

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL VE ÜLKELER ARASI DAĞILIMI

Mehmet DİKKAYA

Marmara Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

ÖZET

1990lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla dünya ekonomisine dahil olan Türk Cumhuriyetleri, ekonomik sorunlarına nasıl bir çözüm yolu üretecekleri konusunda ilk başta karar vermekte güçlük çekmişlerdir. Bunun için, hızlı bir şekilde, global hareket kabiliyeti yüksek olan ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerle işbirliği yolları araştırmaya başlamışlardır. Sonuçta ABD ve Avrupa ülkeleri ile bu cumhuriyetler için özel bir öneme sahip olan Türkiye ilk bağlantı kurulan ülkeler olmuştur. Daha sonra, bu ülkelere Japonya ve G, Kore gibi ülkeler de dahil olmuştur. İşbirliği yapılan ülkeler için de Türk Cumhuriyetleri, kutlanılmamış rezervler ve bakir alanlar açısından cazip yatırım alanı oluşturmaya başlamıştır. Bu arada özellikle Azerbaycan'daki ekonomik fırsatların bu ülkeyi uluslararası arenada önemli bir hale getirdiği görülmektedir. Bu ülkede, özellikle petrol ve doğal gaz üretimi açısından önemli adımlar atılmıştır. Benzer yargılar, Kazakistan için de rahatlıkla ifade edilebilir. Diğer Türk Cumhuriyetleri için ise sessiz sedasız bir gelişim gözlenmektedir. Diğer üç cumhuriyette (Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) şimdilik temel tüketim malları sanayiinde yapılan yatırımlar ve altın üretimi gibi alanlarda gelişmeler gözlenmektedir. Bu çalışmada, Türk cumhuriyetlerinin ekonomik gelişmesinde öncelikli önem taşıyan yabancı yatırımlar ve yatırım alanları incelenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için mevcut ortam, bu yatırımların sektörel ve ülkeler arasındaki dağılımı ve yatırımları etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Ayrıca, söz konusu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkinliğini belirleyen faktörler ve Türkiye'nin bu konuda ifa etmesi gereken önemli rol üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Türk Cumhuriyetleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Teknik Yardım, Ortak Yatırımlar, Yatırım Alanları, Enerji Sektörü, Dış Ticaret, Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

GİRİŞ

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla kendilerini bir anda global dünya ekonomisi ve politikası içinde bulan Sovyet sonrası ülkeler arasında bulunan yeni Türk Cumhuriyetleri, çok önemli ekonomik ve politik sorunlarına nasıl bir çözüm yolu üretecekleri konusunda kararsız kalmışlardır. Kısa bir kargaşa döneminden sonra bir yanda eski mecburî ortakları olan Rusya, diğer yanda başta Türkiye ve diğer bazı tsâm ülkeleriyle ABD ve Avrupa Birliği'nin başı çektiği sanayileşmiş ülkeler arasında denge politikası takip etmenin en akıllıca yol olacağını anlamakta fazla gecikmemişlerdir. Bu konuda, özellikle Türkiye'nin özel bir konumu vardır ve ülkeler bu konunun güçlenmesini arzu etmektedirler. Çünkü Türkiye gelişmiş piyasa ekonomisi, demokratik ve laik yönetim yapısı ile bu ülkeler için hem tarihten gelen bir dost, hem de sorunlarının çözümünde yardımcı olabilecek pek çok unsur taşımaktadır.

Türk Cumhuriyetleri, aradan geçen 7-8 yıl içerisinde dünya politikası konusunda büyük tecrübeler elde etmişlerdir. Bu konuda, daha önce dönüşüm sürecine girmiş olan Doğu Avrupa Ülkeleri ile eski büyük ortakları Rusya'nın izinden giderek ve kendi özel stratejilerini de ihmal etmeyerek bir yol izlemektedirler, izlenecek olan stratejideki temel unsurlardan en önemlileri, iktisadî liberalleşme ve özelleştirmeden sonra gelmesi gereken yabancı sermaye için ülkelerin cazip hale getirilmesi olmuştur. Bu bakış açısıyla, aşırı liberal politikalar ile, kısmen hala muhafazakâr davranışların devam ettiği farklı yelpazelerde bulunan bu ülkeler için daha avantajlı ikinci bir strateji alternatifi mevcut değildir. Çünkü, Batı'nın Doğu Avrupa'ya gösterdiği cömertlik, Rusya ve Ukrayna dışında bu ülkelere gösterilmemiş ve kredi musluklarının ağzı, ekonomilerin büyük çaplı modernizasyonu için yeterli olamamıştır. Örneğin, 1991-93 arasında eski SSCB ülkeleri için önerülen AB programı TACIS (Technical Assis-

tance for Commonwealth Independent States) çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri, toplam 1,360 milyon ECU içerisinde ancak 100 milyon ECU değerinde teknik yardım alabilmiştir (ECTIO,1995).

Bu çalışmada Türk Cumhuriyetleri'ne yönelen sermaye akımlarının, yabancı yatırımların ve ortak yatırımların (joint-venture) boyutları, yatırımların dağıldığı sektörler ve yatırım yapan ülkeler açısından ele alınacaktır. Mal hareketleri dışında kalan bu akımların, ülke ekonomileri üzerindeki etkileri de bu kapsamda değerlendirilecektir.

YABANCI YATIRIMLAR İÇİN MEVCUT ORTAM

Türk Cumhuriyetleri'nde yabancı yatırımları çekebilmek için mevcut ortamın genel olarak iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu konuda, gerekli hukukî mevzuat büyük oranda oluşturulmuş olup, yatırımları nispeten özendirici idarî düzenlemeler yapılmıştır. En önemli sorunlarla ise, uygulamada karşılaşmaktadır. Bunun en önemli sebebi de teşebbüs ve yatırım zihniyetinin, sosyalist düşünsel miras sebebiyle fazla gelişmemiş olmasıdır. Çünkü hâlâ önemli kadrolarda eski Komünist Parti idarecileri bulunmakta ve bu idareciler bazen zihnî altyapılarının etkisinde kalmakta, bazen de yatırımlara karşı pragmatist bir tavır sergilemektedir. Rüşvet ve yolsuzluklar bu sektörde de alabildiğince revaçtadır. Önemli bir problem de Özbekistan gibi ülkelerde görüldüğü gibi, ekonomik bağımlılığı ülkenin siyasî bağımsızlığını ve millî güvenliği tehdit edecek şekilde algılamalarıdır. Bu konuda en liberal ülkeler Kazakistan ve Kırgızistan olarak görünmektedir. Yatırımlar için tanınan muafiyetlerin ise, her bir ülke için değişen oran ve yıllar için vergi istisnaları dışında fazla teşvik edici olduğu söylenemez. Özellikle Türk kökenli şirketlerin bu bölgede karşılaştıkları so-

runların başında "yatırım garantisi" konusunun tam olarak netleşmemiş olması gelmektedir.

Ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engellerden birisi olan açık denizlere kapalı olma ve sosyal ve fizikî altyapıda halen görülen eksiklikler de yabancı yatırımların bölgeye yönelimini azaltan etkenlerdendir. Bu konuda Hazar Petrol-lerinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda ilgili ülkeler arasında kopan fırtına ve politik hesaplaşmalar, alt yapı sorunlarının önemini çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Fakat plânlanan faaliyetler gerçekleşirse bölgenin önümüzdeki on yıl içerisinde Akdeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezine, oradan da dünya piyasalarına ulaşması sağlanacaktır.

YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

Yabancı yatırımların yoğunlaştığı sektörlerin başında enerji ve madencilik sektörü gelmektedir. Bu alanda, özellikle petrol ve doğal gaz üretimi açısından Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'da bulunan petrol yataklarında büyük bir yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Petrol ve doğal gazı, başta altın olmak üzere kıymetli metallerin çıkarılması alanında gerçekleşen yatırımlar izlemektedir. Bu konuda göze çarpan ülkelerin başında, kendisine yönelen yabancı sermayenin çok büyük bir kısmının bu alanda odaklandığı Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan gelmektedir.

Bu ülkelerde enerji mallarının çok önemli bir potansiyele sahip olduğu konusunda herkes hemfikir gibidir. Daha Sovyetler Birliği dağılmadan bu ülkeler SSCB için büyük miktarlarda enerji malları üretiyorlardı. Örneğin 1991 yılında Azerbaycan'da 11.7, Kazakistan'da 26, Özbekistan'da 2.8 ve Türkmenistan'da 5.4 milyon ton petrol üretilmiştir (*Raşit, 1996; TİKA, 1996*).

Türkiye'nin 1997'de sadece 3.4 milyon ton ham petrol üretimi dikkate alınırsa bu rakamlar

oldukça önemli boyuttadır (*İTO, 1998*). Aynı yıl gerçekleştirilen doğal gaz üretimi ise, Azerbaycan'da 8.5, Kazakistan'da 8.8 (*TİKA, 1995*), Özbekistan'da 41 ve Türkmenistan'da 80.4 milyar m3 olarak belirlenmiştir. Günümüzde ise ekonomik yapıda yaşanan köklü değişim sebebiyle bu miktarlardan oldukça düşük seviyede üretim gerçekleştirilebilmektedir.

Bölgenin petrol ve doğal gaz alanında çok büyük bir potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin, petrol rezervleri açısından ülkelerin durumu şöyledir: Azerbaycan'ın 8 milyar varil, Kazakistan'ın 100 milyar varil ve Türkmenistan'ın 700 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Doğal gaz açısından da durum çok farklı değildir ve Azerbaycan'da 118 milyar, Kazakistan'da 2.4 trilyon ve Türkmenistan'da 8.1 trilyon m3 doğal gaz rezervi bulunmaktadır.

Bu ülkeler değerli madenler yönünden, yine eski SSCB'nin pek çok alanda ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geniştir. Bunlardan Kazakistan'ın, rezervler açısından tungstende dünya 1.si, krom ve manganezde dünya 2.si, molibden ve fosfatta dünya 4.sü olması bu konuda önemli bir ip ucu verebilir. Aynı şekilde dünyanın en yüksek kaliteli altını da (%99.99) Özbekistan'da üretilmektedir. Bu ülke yılda 250 ton altın üretimi ile G. Afrika'dan sonra dünyada 2. sırayı almaktadır (*DPT, 1993*).

Türk cumhuriyetlerinin ihracatında metal, hammadde ve petro-kimya ürünlerinin önemi büyüktür. Bu ürünlerin ticaretinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin ağırlıklı yeri halen devam etmektedir. Enerji ve madencilik sektörlerinde üretilen bu ürünlerin, Kazakistan'ın ihracatının %79' unu, Özbekistan'ın ihracatının %23'ünü, Kırgızistan'ın ihracatının ise %35'ini oluşturması bu sektörlerin ülke ekonomileri için vazgeçilemez önemini açıkça ifade etmektedir.

Bu konuda çekilen sıkıntıların en önemlisi, bu zengin rezervlerin işletilmesi amacıyla yabancı ortak ve finansman temininin yanında, bu kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli petrol ve doğal gaz boru hatlarının henüz mevcut olmayışıdır. Bu konuda başından beri en önemli engellerden birisi Rusya olmuştur. Rusya, büyük kısmı kendi denetiminde olan eski boru hatlarından petrol ve doğal gaz kaynaklarının aktılmasını istemekte, bu ülkelerse artık Rusya ile sıkı bir işbirliğinin, ekonomik bağımsızlığın kazanılmasında çok önemli olan bu maddelerin geleceğini tehdit ettiğini düşünmektedirler. Bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın yaşadığı acı tecrübelerin ortada olması, bu ülkeleri oldukça temkinli olmaya itmektedir. Gerçekten rezervler, Rusya, ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinin ilgisini çekecek potansiyededir.

Petrol ve madencilik sektörünü, eski sanayi tesislerinin modernizasyonu ve yeni yatırımların önünün açılmasına yardımcı olacak alt yapı tesislerinin inşa edilmesi konusundaki yatırımlar izlemektedir. Havaalanlarının, büyük otellerin, rafinerilerin (*Türkmenistan'da*), kamu binalarının inşası veya modernizasyonu bu kapsamda ele alınabilir.

Bunu izleyen sektör ise (yatırım potansiyeli açısından), dönüşüm sürecinde büyük sorunlar yaşanan temel tüketim malları sanayiidir. Gıda ve tekstil sanayiindeki yatırımlar, halkın birinci dereceden ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemlidir.

Ayrıca İsrail gibi tarımsal teknikler konusunda gelişmiş ülkelere yönelen tarımsal yatırımlar sayılabilir. Verimlilik artışı için yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi, seracılık faaliyetlerinin yaygınlaşması, depolama ve tarımsal ürünlerin pazarlaması açısından söz konusu yatırımlar oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü ilgili ekonomilerin hâlâ önemli bir kısmı tarıma dayalıdır (*SPOC, 1998*).

YABANCI YATIRIMLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Türk Cumhuriyetleri'nde gerçekleştirilen yabancı yatırımların ülkelerarası dağılımında göze çarpan ilk husus, Batılı firmaların bu yatırımlarda ilk sıralarda bulunmasıdır. ABD ve AB Ülkeleri, uluslararası firmalar aracılığıyla bölgedeki yoğun sermaye ve teknoloji gerektiren yatırım alanlarında faaliyet göstermektedirler. ABD ve Avrupalı petrol şirketleri; özellikle Hazar petrolleri ile ilgili üretim paylaşımı anlaşmalarında öncü konumdadırlar. Yine Kanada, ABD ve bazı AB ülkelerine mensup şirketler de, bölge ülkeleri için gelecek vadeden bir sektör olan altın üretiminde büyük yatırımlara imza atmaktadırlar.

Ekonomik alt yapının modernizasyonu veya yeniden inşası konusunda, uzun yıllardan beri uluslararası piyasalarda uzmanlaşmış Türk şirketleri önemli faaliyetler göstermektedir. 1991'den sonra Azerbaycan ve Orta Asya'ya yönelik güçlü bir Türk müteşebbis akımı gerçekleşmiştir. Bu girişimcilerin, söz konusu ülkelerde yaptıkları işler ise, üretim bazında küçük ve orta çapta işler olmuş, inşaat, haberleşme gibi alt yapı işlerinde ise önemli çapta faaliyetler üstlenilmiştir. Türkiye kökenli yaklaşık 400 şirket 3.4 milyar dolar değerinde iş üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketleri TPAO ile BOTAS, bölgede petrol ve doğal gaz arama ve yeni boru hatlarının inşa edilmesi için çalışmalar yapmaktadır (*Turkish Daily News, 30 Aralık 1994*).

Türk şirketlerinin bu alandaki etkinliğini belirleyen önemli bir faktör olarak, maliyet avantajı ve çeşitli ödeme şekillerine açık olmaları gösterilebilir. Türk firmaları Ekim 1997'ye kadar bu ülkelerde bu kapsamda değeri 2.5 milyar dolarlık projelere imza atmışlar ve bunların yarısından fazlasını tamamlamışlardır (*Çarıkçı, 1998; Türk Mühendisler Birliği (TMB) ve Uluslararası Mühendisler Birliği (UMB) Verileri, Haziran 1998'den*).

1999 Haziranına kadar ise, Türkiye kökenli müteahhitlerin üstlendiği işlerin tutarı 3 milyar doları aşmış ve bu projelerin yaklaşık üçte ikisi tamamlanmıştır (*Çarıkçı, Eylül 1999; TMB/UMB Verileri, Eylül 1999'dan*). Türk şirketlerinin, ayrıca gıda, tekstil gibi temel tüketim sanayii, dayanıklı tüketim malları sanayii ve bir kısım küçük ve orta ölçekli işletme potansiyeli gerektiren sanayi dallarında da önemli bir etkinlik derecesine sahip olduğu söylenebilir. Son yıllarda, Türkiye'den büyük sanayi gruplarının da bu yatırım kervanına, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde katılım göstermesi, bölgenin halen yatırım alanı olarak cazibesini devam ettirmesinin bir göstergesi sayılabilir. Türkiye Cumhuriyeti, Türk Eximbank aracılığıyla bu ülkelere mal ve proje kapsamında Haziran 1999'a kadar toplam 1.1 milyar dolarlık finansman desteğinde bulunmuştur (*Çarıkçı, Temmuz-Ağustos 1999*).

Eximbank'ın sağladığı proje kredileri başlıca üç alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki turizm-müteahhitlik gibi hizmetler alanında ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede otel ve ticaret merkezleri inşa edilmesi, havaalanları restorasyonu, haberleşme sistemleri kurulması gibi faaliyetler göze çarpmaktadır, ikinci alan, tüketim malları üretiminde kendini göstermekte ve gıda, giyim ve elektrikli ev aletleri imalat sanayilerinde yatırımlar yapılmaktadır. Sınai yatırımlar ise son temel finansman alanını oluşturmakta olup bu fonlar Türkmenistan'da Türkmenbaşı Rafinerisinin modernizasyonunda, Özbekistan'da yün entegre tesisleri ve kamyon-kamyonet üretim tesisi inşasında kullanılmıştır (*Devlet Bakanlığı, 1998*).

Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında dil, din, ırk, kültür gibi sayısız ortak noktanın bulunması, bu ülkelerdeki yabancı yatırımlar içinde Türk şirketlerinin etkinliğini artıran önemli bir faktördür. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile başlattığı Gümrük Birliği süreci de göz önünde bulundurulursa Avrupa Birliği Ülkeleri, bu Cumhuriyetlerin önemli rol

attettikleri Türkiye ile işbirliğine önem vermektedir. Türkiye'nin bu ülkelere kıyasla kalkınmışlığı, Avrupa ülkeleri nazarındaki önemini arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca Batı sermayesi ve teknolojinin Türkiye üzerinden söz konusu ülkelere akması da inkâr edilemeyecek bir olgudur. Bölgede Türklerin girişimci zekası, Chase Manhattan Bank, Coca Cola Co., Caterpillar Inc., Siemens AG gibi çok uluslu şirketleri, İstanbul'u Kafkasya ve Orta Asya'daki işletmeleri için bir sıçrama tahtası olarak seçmeye ikna etmiştir. Coca Cola Co.'ya bağlı Greater Europa Group'un başkanı E. Neville Isdell'in, "Türkiye oldukça güçlü bir merkez. Pazara İstanbul rotası üzerinden gitmekten gayet memnunuz. Çok mantıklı bir seçimdi "şeklindeki sözleri bunu doğrulamaktadır (*Araş ve Dikkaya, 1996, The Wall Street Journal, 17 Haziran 1996'dan*). Kısaca, Avrupa Birliği'nin Türk cumhuriyetleriyle ilgili stratejilerinde Türkiye'yi ihmal edemeyeceği gözlenmektedir.

D-7'nin önemli devlerinden birisi olan Japonya, ilk birkaç yılda bölgeye fazla ilgi göstermemesine rağmen, daha sonra gerek kredi verme ve gerekse şirketleri aracılığıyla önemli yatırım ve ortak yatırım alanları oluşturmaya çalışmaktadır. Japonya da bu ülkelerde gerçekleştirmek istediği yatırımlar için Türkiye'yi dikkate değer bulmakta ve aracı olarak kullanmak istemektedir. Bu bağlamda Kazakistan'da yılda üç milyon ton petrol artacak bir rafinerinin inşasından, Türkmenistan-Çin-Japonya doğal gaz boru hattına varıncaya kadar dev sayılabilecek projelere imza atmıştır. Bazı projelerde Türk firmaları ile ortak yatırımlara da imza atılmıştır. Bu konuda etkin olan bir diğer Uzak Doğu ülkesi ise G. Kore olmuştur.

Rusya, eski büyük ortak ve bölgede halen hak iddia eden bir güç olarak yabancı yatırımlar açısından petrol ve doğal gaz gibi bir-iki alan dışında etkin görünmemektedir. Çünkü, bu ülkedeki reel sektör, hem finansal açıdan zor günler yaşamakta, hem de Türk Cumhuriyetleri'nin yaşadığı sorun-

ların benzerlerini yaşamaktadır. Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerini bu ülke ile yeniden sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekten alıkoyan güncel problemler ortaya çıkmaya başlamıştır (*Pannier - Rutland, 1996*). Bu ülke, Lukoil, Gazprom gibi büyük petrol ve doğal gaz devleriyle gerek Hazar'dan elde edilecek petrol üzerinde, gerekse Türkmenistan doğal gazı üzerinde etkin olmak istemektedir.

Yukarıda sayılan bu ülkeler ve etkinlik alanları her bir ülke bazında aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı için bu konuda daha fazla açıklama yapılmayacaktır. Alfabetik sıraya göre ele alınacak ilk ülke Azerbaycan'dır.

AZERBAYCAN

Uluslararası Petrol Konsorsiyumları

Ülkenin bilinen toplam rezervleri 3.5 milyar ton ham petrol ve 600 milyar metreküp gaz olarak tespit edilmiştir (*USA - ACC, 1997*). Bu konuda petrol üretimi ile ilgili olarak imzalamış olduğu önemli projeler vardır. Potansiyel üretim fiili hale geldikten sonra 2000 yılında bu ülkenin petrol üretiminin 25.6 milyon tona 2005 yılında ise 45.2 milyon tona çıkması beklenmektedir, tç tüketimin çok fazla artmayacağı gerçeği hesaba katıldığında, bu üretimin 20.8 ile 39.7 milyon tonunun ihraç edileceği ifade edilebilir (*TİKA, 1996*).

Tablo 1. AIOC Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
AMOCO	ABD	17.01
BP	İngiltere	17.13
DELTA NIMIR	S. Arabistan	1.68
EXXON	ABD	8.00
ITOCHU	Japonya	3.90
LUKOİL	Rusya	10.00
PENNZOIL	ABD	4.82
RAMCO	İngiltere	2.08
SOCAR	Azerbaycan	10.00
STATOIL	Norveç	8.56
TPAO	Türkiye	6.75
UNOCAL	ABD	10.00

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 2. CIPCO Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
LUKAGİP	Rus/İtalyan	45.0
PENNZOIL	ABD	30.0
LUKOİL	Rusya	12.5
SOCAR	Azerbaycan	7.5
AGİP	İtalya	5.0

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 3. ŞAHDENİZ Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
BP	İngiltere	25.5
STATOIL	Norveç	25.5
LUKOİL	Rusya	10.0
ELF	Fransa	10.0
O.I.E.C.	İran	10.0
SOCAR	Azerbaycan	10.0
TPAO	Türkiye	9.0

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 4. EŞREFİ/DAN ULDUZU Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
AMOCO	ABD	30.0
UNOCAL	ABD	25.5
ITOCHU	Japonya	20.0
SOCAR	Azerbaycan	20.0
DELTA NIMIR	S. Arabistan	4.5

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 5. LENKERAN-TAUŞDENİZİ

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
ELF	Fransa	40
TOTAL	Fransa	10
DEMSEEX	Almanya	10
OEC	İran	10
PETROFINA	Belçika	5
SOCAR	Azerbaycan	25

Kaynak: IGEME, (1998).

Tablo 6. Yalama Anlaşması

	tike	Oran (%)
LUKOIL	Rusya	32.4
ARKO		27.6
SOCAR	Azerbaycan	40.0

Kaynak: IGEME, (1998).

Petrol Üretimini Geliştirme Projeleri: Azerbaycan'da 1997'nin başlarına kadar petrol alanında 5 konsorsiyumla anlaşma sağlanmıştır. Bu konsorsiyumlar ve bunlarda yer alan uluslar arası firmalar ile elde ettikleri oranlar aşağıdaki tablolarda görülmektedir. Bunlar arasında AIOC Kon-

Tablo 7. Nahçıvan Anlaşması

Firma	Ülke	Oran(%)
EXXON	ABD	50
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

sorsiyumu çerçevesinde Eylül 1994'te imzalanan anlaşma, asrın petrol anlaşması ve bu konuda yapılmış en çaplı organizasyondur.

Tablo 8. Abşeron Anlaşması

	Tilke	Oran (<%)
CHEVRON	ABD	30
TOTAL	Fransa	20
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

AIOC: Amoco ve BP önderliğindeki Batılı firmalarla (konsorsiyum) SOCAR arasında Çıralı, Azeri ve Güneşli kıyı ötesi yataklarının işletilmesi konusunda 1997 erken üretim, 4 yıl sonra da tam üretim için anlaşma yapılmıştır. Eylül 1992'de iki devlet petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimya Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) adı altında birleşmiştir. 20 Eylül 1994'te

Tablo 9. Oğuz Anlaşması

	Tilke	Oran (<%)
MOBIL	ABD	50
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

Uluslar arası Petrol Konsorsiyumu (AIOC) olarak isimlendirilen Batılı petrol şirketleriyle 7.5 milyar dolar değerinde petrol sahası geliştirme anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ay sonra Azeri Parlamentosu tarafından da onaylanmıştır. 30 yıllık üretim-paylaşımı anlaşmasının konsorsiyum üyelerine 81 milyar \$ kazandırması beklenmektedir. Tablo 1'e göre %39'la aslan payını ABD, ardından %19'la İngiltere, onları % 10'hık paylarla Rusya ve Azerbaycan petrol şirketleri almaktadır. Türkiye'nin bu anlaşmada ilk başta %1.75 olarak öngörülen payının %6.75'e yükseltilmesi büyük bir başarı olarak görülmektedir. Bu anlaşmanın sonucu olarak dünya pazarlarına arz edilen ilk üretim Kasım 1997'de gerçekleşmiştir.

CIPCO: Aralık 1995'te Karabağ kıyı ötesi yataklarında 1.7 milyar \$ değerinde keşif ve geliştirme anlaşması imzalanmıştır. Bu projede de aslan payını ABD, italya ve Rusya almaktadır. Bu anlaşma Karabağ Anlaşması olarak ta bilinmekte ve Ekim 1996' da Azerbaycan Millî Meclisi'ne e onaylanmıştır. Projenin ilgilendiği toplam rezervler 100 milyon ton petrol ve 30 milyar m3 doğal gaz olarak tahmin edilmektedir.

ŞAHDENİZ: Tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar \$ değerindeki ve tahminen 100 milyon ton sıkışmış, 400 milyar metreküp doğal gaz içeren Şahdeniz petrol yataklarındaki üretimle ilgili olarak 7 ülke arasında anlaşma sağlanmıştır, iranlılar AIOC anlaşmasında yer almazken Şahdeniz projesinde de ABD'li şirketler bulunmamaktadır. Azeri hükümetine 37 milyon dolar güvence bedeli ödenmiş olup, kalan 23.8 milyon dolar yakında ödenecektir. Şahdenizden tam ölçekli doğal gaz çıkarılmasına 2004 yılında başlanması planlanmaktadır.

EŞREFİ/DAN ULDUZU: Abşeron yarımadasının doğusundaki iki üretim alanı için üretim

paylaşımı anlaşması Aralık 1996'da imzalanmıştır ve halen hükümetin onayını beklemektedir. Proje çeşitli safhalarının başarıyla tamamlanmasına bağlı olarak Azerbaycan hükümetine 75 milyon \$ güvence bedeli sağlamaktadır. Anlaşma 453 km² alanı kaplamaktadır. Bu konsorsiyumda aslan payını yine ABD'nin aldığı 4 ülkeden beş şirket ortaklardır. Baku'nun 50 km. güneyindeki Umid gaz yataklarını geliştirme planları da vardır. ABD Şirketleri AMOCO ve UNOCAL'ün öncülüğünde oluşan konsorsiyum, Azerbaycan'ın keşfedilmemiş kıyı ötesi petrol yataklarından olan Dan Ulduzu ve Eşrefi'den yüzde 55'lik pay elde etmişlerdir. Yatakların tahmini rezervleri en az 100-120 milyon ton olarak tahmin edilmektedir (PIA, 13 Eylül 1996).

LENKERAN-TALIŞ DENİZİ: Beşinci bir üretim-paylaşımı anlaşması da Fransız Elf (%65), Total (%10) ve SOCAR (%25) arasında Lenkeran-Talış kıyı ötesi yatakları ile ilgili olarak Ocak 1997'de imzalanmıştır. Bu şirketler daha sonra kendileriyle işbirliği yapacak şirketler aramışlar ve Alman, İran ve Belçika'lı petrol şirketleriyle anlaşmışlardır. Milli meclis bu anlaşmayı Haziran 1997'de imzalamıştır. Bu anlaşmanın içerdiği rezervler ise 50 milyon ton petrol olup yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir (İGEME, 1998).

Azerbaycan'da, bunların yanında 1997 yılında imzalanmış olan başka petrol ve doğal gaz üretim anlaşmaları da vardır. Bunlar; Yalama, Nahçıvan, Abşeron, Oğuz, Kürdaşı ve inam anlaşmalarıdır. Bunlar hakkındaki kısa bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Bu anlaşma Temmuz 1997'de imzalanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. Lukoil'in operatörlüğünde 50 milyon ton petrol çıkarılmasını içeren anlaşmanın yatırım maliyeti 1.5 milyar dolar olarak belirtilmiştir.

Nahcivan Anlaşması Ağustos 1997'de imza-

lanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. 66 milyon ton petrol, 172 milyar m³ doğal gaz ve 12 milyon ton sıkıştırılmış gaz rezervlerinin işlenmesi ile ilgili olan anlaşmanın maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir.

Abşeron anlaşması da Ağustos 1997'de imzalanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. Operatörlüğünü CHEVRON'un yaptığı bu anlaşmaya göre 209 milyon ton petrol, 385 milyar m³ doğal gaz ve 27 milyon ton sıkıştırılmış gaz üretilmektedir. Bu projenin de yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak tespit edilmiştir.

Bu anlaşma da daha önce geçen iki anlaşma ile yaklaşık aynı tarihlerde imzalanmış, 70 milyon ton petrol, 53 milyar m³ doğal gaz, 3 milyon ton da sıkıştırılmış gazın üretimi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmanın maliyeti yine 2 milyar dolardır.

Genel hatları çizilmiş ve şartlarda anlaşma sağlanmış bu projelerden başka henüz müzakere aşamasında bulunan iki proje daha Azerbaycan petrol ve gaz yatakları ile ilgili olarak belirtilebilir. Bunların birincisi, SOCAR (Azerbaycan, %50), AĞIP (İtalya, %25), MITSUI (Japonya, %15) şirketlerinin katıldığı ve tahsis edilmeyen %10'luk bir hissenin bulunduğu Kürdaşı anlaşmasıdır. Projenin operatörlüğünü AĞIP'in yapmakta ve 50-100 milyon ton petrolün üretilmesi için çalışılmakta olan bu projenin maliyeti olarak şimdilik 1.5 milyar dolar belirlenmiştir. Diğer proje ise niyet protokolü aşamasında olan inam projesidir. Buna göre ise 120-150 milyon ton petrolün çıkarılması planlanmakta ve 2 milyar dolar proje maliyeti hesap edilmektedir.

Buna göre 1997 sonu itibarıyla imzalanan anlaşmalarla ilgili petrol sahalarında 1 milyar 200 milyon ton petrol, 1 milyar 300 milyar m³ doğal gaz ve 88 milyon ton sıkıştırılmış gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan'ın büyük potansiyele sahip yer al-

ti kaynakları ile ilgili olarak yabancı yatırımcılarla yapılan anlaşmalara ilâve olarak petrol dışı bazı madenler gösterilebilir. Onlar da altın, gümüş ve bakır yataklarıdır. Bununla ilgili olarak Ağustos 1997' de Amerikan R.V. Investment'la 25 yıllık anlaşma im zalanmıştır. Azerigizil firmasının %51, ABD firmasının %49 hisseye sahip olduğu anlaşma çerçevesinde 400 ton altın, 2500 ton gümüş, 1500 ton da bakır çıkarılacaktır. Amerikan firmasının 500 milyon dolar sermaye koyduğu yatırıma göre Gedebe, Ordubad, Kasıbulak altın yatakları işlenecektir.

Petrol ve Doğal Gaz Üretiminin Şimdiki Durumu ve Geleceği: Azerbaycan önemli ölçüde enerji kaynaklarına sahiptir. Enerji kaynaklarının miktarı henüz tamamen bilinmemektedir. Tespit edilmiş rezervler 3 milyar varildir. Mevcut üretim günlük yaklaşık 200 bin varil civarındadır. Ulaşılabilir rezervler 1 milyar ton petrol ve gaz rezerv-

Tablo 10. Azerbaycan Petrol Üretim Tahminleri (1998, 1999; milyon ton)

	1998	1999
Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)	9.0	8.5
Uluslararası Anlaşmalar (AIOC)	1.1	3.5
Toplam Üretim	10.1	12.0

Kaynak: SOCAR, (1998).

leri 500 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir. İki önemli rafineri olan Azneftyağ ve Yeni Baku rafinerileri mevcut iç üretimi yaklaşık 2 katına çıkarma kapasitesine sahiptir. Bunun için Kazakistan'dan küçük miktarda ham petrol rafine etmek için ithal edilmektedir. Günde 35 ton LPG işleyebilen bir Azeri-Türk ortak yatırımı gerçekleştirilmiştir. Dünyanın en büyük petrol şirketleri SOCAR'ın belirleyeceği şartlarda kıyı ötesi yataklarla ilgilenilmektedir. AIOC'un yatırımları petrol sektöründe yabancı yatırımcılara önderlik etmektedir. Petrol yatırımları tarafından teşvik edilen en büyük saik, şimdilerde gerçekleşiyor ve

boru hatlarının inşa edilmesi Hazar Petrollerini dünya piyasalarına taşıyacaktır. SOCAR, yatırımları çok iyi karşılamakta ve girişimlere üretimden çok teknik hizmet vermektedir. AIOC şirketlerin hissedarları tarafından çalıştırılmakta ve yerli Azerileri istihdam etmektedir. AIOC'un anlaşma şartları şunlardır:

- / Maliyeti 200 milyon dolar olarak tahmin edilen yaklaşık 30 ay süreli bir Zorunlu Çalışma Programı.
- / Maliyeti yaklaşık 400-600 milyon dolar olan ve günlük 80-100 bin varillik Erken Üretim.
- / Günlük 700 bin varil üretimin gerçekleştirileceği üç aşamalı maksimum üretimi amaçlayan Tam Rezerv Gelişimi.

Toplam yatırım miktarının 8 milyar dolar olacağı 1997' de 80 bin varillik günlük üretimin sağlanacağı Şirag yataklarından 21. yy. in ilk yıllarında günlük 700 bin varillik bir üretime ulaşılması hedeflenmektedir. Yabancı yatırımcıların altyapı teçhizat ve hizmet arzına iştirak etmeleri için daha çok fırsatlar olacaktır. Her şeyden önce ithal edilen teçhizata yönelik yatırımlar imal edilebilecektir. Teçhizatın üretilmesinde Azerbaycan'ın uzmanlaşmasıyla beraber özellikle lokal olarak inşa edilmiş petrol platformları için kullanılan ceketler başta olmak üzere yatırımların %30-45'i yerli girişimcilere kayabilecektir. Emek ve kıyı ötesi hizmetlerin pek çoğu da yerel olarak karşılanabilecektir. Kıyı ötesi yatakların gelişimi, petrol, gaz ve yapı sanayileri için büyük fırsatlar sunmaktadır. Azerbaycan'ın ihracatının çoğu, Baku yakınlardaki yıllık 20 milyon tonluk işleme kapasitesine sahip iki büyük rafineride işlenen petrol ürünlerinden oluşmuştur. Ürünler; yağ, uçak yakıtı, benzin ve sıvılaştırılmış petrol gazından oluşmaktadır. Kıyı ötesi petrol ham olarak ihraç edilse de yeniden yapılanma gereklidir. Endüstri için temel yakıt olan, evlerde kullanılan doğal gaz, büyük oranda Türkmenistan'dan ithal edilmektedir. Yeni petrol yataklarından gaz üretilmesi mevcut

olan gaz yataklarındaki üretim daralmasını dengeleyebilecektir. Yatırım bölgeleri, boru hatlarının ve depolanma ağlarının rehabilitasyonunu ve yeniden yapılanmasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye ile İlişkiler: Petrol dışı sermaye girişi açısından Türk sermayesi ilk sırada yer almaktadır. Ülkeye 1997' de 780 milyon doları petrol sektöründe olmak üzere 1.223 milyar dolar yabancı sermaye girişi olmuştur. Yabancı sermayenin sektörel dağılımı ise, inşaat (104.2 milyon \$), sanayi (91.6 milyon \$), hizmetler ve ticaret (74 milyon \$), ulaştırma ve haberleşme (21.2 milyon \$) ve diğer alanlardadır. Toplam yabancı sermaye içinde Türkiye, 129.6 milyon dolarla ilk sırada, ABD 97.5 milyon dolarla ikinci, İngiltere 47.2 milyon dolarla üçüncü durumdadır.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının 1996'ya kadar Azerbaycan'da yürütmekte olduğu faaliyetlerin toplamı ise 253 milyon doları bulmuştur. Planlanan işlerin toplam değerinin de 1 milyar dolara yaklaşmakta olduğu tahmin edilmektedir. Yine bu zamana kadar bu ülkede 70 Türk firması faaliyet göstermekte, 22'si de temsilcilik bazında çalışmaktadır. Türk firmalarının bu ülkedeki yatırım alanları, sanayi tesisleri inşası, sanayi yatırımları, kimya, petro-kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji sektörleri ve pazarlama, fırıncılık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu arada Türk şirketlerinin konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı ve sıhhi malzeme satışına yönelik olarak açtıkları mağazalar büyük rağbet görmektedir.

Türkiye, Azerbaycan'da 1994'te imzalanan ve Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında da % 6.75'lik bir paya sahiptir. 30 yıl süreyle 540 milyon ton petrol ve 90 milyar m3 doğal gazın işletilmesini içeren ve 11.5 milyar dolar yatırım maliyeti bulunan bu anlaşmada TPAO faaliyet göstermektedir. TPAO benzer şekilde 1996'da kabul edilen ve tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar \$ değerinde yatırım maliyeti olan Şahdeniz Konsorsiyu-

munda da %9'luk paya sahip bulunmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanmasını bağımsızlığın ilk yıllarından beri desteklemiştir. Bu çerçevede 1993' te TürkEximbank, Uluslararası Azerbaycan bankası ile 50 milyon doları ihracatta kullanılacak, kalanı yatırım projelerinde değerlendirilmek üzere 250 milyon dolarlık kredi anlaşması yapmıştır (*Turkish Probe*, 27 Nisan 1993).

Ziraat Bankası'nın bu ülkede gösterdiği faaliyetlere Bayraktar Holding'in, 1 milyon 250 bin dolar sermayeli Bakobank'ın hisselerinin üçte birini satın alması ile devam edilmiştir (*Sabah*, 12 Temmuz 1995). inşaat, gıda, yayıncılık gibi pek çok alanda bu ülkede önemli yatırımlar gerçekleştiren bu yatırım gurubu daha sonra 1 milyon dolar sermayeli Bakobank'ın kurulması için faaliyete geçmiştir (*Zaman*, 1 Şubat 1996). Aynı şekilde Baku'de 110 milyon dolar değerinde ve %70 Türk sermayeli inşaat faaliyetleri de bu grup tarafından yapılmıştır (*Türkiye*, 12 Temmuz 1995).

Azerbaycan'da telekomünikasyon şirketlerinin de önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu alanda NETAŞ'ın gerçekleştirdiği 12 milyon dolarlık yatırım (*Zaman*, 19 Temmuz 1995) dışında TELETAŞ şirketi de önemli ihaleler üstlenmiştir. Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı ve Turkcell Ericsson şirketi arasında imzalanan 50 milyon dolar sermayeli Azersell şirketi kurularak faaliyete geçmiştir (*Zaman*, 31 Ocak 1996). Bunun dışında ticaret sektöründe Koç gurubuna bağlı Ram Store tarafından Baku' de kurulan dev süper market de 1996'da faaliyete geçmiştir (*Türkiye*, 18 Şubat 1996).

Japonya: Japonya'nın Azerbaycan'a ilgisi, Ermenistan savaşının yaralarının sarılmaya başladığı 1995'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu yılın son ayında yıllık yatırım kapasitesinin 150 milyar dolar olarak tahmin edildiği Sumitomo şirketinin BDT temsilcisi ve beraberindeki bir heyet bu ül-

keyi ziyaret ederek işbirliği alanları ve imkânları konusunda yetkililerle görüşmüştür. Söz konusu şirketin temsilcisi olan Ohigoshin, Azerbaycan'ın ilk önce demiryollarının iyileştirilmesi konusunda görüşlerini belirttikten sonra Japonya'nın Avrupa ile hava ulaşımını bin kilometre kısaltabilecek olan O. Asya ve Kafkasya basamaklarından Bakı Bine havaalanının modernizasyonunu üstlenebileceklerini ifade etmiştir (*Zaman*, 24 Aralık 1995).

Azerbaycan'la Japan Energy ve Teikoku Oil isimli petrol şirketleri arasında Ocak 1997'de, yaklaşık 7 milyar varil rezerve sahip olduğu tahmin edilen Hazar Denizindeki petrol yataklarının işletilmesi ile ilgili anlaşma yapılmıştır. (*New Europe*, 5-11 Ocak 1997). Bundan kısa bir süre sonra Mart ayı içerisinde yine bir Japon şirketi olan Nichimen, Azerbaycan'ın Sumgayt şehrinde Petro-kimya alanında kullanılmak üzere ilk etapta 100 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Bu tarihte varılan anlaşmalara göre Chioda firmasının inşaat ve yeniden yapılanma konusunda bu ülkede yaptığı faaliyetlere ilâveten Japonya Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Japan Export-Import Bank ve Nichimen şirketinin finansman ve kredi te- mini konusunda Azerbaycan'a yardımcı olmaları kararlaştırıldı (*New Europe*, 5-11 Ocak 1997).

Bunlara ilâve olarak bir ay sonra Itochu şirketinin Hazar Denizinde Azerbaycan'a ait iki petrol yatağında elektrik sisteminin yenilenmesi ve gaz sıkma istasyonunun inşası başladı. Japon şirketinin yapacağı ve yaklaşık 60 milyon dolar tutarındaki elektrik işinin ise Japonya Devleti tarafından finanse edileceği belirtildi. Petrol yataklarında yapılacak gaz istasyonunun ise yine Japan Export-Import Bank tarafından temin edilecek 100 milyon dolar tutarındaki bir projeye gerçekleştirileceği bildirilmiştir (*New Europe* 27 Nisan-3 Mayıs 1997).

Tablo 11. Kazak Hazar Petrol Konsorsiyumu Şirketleri

Kazakistankaspi self	Kazak Devlet Şirketi
AĞIP	İtalya
BP	İngiltere
British Gas	İngiltere
Statoil	Norveç
Mobil	ABD
Dach-Shell	İngiliz-Hollanda
Total	Fransa

Kaynak: TİKA, (1995)

KAZAKİSTAN

Büyük bir coğrafi alana yayılmış bu ülkede geniş ve gelişen petrol ve doğal gaz rezervleri mevcut olup, yabancı firmalar tarafından çok kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Mevcut petrol rezervlerini değerlendirmek çok zordur. BP Enerji istatistiklerine göre 1996'nın sonunda toplam rezervlerin 8 milyar varil olduğu ve bunun da dünyadaki rezervlerin %0.8'ine eşit olduğu (%47.7 rezerv/üretim oranı ile) açıklanmıştır. Bir karşılaştırma olarak; S. Arabistan 1996'nın sonunda 261.5 milyar varil rezervle, %83.4 rezerv/kullanım oranı ile ve dünya kaynaklarının %25.2'sine sahipti. Daha iyimser bir şekilde, Edinburg'taki bir danışmanlık örgütü olan Wood Mackenzie, Kazak petrol rezervlerini 16.3 milyar varil, gaz rezervlerini de 1.6 trilyon m3 olarak tahmin etmişti. Petrol kuyularının yaklaşık %85'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin mevcut ve muhtemel gaz rezervleri, keşfedilmediği tahmin edilen 6.23 trilyon m3'lük rezerv hariç, 1.84 trilyon m3' tür. Hazar gaz rezervlerinin bir kısmının paylaşımı konusunda Rusya ile anlaşmazlık mevcuttur. Ülke dünya gaz rezervlerinin 65.1 rezerv/üretim oranı ile %1.3'üne sahiptir ve gaz üretiminin büyük kısmı kuzey batı Kazakistan'dan sağlanmaktadır. Bunun yanında geniş kömür, krom (eski Sovyet rezervlerinin

Tablo 12. Tengizchevroil'den Petrol Üretimi

	1993	1404	1907	1996	1997
Bin varil/gün	23	45	51	100	140
Toplamın (%) 'si	5.0	11.1	12.4	21.8	27.1

Kaynak: EIUCR, (1998), Kazakistan, 3rd quarter 1998, s. 27.

Tablo 13. Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

	1993	1994	1995	1996	1997
Petrol					
Milyon ton	23	20.3	20.6	23	25.8
Bin varil/gün	460	407	414	459	517
Yıldan yıla % değişim	-10.9	-11.8	1.7	11.3	12.3
Doğal Gaz					
Milyar m ³	6.7	4.5	5.9	6.4	8.1
Yıldan yıla % değişim	-17.3	-33.1	31.8	8.2	24.4

Kaynak: EIU, (1998), Kazakistan, 3rd quarter 1998, s.27

%90'ı), kurşun, tungsten, bakır, çinko ve demir yataklarına sahiptir. Ayrıca yaklaşık 7 milyon ons altın içeren Vasilkovskoye madeni de içinde olacak şekilde büyük altın kaynakları mevcuttur. Ama Vasilkovskoye madenindeki altın rezervlerin tespiti konusunda henüz başarı sağlanamamıştır (EIUCP, 1998-99, 1998).

Ülkede 1991 itibarıyla petrol üretimi 26.6 milyon ton, doğal gaz üretimi 8-8.5 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin en yeni üretim birimi olan ve önemli bir gelecek vadeden Tengiz petrol yataklarında 1985'te kurulmuş olup, 20-30 yıl içerisinde Batı Kazakistan'ın en önemli petrol üretim bölgesi olacağı belirtilmektedir. Sovyet döneminde Sibirya'daki kolay elde edilebilir rezervler üzerinde yoğunlaşılması sebebiyle ülkedeki çok geniş petrol ve doğal gaz rezervleri fazla kullanılmamıştır. Eski SSCB'nin üçüncü büyük kömür havzası Kazakistan topraklarındadır ve bu havzadan SSCB'nin kömür üretiminin %20'si sağlanmıştır. Özellikle başta belirtilen Karaganda bölgesindeki rezervin 50 milyar ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgeden üretilen kok kömürünün metalürji sanayiinde ve elektrik üretiminde kullanılması bu kaynağın önemini daha da artırmaktadır. Ülke 1993 yılında 112 milyon ton kömür üretmiştir.

Kazakistan'da, neredeyse dünyada mevcut olan bütün madenler bulunmaktadır. Petrol, gaz ve kömüre ilâveten ülkede krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, tungsten, barit, beril-

yum, bizmut, fosfat, titanyum ve bor madenleri de önemli miktarlarda bulunmaktadır. Bu çerçevede ülke rezervler açısından tungstende dünya birincisi, krom ve manganezde dünya ikincisi, molibden ve fosfatta dünya dördüncüsüdür. Bor rezervleri açısından Türkiye ve ABD' den sonra dünya üçüncüsü, bakır üretiminde dünya yedincisidir.

Petrol ve Doğal Gaz Sektörü ve ABD İle

Batılı Firmalar: Kazakistan, Sovyet döneminde ulaşabildiği üretim potansiyeline daha sonraki dönemde doğal olarak ulaşmakta zorlanmıştır. Bunun diğer cumhuriyetleri de etkileyen en önemli sebepleri eski ekonomik bağların bozulması, teknolojik yetersizlik ve finansman yetersizlikleridir. Fakat bağımsızlıktan sonra devlet, büyük umut bağladığı bu sektörlerde kapılarını hemen yabancı yatırımcılara açmış ve bunlarla önemli üretim paylaşımı anlaşmaları imzalamıştır.

Bunların en önemlisi, ABD'li petrol firması Chevron ile yapılan ortak yatırımdır ve bunun için Tengizchevroil adı altında Tengiz yataklarındaki petrolün işletilmesi ile ilgili yeni bir şirket kurulmuştur. Bu girişimde Kazak petrol firması Tengizneftgaz ile Chevron yarı yarıya ortak olup, 40 yıl boyunca Tengiz ve Korolev yatakları geliştirilecek ve 4 bin km² lik bir sahada arama yapılacaktır. İkinci bir konsorsiyum da Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait kıyılarında petrol ve doğal gaz aranması için çeşitli uluslar arası şirketlerle imzalanmıştır. Aralık 1993'te imzalanan bu konsorsiyumda aşağıdaki tabloda bulunan şirketler yer almaktadır (Turkish Daily News, 4 Aralık 1993).

Bu anlaşma çerçevesinde ilk plânda 20, ikinci plânda 60 milyar dolar dolayında büyük bir gelirin elde edilmesi hesaplanmıştır. 3.5 milyar ton ham petrol ile 1,5 trilyon m³ doğal gaz rezervinin bulunduğu tahmin edilen söz konusu petrol bölgesinde yapılacak jeofizik araştırmaların 300 mil-

yon doları bulacağı ve bu miktarın yine Batılı devletler tarafından temin edilerek araştırmaların üç yıl içinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Türkiye, 7 Aralık 1993). Hazar Denizi petrollerinde söz sahibi olacak şirketlerden, BP'nin İngiliz, Dach-Shell topluluğunun İngiliz-Hollanda ortak, British Gaz'in İngiliz, Total'in Fransız, AĞIP'in İtalyan, Statoil'in Norveç uyruklu olduğu hatırlanırsa Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervlerinden elde edilecek gelirden Avrupa ülkelerinin payına oldukça önemli bir miktarın düşeceği açıklık kazanır. Nitekim, Kazakistan' daki BP sorumlusuna göre, Hazar dünyada en fazla petrol rezervine sahip bölgeler arasındadır (*The Economist*, 25 Eylül 1993).

Tengiz yataklarından çıkarılmaya başlanan petrol üretimi gün geçtikçe hızla artmakta ve Kazakistan'ın toplam petrol üretimi içerisindeki payı büyümektedir. Bu durum Tablo 11'den görülebilir.

Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımı yapılan ülkedir. 1993-1996 dönemde bu ülkeye yaklaşık 3.5 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu yatırımların %54'ü petrol ve doğal gaz, %23'ü madencilik ve metalürji sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki Tablo bu durumu ülkeler açısından yansıtmaktadır.

Tablo 14. Kazakistan'daki Yabancı Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) Yatırımlarının Ülkeler Arası Dağılımı

Öke	Milyon Dolar	Toplamdaki Payı (%)
ABD	1.526	44
G.KORE	564	17
TÜRKİYE	226	7
İNGİLTERE	223	7
FRANSA	172	6
JAPONYA	136	4
DİĞERLERİ	602	15
TOPLAM	3.449	100

Kaynak: USA Country Commercial Guide (Kazakistan); Aktaran; DEVLET BAKANLIĞI, (1998) Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Orta mı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1998.

Avrupa Birliği Ülkeleri: AB Ülkeleri'nin Kazakistan'da yaptıkları DYS yatırımları ile ilgili ilk önemli gelişme Kazakistan hükümetinin 1993'ün Aralık ayında Almatı'da Hazar Denizi'nin kuzeyine düşen yeni petrol bölgelerinde petrol ve doğal gaz çıkarmak üzere yedi Batılı petrol şirketi ile anlaşma imzalaması ile yaşanmıştır (*Turkish Daily News*, 4 Aralık 1993). Kazakistan'ın Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkileri 1994 yılında da iyi sinyaller vermeye devam etmiştir. Başbakan Teresçenko Avrupa tmar ve Kalkınma Bankasından (EBRD) 114 milyon dolar kredi talep etmiştir (*Turkish Daily News*, 11 Ocak 1994). Karşılıklı ilişkiler, Karaçanak bölgesi gaz ve petrol kaynaklarının çıkarılması ile ilgili 2 Mart 1995'te imzalanan anlaşmada yine ağırlıklı olarak Avrupalı şirketlerin bulunması ile aynı çizgide devam etmiştir. 1994 meclis seçimlerinin illegal ilân edilmesi ile yabancı konsorsiyumlarla imzalanan anlaşmaların geçerliliğini yitireceğine dair, kısa da olsa olumsuz bir dönem yaşanmıştır (*Turkish Daily News*, 14 Mart 1995). Ancak daha sonra bu anlaşmaların kanun hükümünde kararname ile yasallaştırılması ile ilişkiler eski seyrinde devam etmeye başlamıştır.

Altın Madenciliği: Uluslararası gözler, bölgenin batı yakasında konsantre olmuş olan Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarında yoğunlaşıyorken, bölge ülkeleri daha çok doğuda bulunan metal zenginliklerini dışa açmakta ve Batılı firmalarla madencilik alanında ortaklık için çalışmaktadırlar. Bölge Moskova'nın kontrolünde iken, bu madenlerden teknolojik imkânsızlıklar sebebiyle tamamen yararlanamamış, hatta bu madenlerin pekçoğunu ortaya çıkaramamıştı. Bunlar, daha çok yakın zamanlarda Batılı ortak yatırımlar (joint-venture) tarafından finanse edilen büyük altın yataklarını ihtiva etmektedir. Toronto kökenli Orta Asya Altın Şirketi, Güney Orta Kazakistan'ın Çu-tli bölgesinde Asıktaş altın madeninde başarılı bir şekilde kazı çalışmalarına başlamıştır. Kanada'lı şirket bu ortak yatırımın yüzde 70'ine sa-

hiptir. Kanada'lı Teck şirketi, ABD'li First Dynasty Madencilik şirketi ve İngiliz Bakyrchik şirketi, Kazakistan'ın en büyük altın kaynağı olarak bilinen Vasilkovskoye'de altın işletmeciliği lisansını kazanmayı başardı. Ülkenin kuzeyindeki Kokchetau bölgesindeki rezervlerin 400 ton altın ihtiva ettiği tahmin ediliyor (*Interfax Mining and Metals Report*, 1-9 Eylül 1996; *Business Wires*, 9 Eylül 1996).

Türkiye ile İlişkiler: Kazakistan, yabancı yatırımları özendirme noktasında almış olduğu cesur adımlar sebebiyle Türk cumhuriyetleri içerisinde en fazla yatırımın gerçekleştiği ülkedir. Öyle ki son yıllarda Rus ekonomisine olandan bile daha fazla yabancı yatırım çekmektedir. Bu büyük potansiyelden pay alan ülkelerin başında tabii ki Türkiye gelmektedir. Türk girişimcilerinin bu ülkede gerçekleştirdikleri yatırımın değeri 1996'ya kadar 1.6 milyar dolara ulaşmış, plânlanan işlerin hacmi de 1.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Türk firmalarının Kazakistan'daki faaliyet alanları başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, gıda, süt ürünleri, tuğla, bakır, demir-çelik, tekstil, dericilik ve petrol gibi geniş bir yelpazede meydana gelmektedir. Bu firmalar petrol boru hatlarının belli bölümlerinin inşasında ve bazı bölgelerde petrol arama çalışmalarında da önemli işler yapmaktadır. Exim bank'ın bu ülkeye açmış olduğu 200 milyon dolar kredinin 1995 başı itibarıyla 88 milyon doları kullanılmıştır.

En başta belirtilmesi gereken inşaat kompleksleridir. Türk özel sektörü güçlü bir şekilde dış ilişkiler kurmaya yönelmiş ve bu, inşaat faaliyetleri alanında daha fazla görülmüştür. Türkiye dünya piyasasındaki pastanın paylaşımında geç kaldığı için 1980'li yıllarda dünya pazarlarında inşaat faaliyetlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. SSCB'deki Türk inşaat sermayesi 80'li yılların sonlarında gelişme trendine girmeye başlamış ve 90'lı yıllarda bu faaliyetler daha da hızlanmıştır. Bu firmalar bir çok açıdan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunun sebepleri; O. Asya kriterlerine

göre işin çok büyük ölçekli ve kaliteli olması, fiyatların nispi olarak düşük olması ve firmaların çeşitli ödeme şekillerine açık olmalarıdır. Mesela; Türk firması olan Berk, Kazakistan'da yapılacak yeni Atırâu havaalanının inşaatı ihalesini kazanmıştır. Bu şirket, Batılı firmaların bu iş için talep ettikleri 26-46 milyon \$'a karşılık 14 milyon \$'a razı olmuştur (*Interfax Business Report*, Mart 1996). Benzer şekilde Entes inşaat şirketi 25 milyon dolar değerindeki bakır işlenecek fabrikayı Kazak yetkililere teslim etmeyi başarmıştır (*Turkish Daily News*, 5 Kasım 1994). Türk firmaları ayrıca imalat, hafif sanayi ve gıda sanayii alanlarında etkili olmaktadır. Daha sonra otel-motel vs. turizm alanlarında faaliyet göstermektedirler. Kazakistan'da Türk işadamlarının yardımıyla makarna, süt, deri işleme fabrikalarının kurulması ve Ankara Oteli'nin inşası gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1998'e kadar bu ülkede 200'den fazla Türk şirketi çeşitli alanlarda yatırımlarda bulunmuştur. Bunlara paralel olarak 319 ortak yatırım (*joint-venture*) ile Türk şirketleri ilk sırayı almaktadır (*TİKA*, 1998).

Bu ülkedeki Türk firmalarından Etibank, çinko, kurşun, bakır ve bor madenlerinin işletilmesiyle ilgili olarak Japon Mitsui ve başka bir Kazak firmasıyla birlikte faaliyetlere başlamıştır (*Türkiye*, 18 Nisan 1995). Nihayet Türk işletmeleri, O. Asya'da dünyanın en büyük firmaları ile ortaklık kurmakta, bu firmaların bölgeye gelmesine aracılık yapmaktadır. Mesela; Türk firmaları Siemens ile Kazakistan'da ortaklık kurarak elektrik üretim tesisi, Coca-Cola firması ile Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da plastik şişe üretimini gerçekleştirmişlerdir. Buna benzer ortaklıklarda dünyanın büyük firmaları işin teknik kısmını üstlenmektedir. Türk kesiminin ise işin diğer kısmını üstlenerek yaptığı bu işler uzun zamandır Türkiye'de de gözlenmektedir. Ankara ve İstanbul'da dünyanın en büyük firmalarının irtibat büroları vardır.

Kazakistan'da Simtel A.Ş.'nin, 900 kişiye is-

tihtam sağlayacak ve ilk etabı 37.5 milyon dolar değerindeki elektrikli ev aletleri üretilmesine yönelik yatırımı için Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası'ndan (EBRD) 14 milyon dolar kredi temin etmesi de Türk firmalarının başarılarından birisi olmuştur (Turkish Daily News, 30 Mayıs 1995). Yine Türk-Kazak ortak yatırımı olarak 600 bin dolar değerinde inşa edilen bir grosmarket Kamganda'da faaliyete geçmiştir (Turkish Daily News 16 Ocak 1995).

Kazakistan'da gerçekleştirilen sanayi yatırımları için önemli bir destek olarak 1997'nin başlarında, daha önce Türk devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın bankacılık faaliyetlerine Türk özel sektörü tarafından açılan ilk özel banka da katılmıştır. Bu çerçevede kurulmuş olan Uluslararası Almatı Bankası, ülkede modern bankacılık hizmetleri, sigorta ve kiralama hizmetleri verecektir (New Europe, 12-18 Ocak 1997).

Japonya ile İlişkiler: Kasım 1993'te bu ülkeyi ziyaret eden Japon Ticaret Birliği Başkanı, Kazakistan Cumhurbaşkanı'na bu ülkeye düşük faizli kredi vermelerinin üç şartını iletmiştir. Buna göre; Bay konur Uzak Üssü'nün barış amaçlarıyla kullanılması ve uzay çalışmalarında Japonya ile işbirliği edilmesi; Japonya'ya döndürülmüş olduklarına inanılan nükleer başlıklı füzeler konusunun aydınlatılması ve Japon şirketlerinin faaliyet alanlarını kendilerinin belirlemesi konularında anlaşma sağlandığı takdirde Japonya'nın bu ülkenin yeniden yapılanmasında ve teknolojik donanımının sağlanmasında yardımcı olacağını belirtmiştir (Zaman, 2 Aralık 1993). Daha sonra iki ülke arasında ekonomik ilişkilerde önemli gelişmeler görülmüştür. Son olarak alt yapı yatırımlarından olan Kazak Demiryollarının geliştirilmesi ile ilgili bazı projeler için bu ülkeyle 55.7 milyon dolarlık kredi anlaşması yapılmıştır. (Zaman, 17 Nisan 1997) Bu arada bu ülkedeki kurşun, çinko ve bakır yataklarının işletilmesi ile ilgili olarak açılan bir ihaleyi de Türk Şirketi Etibank ile Japon Mitsui arasında kurulan bir şirket kazanmış-

tır. Ayrıca Japon Chrome şirketi Kazakistan'ın en büyük krom tesisini 67 milyon dolara alarak ilâve 400 milyon dolar taahhütte bulunmuştur.

Güney Kore ile İlişkiler: Güney Kore'li Samsung firması Zhezkazgan bakır kompleksini 49 milyon dolara satın alarak 300 milyon dolar yatırım taahhüdünde bulunmuştur. Yine aynı ülkeden Daewoo şirketi ise, Kaztelcom'un %40 hissesini 329 milyon dolara satın alarak 1,27 milyar dolarlık bir ilâve yatırım öngörmektedir.

Bu ülkeler dışında Kanada firması olan Hurricane Hydrocarbons Kazakistan'ın petrol şirketi Yuzhneftgaz'ı 120 milyon dolara satın alarak 280 milyon dolarlık ek yatırım taahhüt etmiş, Çin millî petrol şirketi olan PRC de Aktyubinsk'ün %65'ini 325 milyon dolara satın alarak 4 milyar dolarlık ek yatırım taahhüdünde bulunmuştur (Devlet Bakanlığı, 1998).

Rusya ile İlişkiler: Rus firmaları genel olarak Kazakistan, Azerbaycan ve diğer bazı O. Asya Cumhuriyetlerinde aktif olarak faaliyet göstermek istemektedir. Rusya için stratejik bir önemi olan bu faaliyetler kimi zaman bu ülkeleri iç istikrarsızlıklara düşürecek kadar ileri boyutlar kazanabilmektedir. Rusya'nın bölgede etkin olduğu alanlar, nispeten gelişmiş petrol ve doğal gaz sanayiine ait firmaların gösterdikleri girişimler etrafında oluşmaktadır.

Bunlardan O. Asya bölgesinde kendi alanında çok büyük bir firma olan Lukoil, bu bölgede iş yapmak iddiasında bulunmaktadır. Bu firmanın katılımıyla yapılan projelerin en büyükleri şunlardır; Hazar Petrol Konsorsiyumu, Batı Kazakistan'da Kumkol-Lukoil ortaklığı, Kazakistan'ın Atıran şehrinde motor yağları üretim tesisi kurulması, Özbekistan'da gaz yataklarının araştırılması, Kazakistan ve Kırgızistan'da birçok çağdaş benzin istasyonları tesisi vb. Lukoil ayrıca Kazakistan'ın Tengiz petrol yataklarının da işletilmesinin bir bölümüne ortak olmaya çalışmaktadır. Bu arada, Rusya'nın doğal gaz ihracat ve transportunun %95'ini karşılayan ve ülke bütçesine faaliyetle-

riyle her yıl trilyonlarca Ruble kazandıran büyük gaz devi Gazprom, Türkmen ve Kazak doğal gazının Avrupa ve dünya piyasalarına taşınması konusunda iddialı çalışmalar yapmaktadır (*DeLay, 1997*). Aynı şirket, Kazakistan'ın Karaçaganak gaz yataklarının işlenmesine dair uluslararası konsorsiyumun en az %15'ine sahip olmuştur. Bu firmanın Türkmenistan'la ortak projeleri de bulunmaktadır. Son yıllardaki yaşanan gelişmeler O. Asya'nın petrol ve gaz çıkarılması ve taşınması açısından çok kârlı bir yatırım alanı olduğunu göstermiştir. Rusya'nın petrol ve gaz şirketleri, bu rekabetçi üstünlükleriyle bu piyasalarda daha büyük oranlarda kâr elde edebilecek güce sahiptir. Rusya enerji kompleksleri bölgede çok etkili olmakta ve kendi ürünlerini dünya piyasalarına daha düşük fiyatlarda ve kredili olarak sunmaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak Rus sermayesinin O. Asya'da özellikle Kazakistan'ın metalürji sanayisinde ciddi ilerlemeler kaydetmesi beklenebilir. Çünkü Rus firmaları, kıymetli maden ihracatı ve metalürji sanayiinde önemli başarılar göstermektedir (*Sevodniya, 9 Nisan 1996*).

KIRGIZİSTAN

Kırgızistan, kömür, altın, uranyum oksit, civa, kalay, antimon, petrol, gaz, polimetallik maden cevherlerine sahiptir. 1996'dan beri altın üretimi büyük oranda artmıştır. Son tahminlere göre Kumtor madenlerinde 560 ton altın rezervi vardır ve bunun 360 tonu Kırgız-Kanada ortak şirketi tarafından çıkarılmaktadır. Djeruy, Taldı-Bulak,

Kurgan-Djayloo, Kurandı, Nosnovskoye ve Karabulak rezervleri de önemli altın kaynakları içermektedir (*EIUCR, 1997-1998*).

Kırgızistan'da 1998'in ilk yarısında endüstriyel gelişim bir önceki yıla göre %29 olarak hesaplanmıştır. Bunun en önemli sebebi, hemen hemen tamamı Kumtor madenlerinden elde edilen altın üretimi olmuştur. Geriye kalan üretim ise sadece %1.3 artmıştır. Altın üretimi beklenenden daha fazla oranda artmasına rağmen 1997'den beri yaşanan fiyatlarda düşüş sebebiyle Kumtor madenlerinden beklenen gelir elde edilememiştir (*EIUCR, 1998*).

Kanada ve ABD: Ülkedeki en büyük yabancı sermayeli yatırım Kanada'lı Comeco şirketi tarafından yürütülen Kumtor altın üretimi projesidir. Bu şirket şimdiye kadar 50 milyon dolarlık yatırım yapmış ve 385 milyon dolarlık daha yatırım yapmayı planlamaktadır.

Devlet şirketi Kırgızaltın'a göre, ABD firması Intertech Kırgızistan'ın Solton-Sarı madeninden, yerçekimsel bir alan olanda modern kimyasal metotlarla altın çıkarma çalışmalarına başlamıştır. Solton-Sarı altın madeninde, ABD firması Santa Fe Pasifle Altın ve Kırgızaltın'ın 1995 Temmuzunda oluşturulan ortak yatırımla çalışmaya başlandı. Bişkek'in 300 km güneydoğusunda ki Narin bölgesinde aylık olarak 40 kg. saf metal üretilmekte ve yılda 800 kg.'a çıkarılması planlanmaktadır (*Interfuc Mining and Metals Report, 1-9 Eylül 1996; Business Wires, 9 Eylül 1996*).

Avrupa Birliği: Ülkede gelecek vadeden önemli madencilik alanları altın ve gümüş üretimidir, isviçre'nin Andre firması ve Rusya'nın Retmen Zoloto Değerli Madenleri işletme tş Konseyi, Bişkek yakınlarındaki Kara Balta şehrindeki zengin rezervleri işletmek için ortaklık kurmuşlardır. Kurulan ortak şirket, bu bölgede 10 ton altın, 16 ton gümüş ve daha başka değerli madenler çıkarmayı hedeflemektedir. Şirketin ilk etapta 2.3 milyon dolarlık işleme yaptığı kaydedilmektedir (*Zaman, 18 Kasım 1994*).

Tablo 15. Kırgızistan 'da Yabancı Sermaye Yatırımları (1995-1996)

Ülke	Milyon Dolar	Toplamdaki Pay (%)
Kanada	504	94.21
Türkiye	11	2.06
ABD	4	0.75
Diğerleri	16	2.99
Toplam	535	100.00

Kaynak: Kırgızistan Ekonomi Müşavirliği

Avrupa imar ve Kalkınma Bankasının (EBRD)da içinde bulunduğu bir konsorsiyum, Kumtor altın madeninin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla Kırgızistan'a 360 milyon dolar kredi vermiştir (*TİKA, Eylül 1995*).

Kırgızistan'ın Avrupa ülkeleri ile ilişkileri işviçre ile sınırlı kalmamıştır. Asker Akayev 1994'ün Kasım ayında Bulgaristan'a gitmiş ve Bulgaristan Devlet Başkanı Jeleve ile temaslarda bulunmuştur. Akayev'in yanında götürdüğü Kırgızistan heyeti Bulgaristan'da bağlantılar kurmuş ve karşılıklı ekonomik ve kültürel işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (*Zaman, 18 Kasım 1994*).

Kırgızistan'la iyi ilişkiler kuran bir diğer Avrupa ülkesi Almanya olmuştur. Almanya Kırgızistan'a, toplam tutarı 1.5 milyar doları bulan 250'ye yakın ticari proje teklifinde bulunmuştur. Bunun yanında Alman hükümetinin kredisi kapsamındaki 7 projenin toplam maliyeti 4.5 milyon doları bulmaktadır (*Dünya, 24 Haziran 1995*). Almanya, Kırgızistan'a yaptığı yatırımlarda sayıları 100 bine yaklaşan Alman asıllı Kırgızistan vatandaşını gözetmektedir (Boz, 1996).

Türkiye ile İlişkiler: Türk Eximbank'ın bu ülkeye tahsis etmiş olduğu 75 milyon dolar kredinin 48 milyon doları kullanılmıştır. Türk firmaları da daha bağımsızlığın ilk yılından itibaren bu ülkeye gidip değişik alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. 1995'e kadar bu ülkede yatırım yapan Türk şirketleri 108 milyon dolar değerinde yatırımda bulunmuşlar ve bu rakam projelerle birlikte 200 milyon dolara ulaşmıştır. 1997'ye gelindiğinde bu ülkede bulunan Türk firmaları 250 milyon dolarlık iş hacmiyle bu ülkede bulunan yabancı firmaların %20'sini oluşturmuştur. Bunun yanında 200 milyon dolar maliyetinde altın arama faaliyetleri yapan ABD ve Kanada firmalarına aracılık da yapmaktadırlar (TtKA, Temmuz 1997). Bu ülkede Türk Coca Cola firmasının 10 milyon dolarlık şişeleme yatırımı da önemli yatırımlar arasındadır.

IMF tahminlerine göre bu ülkeye gelen orta ve

uzun dönemli sermaye akımı 1994'teki 108 milyon dolarlık seviyeden 1997'de 297 milyon dolara yükselmiştir. Uluslararası finans kuruluşlarından, büyük gelir beklenen Kumtor altın madeni için 135 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bunun için 45 milyon dolar olarak tahmin edilen borçlanmanın 23 milyon doları Almanya, Türkiye ve Japonya'dan sağlanmıştır.

Japonya ile İlişkiler: Aralık 1994'te Kırgızistan Başbakanı Apaş Cumagulov'un Japonya'ya yaptığı resmi temaslardan neticesinde, ikili ilişkilerin geliştirilmesi, önceden kurulmuş olan karşılıklı komisyonun çalışmalarının yerinde izlenmesi ve bu ülke tarafından daha önce vadedilen 60 milyon dolarlık yardımın kalan 31 milyon dolarlık kısmının takvime bağlaması konularında gelişme sağlanmıştır. Bu miktar, 30 yıl vadeli ve %3 faizli olmak üzere verilmiştir (*Milliyetçi Çizgi, 25 Ocak 1995*). Bu tarihte varılan anlaşmaya göre Japonya'nın Bişkek'teki Manas havaalanının modernizasyonu için ayrılan 149 milyon dolarlık kısmın da bölümler halinde verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu görüşmelerde Kırgızistan'ın elinde bulunana en önemli zenginliklerden olan altın ve kalay madenlerinin Japonya tarafından işletilmesi Taşkömür ilçesinde bulunan yarı iletkenler fabrikasının ortak olarak çalıştırılması konularında da fikir alış-verişin de bulunulmuştur. Bu tarihlerde hükümet bazında devam eden ilişkilerin Japon firmaları açısından da aktif hale getirilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Çünkü, Japon firmalarının bu ülkeye yönelik faaliyetleri Kuril Adaları dolaşısıyla Rusya ile olan bir kısım siyasî sorunlardan ötürü henüz proje aşamasında bulunuyordu. Bu açıdan bölgeye Japonya'nın teknoloji ve sermaye transferi konularında acele etmediği gözlenmiştir (*Zaman, 9 Aralık 1994*).

Manas Havaalanının modernizasyonu için daha önce varılan kredi anlaşmasının kalan kısımları daha sonra ödenmeye devam etmiştir. Bu kredinin 55 milyon dolarlık kısmı da Haziran 1996'da bu ülkeye verilmiş ve bu rakamla birlikte Japon-

ya'nın bağımsızlıktan sonra bu ülkeye vermiş olduğu kredi ve hibelerin toplamı 160 milyon doları bulmuştur. Yine bu dönemde Japonya, Bişkek-Oş karayolu inşaatının tamamlanması için bu ülkeye 39 milyon dolarlık kredi temin etmiştir (ETUCP, 1996).

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan da zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Bunların en önemlileri, altın, alüminyum, doğal gaz, mermer, molibden, tungsten ve kömürdür. Ülkede 1991'de 41 milyar m3 doğal gaz üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam enerji miktarının %67'sini doğal gaz karşılamaktadır. Buna rağmen ül- ke son yıllarda petrol ve kömür ithalatındaki büyük artışlarla net bir enerji ithalatçısı haline gelmiştir, tç petrol tüketiminin dörtte üçü ithal edilmektedir. Son zamanlarda Türkmenistan sınırı yakınlarındaki Kokdumulak ile Fergana vadisindeki Minbulak petrol kuyuları açılmıştır. Ülke potansiyel değerlendirildiği taktirde kendine yeterli veya ihracatçı bir petrol üreticisi olabilecektir (TİKA, 1995).

Altın Üretimi: Ülkenin altın üretiminde dünyada önemli bir potansiyele sahip olduğu daha önce belirtilmişti. Aşağıdaki tabloda 5 yıla ait altın üretim miktarları verilmiştir.

Özbekistan'daki önemli altın madenleri, Nevai şehrindeki Muruntau'da olup fazla derinde değildir. Burası Sovyet döneminde gizli bir yerdi ve 1996'da çıkarılan 60 ton altının çoğu buradan çıkarılmıştır. Bu maden Nevai Birleşik Madencilik ve Metalürji Şirketi'ne (NBMM) ait olup özelleştirilmesi plânlanmamaktadır. Özbekistan halen dünyanın dokuzuncu büyük üreticisidir ve alün üretiminin muhafaza edilmesi Sovyetler dağıldığı

Tablo 16. Özbekistan 'da Altın Üretimi

	1992	1993	1994	1995	1996
Ton	64.5	66.6	64.4	63.6	60.0
% değişim	v.y.	3.3	-3.3	-1.2	-5.7

v.y.:veri yok; Kaynak: EIUCR, (1998-1999), Uzbekistan 1998-1999, EIU Country Profile, s.24.

zaman ekonominin dalgalanmasını önleyen kritik bir faktör olmuştur. 1997'de alün fiyatlarının düşmesi sebebiyle yabancı yatırımcıların bu sektöre yapıkları yatırımlar azalmıştır.

Petrol ve Gaz Üretimi: Peöl ve doğal gaz yatırımcılarını ülkeye cezbetmek için geç kalmış bir girişim olarak 22 Mayıs 1998'de Özbeknetf-gaz Kuzey Özbekistan' daki Üst-Yurt bölgesinde bulunan 6 peöl ve gaz bloklarında jeolojik araştırma yapmak için bir teklifte bulunmuştur. Toplam 51 bin 700 km2 olan bu alanda 1.685 üilyon m3 gaz ve 1.7 milyar ton peöl rezervi olduğu belirtilmiştir. Özbeknetfgaz bloklardaki rezervin en az 500 milyar m3 gaz ve 150 milyon ton peöl olduğunu iddia etmektedir. Bu arada hükümetin, peöl ve gazı geliştirmek için izlediği tavır son yıllarda değişmektedir. Daha önce peöl ve gaz sektörü ithal ikameci politikalarla korunan sektördü ve Kerimov, diğer O. Asya devletlerini, örneğin Kazakistan'ı yabancı yatırıma açıldığı için eleştirmişti. 1996'da hükümet yabancı yatırımların yardımıyla ülkenin peöl ve gaz ihracatını artırmak için, ithal ikameci politikayı gözden geçirmeye karar verdi. Özbekistan da resmî bir karar ile birlikte politikanın tamamlanması süreci hızla yavaşlamıştır ve Üst-Yurt teklifi de düşük uluslararası fiyatlarla aynı döneme denk gelmiştir. Peöl ve gaz sektörünü yavaşça dışa açmak için yapılan gayretler inandırıcı gelmemektedir. Öznekeft-gaz'ın müdürü Kayyum Hakkulov, Kazak peöl sektörünün büyük miktarda yabancı yatırım ve özelleştirmeden dolayı "çok aceleci" olarak tanımlayarak eleştirmiştir. Bununla birlikte Kazakistan, doğrudan yabancı yatırım açısından Özbek-

Tablo 17. Özbekistan'da Petrol ve Gaz Üretimi

	1993	1994	1995	1996	1997
Petrol ve Katılmış Gaz.					
Milyon ton	3.9	5.5	7.6	7.6	7.9
Bin varil/gün	78	110	152	154	158
Doğal Gaz					
Milvon m ³	45.0	47.2	48.6	49.0	51.2
İhracat	7.2	4.6	4.2	4.9	8.0

Kaynak: EIUCR, (1998), Uzbekistan 3rd quarter 1998, EIU Country Report, s. 29.

kistan'dan çok daha cazip ve elverişli olmuştur. Bunun tersine, Özbek gaz ve petrol sektöründe pek çok yatırım, devlet tarafından yabancı kredi garantisi temelleri üzerine kurulmuştur. Özbekistan, en erken üç-dört yıl içerisinde bu sektörlerde kısmî bir özelleştirme yapmayı planlamaktadır.

ABD: Ülke'deki yabancı şirketlerin, mevcut rezervlerin potansiyeli ve fiyatları konusunda yeterli tatmin düzeyine ulaştıkları söylenemez. Örneğin BP Dünya Enerji İstatistik Rehberi, rezervlerin Özbekistan'ın öne sürdüğü gibi 5.43 trilyon m³ gaz, 4.4 milyar ton (32.2 milyar varil) petrol olduğu konusunda şüpheli yaklaşarak gaz rezervlerinin gerçekte 1.88 trilyon m³, petrolün de 600 milyon varil olduğunu iddia etmektedir. Şimdilik pek çoğu iç tüketimde kullanılan petrol ve gazın düşük fiyatlardan satın alınması da ihracat amaçlı yabancı yatırımcılar için sorun olmaya devam etmektedir. Özbek petrol ve gaz sektöründe yatırımın hantal yapısının pek çok potansiyel yatırımcının planlarını ertelemesine sebep olduğu açıktır. Bürokratik tembelliğe güzel bir örnek ABD'li Enron petrol ve gaz firması ile imzalanan 1995 memorandumudur. Rusya'nın gaz devi Gazprom da gazın pazarlama ve taşımacılığı ile ilgilidir. Ama henüz kendi boru hatlarıyla gazın ihraç edilmesine sıcak bakmamaktadır. Türkmen gazının piyasalara ihracının temiz olmadığı gerekçesiyle yasaklanması Gazprom'un kendi gazı ile rekabet edecek bir gazı piyasalara ihraç etmeyeceğini göstermektedir. Bu iş 30 yılına 1.3 milyar dolar değerindedir. Bir ABD devlet ajansı olan Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi (OPIC) 400 milyon dolarlık finansman ve sigorta giderlerini karşılamak istemektedir. Yine de bir devlet şirketi olarak Özbek neftgaz bu projeye temkinli yaklaşmaktadır

Özbekistan'da ABD'li Nevvmount Şirketi ve ona destek olarak Japon Mitsui şirketi, ikisi de Taşkent bölgesinde bulunan Kızıl elmas ve Koçbulak altın madenlerinde ortak üretim yapma izni almışlardır. Bu iki maden en az 270 ton altın ihtiva

etmekte ve Nevvmount şirketi Özbekistan'da, başka iki projeyle de ilgilenmektedirler.

Amerikan Nevvmont Madencilik (NM) firması ile NBMM şirketi arasında Sovyet döneminden kalan 242 milyon tonluk cevherden altın üretilmesi ile ilgili ortak yatırım gerçekleştirilmiştir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) finanse ettiği bu projeden yaklaşık 17 yıl içerisinde 5 milyon ons altın elde edilebilecektir (*EIUCR, 1998-1999*).

Avrupa Birliği: Özbekistan'da atak görünen Avrupa ülkeleri içinde en fazla göze çarpanlar Almanya ve İtalya'dır. Özbekistan-İtalya işbirliği ile Fergana'nın Margilan şehrinde kurulan Spining-Silk şirketi 1995 Ağustosunda faaliyete geçmiştir. Söz konusu şirket, modern teknoloji ile ipek kozası artıklarından yılda 150 ton iplik üretmeyi planlamaktadır (*TİKA, Ağustos 1995*).

Türkiye ile İlişkiler: Özbekistan, Türkiye'nin tahsis etmiş olduğu kredilerden en çok faydalanan ülke olmuştur. Bu kapsamda 1996'ya kadar 125 milyon doları ticarî, 125 milyon doları proje kredisi olmak üzere açılan kredinin büyük kısmı kullanılmıştır. Türk-Özbek tş Konseyi üyesi firmalar bu ülkede telekomünikasyon, müteahhitlik işleri, tekstil ve konfeksiyon, gıda, kimya, beyaz eşya ve mobilya, madencilik, otomotiv ve yan sanayii, makine imalat sanayii ve bankacılık alanında faaliyet göstermektedirler. Türk firmalarının en etkin olduğu alanlar tekstil ve konfeksiyon üretimi ile ilgilidir. Özbekistan'ın en büyük zenginlik kaynağı olan geniş alanlarda pamuk üretimi ile bu ülkede gerçekleştirilen projelerin ödemesi de gerçekleştirilmektedir. Orta Asya pamuğunun Türkiye'ye ihracatını, Türk inşaat şirketlerinin faaliyetleri daha da hızlandırmaktadır. Çünkü bu şirketler yaptıkları işlerin karşılığı olarak pamuk almaktadır. Ama bu durum geçici bir karakter taşımaktadır. Çünkü bu ülkelerde de tekstil sanayii gelişmekte olup zamanla pamuğun büyük bir kısmı iç piyasalarda işlenecektir.

Bunlardan bir Türk firması olan Bestaş'ın yardımıyla İhracat için halı üretim tesisiyle ve Yazeks ve Kateks şirketlerinin katılımı ile bir tekstil kompleksi kurulmuştur. (*Ekonomika i Jizn, Haziran 1994*) Türk Topkapı, bir Özbek şirketiyle birlikte maliyeti 44 milyon \$'ı bulan pamuk ipiği imalatı alanında ortaklık yapmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları, Türkiye'de kazandıkları ve dünya piyasalarında rahatça rekabet edebildikleri tekstil sektöründe bir çok önemli girişime imza atmışlardır. Ayrıca Türk firmalarının faaliyetlerini destekleyecek şekilde ülkeye Türk devlet kredi bankası Eximbank'ın sermaye transferi sağlaması da önemli hususlardandır. Bu çerçevede, daha önce Özbekistan'a verilen kredilere ilâveten 1996'nın sonunda, gıda ve inşaat alanlarında kullanılmak üzere 125 milyon \$'lık kredi açılmıştır. Sonuçta Eylül 1997 itibarıyla Özbekistan'da faaliyet gösteren yabancı firmalar içerisinde 329 Rus şirketinden sonra 234 Türk şirketi ile Türk özel sektörü ikinci sırada yer almaktadır.

Gıda sanayiinde de Türk firmalarının bu ülkedeki yatırımları göz doldurmaktadır. Bu çerçevede Yaşar Holding'e bağlı Pınar şirketi 40 milyon dolarlık bir yatırımı gerektiren ve %51'i bu guruba ait olan süt fabrikası kurmak için çalışmalar yapmıştır. Özbekistan'ın günlük üç bin ton şeker pancarı işleme kapasitesi olan ilk şeker fabrikasının inşasını da Türk firmalarından oluşan bir konsorsiyum olan Türk Şeker ve Yüksel inşaat gerçekleştirmiştir. 100 milyon dolara mal olan bu projenin finansmanı için de 83 milyon doları Türk Eximbank, 25 milyon doları ABD tarafından sağlanan kaynaklar kullanılmıştır (*New Europe, 25-31 Kasım 1998*).

Yaşar Holding'i takip eden bir diğer Holding ise buzdolabı üretimi konusunda yatırımlar gerçekleştirmek isteyen Koç Holding olmuştur. Türkiye'nin önde gelen beyaz eşya üreticisi olan Arçelik, Özbek SENIO şirketiyle ortak olarak gerçekleştirilecek projede 76.9 milyon dolar harcanarak

buzdolabı üretimi yapılacaktır. SENIO şirketinin mevcut buzdolabı fabrikasının Arçelik teknolojiyiyle birleştirileceği ortak yatırımın 43.1 milyon dolarlık sermayesinin %51'i Koç gurubuna, %40'ı Özbeklere ve kalan %10 da uluslararası finans kuruluşlarına ait olacaktır. 2000 yılında ilk üretime geçmesi planlanan bu önemli proje tam kapasiteye ulaşması halinde yıllık 250 bin çıktı üretebilecek kapasitede olacaktır (*New Europe, 27 Eylül-3 Ekim 1998*). Konya'dan giden işadamlarının yarı yarıya ortak olarak kurdukları ambalaj üretim tesisinin maliyeti ise 500 bin dolar olmuştur. Bu ülkedeki bir diğer Türk-Özbek ortak yatırımı, Sankşavto adı altında yıllık 3 bin minibus ve bin kamyonet üretimini plânlayan yatırımdır (*New Europe 7-13 Eylül 1997*).

Görüldüğü gibi Özbekistan'daki Türk şirketlerinin faaliyetleri gittikçe genişlemektedir ve yatırım alanları çeşitlenmektedir. Enerji kaynaklarından gittikçe daha fazla üretim yapan ülkenin, buna paralel olarak artacak alım gücünün, geniş iç pazarla bütünleşmesi halinde bu ülkedeki Türk yatırımları için öneminin artacağı belirtilebilir. Fakat stratejik alanlarda yabancı yatırımların etkin olması konusunda aşırı ihtiyatlı bir tavır sergileyen ülkenin siyasetleri bir süre daha olumsuz havayı devam ettirebilirler.

Japonya: Japonya'nın bu ülkeyle diplomatik bazda ilk önemli resmi teması Aralık 1993'te gerçekleşti. Bu tarihte Japonya Dış Ticaret Bakanı'nın başkanlığında ve Mitsubishi gibi ünlü şirketlerin temsilcilerinin de içerisinde bulunduğu bir heyet Taşkent'i ziyaret etti. Temaslarda ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda incelemeler yapıldı (Zaman, 18 Aralık 1993). Bu ziyaretler devamı daha sonra Haziran 1995'te kredi olarak devam etti. Bu tarihte Japonya Özbekistan'a 12 milyar 700 milyon yen tutarındaki ilk resmi kalkınma yardımını %3 faizle, 10 yıl ödemesiz ve 30 yıl süreli olarak verdi. Söz konusu kredinin yetersiz telekomünikasyon şebekelerinin iyileştirilmesi ile ilgili pro-

j elerde kullanılması kararlaştırıldı (Zaman 24 Haziran 1995). ikili ilişkilerin ekonomik olarak da belli bir kıvama gelmesi ile daha önce Taşkent'te açılmış olan Japon büyükelçiliğinden sonra Ocak 1996'da Özbekistan da Tokyo'da kendi büyükelçiliğini faaliyete geçirdi.

Ocak 1997'de Japon Marubeni firması, Özbekistan'ın Fergana tekstil bölgesinde, Özbek milli tekstil şirketi ile 80 milyon dolarlık bir proje için anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre bölgenin üretim kapasitesinin %50 artırılarak yılda 9500 ton pamuk ve 30 milyon metre iplik üretiminin sağlanması konusunda mutabakat sağlandı. Bu projenin finansmanının ise %85'inin Japan Export-Import Bank tarafından sağlanacağı, kalanın da şirketçe karşılanacağı belirtildi. Bu arada ünlü Japon devi Mitsubishi'nin de pamuk ve tekstil alanında Özbek firmalarla işbirliği başlattığı görüldü. Bu şirket yılda 5200 ton pamuk ve 2500 ton kenevirin üretilmesi işine kollarını sıvadı ve her iki projenin de 18 ay içerisinde faaliyete geçirilmesi kararlaştırıldı. Yaklaşık 100 milyon dolar değerinde olacağı hesaplanan bu iki projenin %49'unu Özbek milli tekstil şirketi (*Özbek- legrom*) üstlenecektir. Bu anlaşmanın ortaklarından birisi de Türk firmalarından Bursel oldu. Bu ülkede büyük kısmı Japon girişimleri olan tekstil alanındaki yabancı yatırımların potansiyelinin 1995'teki 30 milyon dolarlık düzeyden 1996-1997 yıllarında 290 milyon dolara yükseleceği beklenmektedir. Ülkenin temel sanayi sektörü olması beklenen Tekstil'in ihracat potansiyelinin de 1995'ten 1998'e kadar 13 milyon dolardan 250 milyon dolara yükseltilmesi resmî makamlarca hedeflenmektedir. Bunun yanında yine bir Japon devi olan Mitsui Şirketi, yine 1997'nin başında 11.3 milyar Yen (yaklaşık 97.4 milyon dolar) tutarındaki bir projenin gerçekleştirilmesini üstlendi. Söz konusu proje telekomünikasyon alanında Karakalpakistan, Buhara, Nevai ve Harezm bölgelerinde bulunan 251 bin telefon hattının yenilenerek değiştirilmesini he-

deflemektedir. Bununla bu şirket 1700 kilometreden uzun bir fiber-optik hattının kurulmasını üstlendi (*New Europe*, 12-18 Ocak 1997).

Kısa bir süre sonra Yine Mitsui şirketi, bu sefer Nec firması ile birlikte Özbekistan'ın kuzey batısında 137 bin telefon hattının kurulmasını üstlendiler ve bu projenin tahmini bedeli 137 milyon dolar oldu. Bu dönemde Japon şirketleri bu kez başka bir alanda, Buhara ve Urgenç'te hava limanlarının inşa edilmesi ihalesini kazandılar. Mitsubishi, Mitsui ve Shemiru firmaları 17.3 milyar Yen tutarındaki ve hava kontrol sistemlerinin, uçuş pistlerinin ve VİP salonlarının inşasını içeren bu proje için ortak hareket etmek üzere bir konsorsiyum oluşturdular ve 1997 Eylülüne kadar işi bitirmeyi taahhüt ettiler. Bu proje gerçekleşip havaalanları tamamlandığında ise, ülke Airbus 310'ların ve Boing 767'leri de inişe kabul edebilecek modern limanlara sahip olabilecek. İhalenin finansmanı ise, Özbek Hükümeti ve Japonya Yurtdışı Ekonomik Fonu arasındaki anlaşma ile gerçekleştirildi (*New Europe*, 23 Şubat-1 Mart 1997).

Güney Kore: Özbekistan'ın dünya ekonomisine katılmasının ilk belirtisi, Andican bölgesindeki Asak'ta otomobil fabrikasının inşası olmuştur. Burada Özbekistan-Güney Kore ortaklığı ile büyük çoğunluğu ihraç edilecek olan yılda 200.000 otomobilin üretimi plânlanmıştır, tik yıllarda otomobil girdilerinin %80'nin Kore'den getirilmesi, 2000'li yıllarda ise, girdilerin %70'inin üretim yerinde veya komşu Orta Asya ülkelerinde üretilmesi plânlanmıştır. Önümüzdeki birkaç yıl içinde Asak'taki bu fabrika tecrübe alanı olacak ve Özbekistan'a yapılacak başka yatırımlar bu projenin başarısına bağlı olacaktır. Diğer iki devlet gibi Özbekistan'da da özellikle altın ve uranyum alanında madencilik aktif olarak gelişmektedir. Pamuk gibi bu iki maden de millî ekonominin esasını teşkil etmekte ve ülkeye döviz girdisi sağlamaktadır (*Jukov*, 1997).

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan'ın işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğal gaz, sodyum sülfat, krom, sülfür, galyum, bentonit, brom, iyot ve petroldür. Ülke, gerek elektrik enerjisi, gerekse diğer enerji kaynakları açısından zengindir (TİKA, 1995). Ülkenin en önemli madenleri arasına son zamanlarda altın da eklenmiştir. Bu konuda Avrupalı firmalar etkin görünmektedir, İngiltere Türkmenistan'daki altın rezervlerinin işletilmesi üzerine anlaşmıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı Şubat 1995'te İngiliz işadamları ile gerçekleştirdiği görüşmeden sonra İngiliz heyetinden Robert Cerri, karşılıklı ilişkilerin geliştirileceğini ve Türkmenistan altın yataklarının işletilmesini üzerlerine alacaklarını söylemiştir (*Zaman*, 3 Mart 1995). Ek olarak, Türkmenistan'daki zengin kaynakların işletiminden pay alabilmek amacıyla, içlerinde Avrupalıların da bulunduğu bir grup doğal gaz ve petrol şirketi kıyasıya bir mücadele vermektedir (*Financial Times*, 20 Mart 1996).

Petrol ve Doğal Gaz: Türkmenistan'ın Ukrayna'ya olan ihracatının sona ermesi ülkenin daha çok üretmesini engellemiştir. Sadece 1998'in ilk yarısında gaz üretimi 7.16 milyar m³ azalmıştır ve bu rakam 1997'nin aynı dönemine göre %41 gibi inanılmaz bir düşüşü göstermektedir. Bu üretim miktarı son 30 yılın en düşük seviyesi olarak gösterilebilir. Bu konuda zirve üretim 1989'daki aylık 7.49 milyar m³'lük üretim düzeyi olmuştur.

Ukrayna'nın borçlarını ödememekte ısrar etmesi ve Rusya'nın dev gaz şirketi Gazprom tarafından Türkmen gazının ihracında şüphelerin oluşması ile Mart 1997'de hükümet Ukrayna'ya olan gaz ihracatını askıya almıştır. Çünkü Türkmen gazı, Ukrayna ve diğer BDT ülkelerine sadece Gazprom'un boru hatları aracılığıyla dağıtılmaktadır. Sonuçta gaz üretiminin bu dramatik düşüşü Devlet gaz üreticisi Türkmenneftgaz'ı büyük kayıplara uğratmıştır. Ülkenin doğal gaz ihracatı ile ilgili fazla veri olmamasına rağmen en son gaz üretimi ölçü alındığında yıllık 4 milyar m³ gaz ihraç edebildiği anlaşılmaktadır. Türkmenistan Haziran 1997'de iter a Uluslar arası Enerji Birliği (ABD) aracılığıyla Ukrayna'ya olan ihracatını, bu şirketle ortak satış anlaşması sona erdiği için dondurmıştır (*EIUCR*1998,1999).

Avrupa Birliği: İngiltere, Türkmenistan ile ticari ilişki kuran Avrupa devletleri arasında ilk sıralarda yer almıştır, İngiltere'nin Türkmenistan'daki ilk atağı altın rezervlerinin işletilmesi üzerine varılan anlaşma ile olmuştur. Türkmenistan'da etkili bir diğer Avrupa devleti de Almanya'dır. 1995 Haziran ayı içinde 17 büyük Alman şirketinin ve mali organizasyonlarının temsilcileri, çeşitli Türkmen bakanlıkları ile ulaşım hizmetleri, ekmek yapımı, tahıl işleme, ve tekstil sanayi konularında işbirliği sorunlarını tartışmışlardır. Halihazırda Türkmenistan'da 10 Alman şirketinin joint-venture olarak çalıştığı bilinmektedir. Ek olarak, Türkmenistan'daki zengin kaynakların işletiminden pay alabilmek amacıyla, içlerinde Avrupalıların da bulunduğu bir grup doğal gaz ve petrol şirketi kıyasıya bir mücadele vermektedir. (*Financial Times*, 20 Mart 1996)

Türkiye ile İlişkiler: Türk Eximbank, 1996'ya kadar Türkmenistan'a 75 milyon doları mal ve 16 milyon doları proje kredisi olmak üzere 91 milyon dolar kredi kullandırmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları Eximbank kredisi veya bedeli pamukla ödenecek şekilde büyük projeler üstlenmiştir. Bu ülkedeki işadamlarının hükümet

Tablo 18. Türkmenistan'ın Enerji Üretim ve ihracatı

	1 1993	1994	1995	1996	1997
Doğal Gaz (milyar m³)					
Üretim	65.3	35.7	32.3	35.2	17.3
BDT'ye ihrac.	3Q7	24.7	22.6	24.3	6.5
Avrupa'ya Hır.	11.3	0.0	0.0	0.0	0.0
iç Tüketim	14.3	11.0	9.8	10.9	10.8
Petrol Üretimi					
Milyon ton	5.0	3.4	3.5	4.0	4.5
Bin varil/gün	100	65.5	70.1	80.7	89.8

Kaynak: EIUCR,(1998),Türkmenistan 4* quarter 1998, EIU Country Report, s. 22.

nezdinde kazandıkları yerin bir göstergesi olarak Tekstil Bakan Yardımcılığı ve Eğitim Bakan Yardımcılığı görevlerine burada yatırımlar gerçekleştiren girişimcilerin atanması gösterilebilir. Türkmenistan da Özbekistan gibi, gerçekleşen yabancı yatırımları pamuk gibi mallarla ödemede bulunarak karşılamaktadır. Bu gelişme, tekstil alanında dünya ile büyük ölçüde rekabet edebilecek düzeye gelmiş olan Türkiye ve Türk firmaları tarafından olumlu karşılanarak hayata geçirilmiştir.

Türkmenistan'da Türk firmalarının iştirakiyle 62 girişime imza atılmış ve bunların toplam değeri 1996'nın sonlarında 807 milyon \$'a yaklaşmıştır (*Reznikova, 1996; Asia - Ekonomika i Jizn'den*). Diğer Orta Asya cumhuriyetleri için geçerli olan eğilimler Türkmenistan için de geçerlidir. Örneğin Türkmenistan'da, yukarıda geçen sanayi dallarında benzer etkinliklerde bulunan bu firmalar sadece inşaat alanında 1996 sonunda 800 milyon \$'lık iş hacmine ulaşmayı başarmıştır. Toplam iş hacmi ise bu yıl içerisinde 2.5 milyar \$'a ulaşmıştır. Türkmenistan'da faaliyet gösteren yabancı şirketler içerisinde Türkiye kökenli şirketler 178 sayı ile ilk sırayı almaktadır (*TİKA, 1997/2*).

Firmalar bazında gerçekleşen faaliyetlere, 80 milyon dolar değerinde izmir Demir Çelik Sanayi tarafından kurulması planlanan yıllık 400 bin ton işleme kapasitesine sahip demir-çelik fabrikası örnek verilebilir (*Zaman, 1 Ekim 1994*). Telekomünikasyon alanında da PTT'nin gerçekleştirdiği telefon santrallerine ilaveten telekomünikasyon firması SEMKO ile 100 milyon dolar değerinde telefon santralleri kurulması anlaşmasını yapmıştır (*Turkish Probe, 27 Nisan 1993*).

Türkmenistan'da yatırım yapan Türk firmaları son zamanlarda tekstil alanında yoğunlaşmaktadır. Son birkaç yıl içerisinde bu ülkedeki Türk firmaları aracılığıyla ülkenin tekstil ürünleri işleme potansiyeli genişlemektedir. Türkiye'de de aynı alanda yatırımlar yapan bu firmalar belli bir potansiyele ulaştıktan sonra bu ülkeyi cazip bir

yatırım alanı olarak görmektedir. Türkmen devletin bu konudaki teşvikleri de belirleyici olmaktadır. Hatta Türk cumhuriyetleri içerisinde Türk firmaların faaliyetlerinin en çok hüsnü kabul gördüğü ve desteklendiği ülkenin Türkmenistan olduğu söylenebilir.

Japonya ile İlişkiler: Japonya'nın bu ülkeye olan ilgisi, daha geniş kapsamlı projelere girişmeyi göze alabilecek seviyede büyük olmuştur. Bu kapsamda 1994'ün son çeyreğinde Türkmenistan'da gerçekleştirilecek olan 10 büyük projenin desteklenmesi için 20 milyar dolar tutarında kredi vaadinde bulunmuştur. Bu projelerin en büyüğünü ise Türkmenistan-Çin-Japonya doğal gaz boru hattının inşası oluşturmaktadır. Dört büyük Japon firmasının finanse edeceği bu kredinin tran-Türkiye-Avrupa boru hattı için de kullanılacak olması ise projenin Türkiye'ye bakan yönünü oluşturmaktadır. Japonya'nın bu krediyi Türkmen-Japon Ekonomik Komitesi aracılığıyla vereceği kararlaştırılmıştır. Bu arada Türkmenistan'ın Ekim 1994'te demiryolu inşaatında kullanılmak üzere Japonya'dan talep ettiği 8 milyar yenlik kredi, proje araştırmasının tamamlanmasından sonra yarı resmi Denizaşırı Ekonomik İşbirliği Fonu aracılığıyla verilmiştir (*Zaman, 25 Kasım 1994*).

1997 Şubatında ise, üç Japon firması ile Türkmenistan arasında yılda 90 bin ton propülen üretilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu firmalar proje için Tokyo'dan 400 milyon dolarlık kredi temin ettiler. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı, bu anlaşma ile ilgili törende ülkenin kendi gaz rafine endüstrisini kurabilecek güce sahip olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Bu tarihlerde yine iki Japon firması ile bir Türk firmasının işbirliği ile, hidro rafine ve katalitik reformu için 125 milyon dolarlık anlaşma imzalanmıştır (*New Europe, 2-8 Mart 1997; EIUCR1996*).

Yine aynı aylara rastlayan zaman diliminde Japon devleti Aşkabat hükümetine, taşımacılık ve

haberleşme alanlarındaki projelerde kullanılmak üzere 10 yıl ödemesiz, 20 yıl süreli ve %3 faizli olmak üzere 36 milyon dolarlık kredi vermiştir (*New Europe*, 27 Nisan - 3 Mayıs 1997).

Japonya'nın Chioda, Nichimen ve Türk Gama petro-kimya şirketleri, Türkmenbaşı şehrindeki katalitik üreten fabrikanın yeniden yapılanma ve modernizasyonunu, yaklaşık 125 milyon dolarlık bir maliyetle gerçekleştirmişlerdir. Fabrika, Türkmenistan'ın uluslararası yatırımlara konu olan ve Hazar Denizi kıyısında kurulmuş bu şehirde bulunan (eski adı Krasnovodsk) üç büyük petrol rafine kompleksinden birisidir. Diğer iki proje olan katalitik depolama ve yağlama fabrikaları 176 ve 165 milyon dolarlık bir maliyet gerektirmekte ve Alman Mannesmann ve Fransız Technip firmalarının öncülüğünde yürütülmektedir. Yaklaşık 500 milyon dolarlık bir yatırım gerektiren ve tamamı yabancı yatırımcılar tarafından finanse edilen bu projeler ülkenin şimdiye kadar olan en büyük yabancı yatırımını oluşturmaktadır (IPA, 29 Ağustos, 1996).

YABANCI YATIRIM ALANLARININ BÖLGE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Türk Cumhuriyetleri dış ticaretinde yabancı yatırımların yoğunlaştığı enerji sektörünün önemi gün geçtikçe artmaktadır ve ülkeler nihai olarak ekonomik yapılanmada bu ürünlerin ihracatının artırılmasına büyük önem vermektedir. Çünkü sermaye malları başta olmak üzere öncelikli ithal kalemlerinin bu yolla karşılanmasını amaçlamaktadırlar.

Bu bağlamda 1996 yılında Azerbaycan'ın temel ihraç malları arasında 2/3'lük bir oranla petrol ve doğal gaz gelmektedir, Kazakistan için de bu durum çok farklı değildir. Bu ülke için de petrol ürünleri ve madensel ürünler ihracatı toplam 5.6 milyar dolarlık tutarın yaklaşık 4 milyar

dolarını oluşturmaktadır. Bu rakamlar Türkmenistan için 3/4 olarak daha yüksek bir oranda gerçekleşmesine karşılık 1997 rakamları itibarıyla şimdilik Özbekistan için 1/5 'ini (petrol ürünleri ve metaller ihracatının toplam içindeki yeri) oluşturmaktadır. Bu rakamlar, yabancı yatırımların ihracat içerisindeki vazgeçilmez önemini açıkça göstermektedir.

BORU HATLARI SORUNU VE ULUSLARARASI ŞİRKETLER

Uluslararası firmalarının bu ülkelere olan ilgisini çeken ve bölgede önemli yatırımlar gerçekleştirmesine sebep olan en önemli alanlardan biri petrol ve gaz üretimi ile bu üretimin dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak boru hatlarının inşasıdır. Bu konuda ülkelerin hedefleri öyle yüksektir ki, 2010 yılında sadece Kazakistan, 100 milyon tondan daha çok petrol istihsalini hedeflemektedir. Türkmenistan ise, aynı yılda 80 milyon ton petrol ve 230 trilyon m³ doğal gaz istihsalini planlamaktadır (*IOGR*, 17 Haziran 1994). Petrol ve gazın büyük kısmının dış piyasalara ulaştırılması planlanmaktadır. Bu konuda önemli gelişmelerden birisi Aralık 1998'de meydana gelmiştir. Bu tarihte Anglo-Türk konsorsiyumu olarak gerçekleştirilecek 185 km uzunluğundaki petrol boru hattının maliyeti 80 milyon dolar olarak belirlenmiştir (*New Europe*, 6-12 Aralık 1998). Uzun zamandır çalışmaları yapılan Türkmenistan-Iran-Türkiye doğal gaz hattının inşası için Şubat 1999'da Türkmenistan ve Türkiye'nin birlikte kuracağı bir konsorsiyumun çalışmalara başlayacağı belirtilmiştir. 2000 km uzunluğunda inşa edilecek bu hattın maliyeti 2.5 milyar dolar olarak tahmin edilmekte ve 2-3 yıl içerisinde tamamlanması beklenmektedir (*New Europe* 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999).

Fakat bu güzergâhlar içerisinde en önemlisi olarak addedilen ve etrafında yıllardır yoğun bir

mücadele, rekabet ve spekülasyonların gerçekleştiği hat, ünlü Bakü-Ceyhan boru hattıdır. Azeri petrollerini dünya piyasalarına taşıyacak bu hat, fazla ekonomik görünmeyen, ama en ideal güzergâh olduğu konusunda Türk tarafının yoğun çabalar göstermeye çalıştığı önemli bir projedir. Türk-Azeri ilişkilerinin gelişmesine büyük katkıda bulunacak ve Türkiye'nin stratejik önemini artıracak olan bu projenin inşasına, Rusya ile acı tecrübeler yaşamış olan Azerbaycan da sıcak bakmaktadır. Nihai kararın bir türlü verilemediği ve bu sefer 1999'a ertelenen anlaşmanın maliyeti hakkında 2.4 ile 4.0 milyar dolar arasında değişen rakamlar öne sürülmektedir.

Azeri petrollerinin diğer O. Asya petrolleri ile birlikte dış pazarlara, özellikle Avrupa'ya taşınması sorunu konsorsiyumların oluşum aşamalarından bu yana tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştur. Bu konuda, özellikle eski ekonomik ve siyasî bağları ile kopmamak amacıyla olan Rusya ile, alternatif boru hatları inşa edilmesini plânlayan Türkiye arasında rekabet yaşanmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin hararetle desteklediği Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda halen tam bir netlik oluşmamıştır. Bu konuda Azerbaycan, stratejik ortak olarak gördüğü Türkiye'yi devre dışı bırakmamak, ama ekonomik açıdan en uygun boru hattı aracılığıyla petrolünü Avrupa ve dünya piyasalarına ulaştırmak istemektedir.

Ağustos 1996'da Dede Korkut bölümünde Şirak 1 plâtförmünden ilk petrol üretimine başlanmıştır. Bu zamanda Gürcistan aracılığıyla yeni bölgesel boru hattı inşasına olan ihtiyaç duyularak Tam Rezerv Geliştirmeye başlanmasına karar verilmiştir. Projenin ve taşıma sisteminin gerektirdiği sermaye yatırımı yaklaşık 10 milyar \$ olacaktır. Azerbaycan'ın petrolünü kendi çıkarlarına kullanması için doğru bir zamandır: OPEC, Irak ve eski Sovyet ülkeleri tarafından son zamanlarda üretilene ilâve olarak. Buna ilâveten Hazar Petrolleri daha ucuzdur ve Akdeniz böl-

gesine olduğu kadar Uzak Doğuya da satış yapmak için büyük bir potansiyel vardır. Japon Itocu firmasının Azerbaycan'a yeni katılımıyla birlikte bu, bir tasarıdan öte gerçeğe daha yakın olacaktır.

SORUNLAR, PERSPEKTİFLER VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Başta Azerbaycan olmak üzere Türk cumhuriyetleri, bir çok uluslararası şirketin dikkatini çekecek kadar önemli doğal ve fizikî kaynaklara sahiptir. Fakat, doğal olarak bu denli zengin bu kaynakların işletilmesinde önemli coğrafi, siyasî, ekonomik ve konjunktürel sorunlar bulunmaktadır.

En önemli sorun, şüphesiz finansman ve teknik ekipman sağlanması konusunda görülmüştür. Bu sorunun aşılmasında Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı sermayenin bölgeye çekilmesinde önemli oranda başarı sağlandığı söylenebilir. Özellikle Azerbaycan için, milyarlarca dolar zarara ve çok büyük sosyal problemlere sebep olan ve Rusya tarafından kısırlatılan savaş oldukça geride kalmıştır. Fakat savaş adı altında oynanan bu çirkin oyunun yaralarının sarılması için ise daha uzun yıllar geçmesi gerekecektir.

ikinci sorun, açık denizlere uzak olmanın sebep olduğu üretimin dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında gözlemlenmektedir. Özellikle çoğunluğu eski büyük ortağın topraklarından geçen boru hatlarının şimdilik kullanılması zorunluluğu, bu ortakla olan bağlarını azaltma amacıyla olan ülkeler için kısıtlayıcı bir faktördür. Bu konuda Azeri petrolleri için önerilen Bakü-Ceyhan boru hattı, bu ülkenin bağımsızlığının korunması ve gelir düzeyini artırılması için hayati öneme sahiptir. Şimdilik ABD'li şirketlerin ve hükümetinin bu yönde görüş belirtmesi sebebiyle de bu hattın inşa edilerek faaliyete geçmesi beklenmektedir (*Croissant, 1996*).

Bu çerçevede Kazakistan ve Türkmenistan da Rusya'dan geçmeyen boru hatları inşa etmeye çalışmaktadır. Bunlar Basra Körfezine veya Akdeniz'e akıtılacak hatlardır. Türkmenistan'ın doğal gazı için plânladığı bir hat, İran üzerinden Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya uzatılacak hat, diğeri ise Fransız, Arap ve Gazprom firması çevresinde Rusya yardımıyla Afganistan-Pakistan-Hint Okyanusu hattıdır. Bununla doğuya da bir hat açılmış olacaktır. Kazakistan, Azerbaycan'la birlikte şimdiye kadar sonuçsuz kalmış olsa da Rus hatları dışında Karadeniz'e açılacak bir hat inşa etmek istemektedir (Gumpel, 1998). Düşünülen bu hatların pek çoğu için sadece planlar yapılmakta ve spekülasyonlar işlemektedir.

Doğal gaz ve petrol üreterek ekonomilerini yeniden yapılandırma ve GSYİH'yı artırma amacıyla olan bu ülkelerin karşılaştıkları diğer bir sorun, ürettikleri malların Rusya'nın mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu alanlarda olmasıdır. Bu konuda yaşanabilecek bir rekabet

Rusya'yı olumsuz etkileyeceği için bu ülke şimdiden bu ülkelerin ürettikleri mamuller üzerinde spekülasyonlar yapmaktadır. Sonuçta bu yeni petrol ve doğal gaz üreticileri daha verimsiz pazarlarla yetinmek zorunda kalmaktadır.

Konjonktürel sebepler ise daha çok petrol ve ürünlerinin dünya fiyatlarında son yıllarda yaşanan düşüşler ve dünyayı saran global kriz çerçevesinde incelenebilir.

Bu ülkeler için doğal kaynakların işletilmesi ve dünyaya pazarlamasının hayati bir zorunluluk olduğu konusunda dış ticaret verileri yeterli bilgiyi vermektedir. Çünkü, örneğin Azerbaycan'ın 1997 ihracatının yarısından fazlasını petrol ve ürünleri oluşturmuştur. Aynı şeyler Türkmen ve Kazak ekonomileri için de rahatlıkla söylenebilir. Bu durumda Türk Cumhuriyetleri'nin iyi bir strateji çerçevesinde yabancı yatırımları teşvik etmesi ve yeniden yapılanmanın yaralarını bu yatırımlar aracılığıyla sarması gereği hayati bir önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- ARAŞ, Bülent-DİKKAYA, Mehmet, (1996); Avrupa - Türk Cumhuriyetleri ilişkileri **Yeni Forum**, Ağustos 1996, s. 12; The Wall Street Journal, 17 Haziran 1996, (Milliyet'in Eki)'nden.
- ASİA-EKONOMİKA t JİZN, (Almaü); No: 32, Ağustos (1996), s. 13.
- BOZ, Cihangir, (1996); Türkiye - Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Almanya'nın Konumu, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri İktisat Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Master Tezi**, 1996, 144-145.
- CROTSANT, Michael P, (1996); "Trans-kafkasya' da Petrol ve Rus Emperyalizmi", **Avrasya Etütleri**, ilkbahar 1996, s. 24.

- ÇARIKÇI, Emin, (1998); "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü" **Büig**, Sayı: 7, Güz 1998, s.5; Türk Müteahhitler Birliği ve Uluslararası Müteahhitler Birliği Verileri, Haziran 1998'den.
- ÇARIKÇI, Emin, (1999); "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Dış Müteahhitlik Hizmetleri", **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 1999, s. 589-592.
- ÇARIKÇI, Emin, (1999); "Türk Cumhuriyetlerinde Müteahhitlik Hizmetlerimiz", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**", Eylül 1999, s.47.
- DELAY, Jennifer, (1997); "Gasprom Lashes out at Central Asia", New Europe, August 17-23 1997, s. 48.
- DEVLET BAKANLIĞI, (1998); Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret - Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, Ankara.

- DPT, (1993)
DÜNYA; 24 Haziran 1995.
DÜNYA; 3 Haziran 1996,
ECTIO, (1995); What Is Tacis ? European Commission Tacis Information Office, Brussels, 1995, s.4.
EIUCP, (1997-1998); Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan 1997-1998, EIU Country Profile, s. 16.
EIUCP, (1998-1999); Kazakhstan 1998-99, EIU Country Profile, s.23-24.
EIUCR, (1996); Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, EIU Country Report 2nd 1996, s. 16.
EIUCR, (1998); Kyrgyz Republic, Tajikistan 4TH QUARTER 1998, EIU Country Report, s. 15-16.
EIUCR, (1998); Turkmenistan 4TH QUARTER 1998, EIU Country Report, s. 21-22.
EIUCR, (1998-1999); Uzbekistan 1998-1999 EIU Country Profile, s.24.
EKONOMİKA I JtZN, (1994); No: 24, Haziran 1994, s.19
FINANCIAL TIMES; 20 Mart 1996.
FINANCIAL TIMES; 20 Mart 1996.
GUMPEL, Verner, (1998); Orta Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon, Avrasya **Etütleri**, ilkbahar 1998, s.25-26
HÜRRIYET; 13 Mayıs 1995, s.7
INTERFAX BUSINESS REPORT; Mart 1996, No: 54, s.3
INTERFAX MINING AND METALS REPORT, 1-9 Eylül 1996; **BUSINESS WIRES**, 9 Eylül 1996.
IOGR, (1994); **Interfax Oil and Gas Report**, No: 24, 17 Haziran 1994, s.7
IPA, (1996); **International Petroleum Agency**, 29 Ağustos 1996
İGEME, (1998); **Azerbaycan Ülke Raporu**, İGEME, Ağustos 1998, s. 14-15
İTO, (1998); **Ekonomik Rapor**, tto, istanbul, 1998, s.43
JUKOV, S.V; (1997); Modern Dünyanın Sosyo-Ekonomik Yapısında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan, Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnaya Otnoshanya, Mart 1997, s.45-60
MİLLİYETÇİ ÇİZGİ, 25 Ocak 1995, s. 5.
NEW EUROPE, 12-18 Ocak 1997, s. 41.
NEW EUROPE, 12-18 Ocak 1997, s.40.
NEW EUROPE, 23 Şubat-1 Mart 1997, s.
NEW EUROPE, 25-31 Kasım 1998, s. 39.
NEW EUROPE, 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999, s. 42.
NEW EUROPE, 27 Aralık..., a.g.e., s.43.
NEW EUROPE, 27 Eylül-3 Ekim 1998, s.39.
NEW EUROPE, 27 Nisan-3 Mayıs 1997, s. 40.
NEW EUROPE, 27 Nisan-3 Mayıs 1997, s. 42.
NEW EUROPE, 2-8 Mart 1997, s. 41;
NEW EUROPE, 2-8 Mart 1997, s. 42.
NEW EUROPE, 5-11 Ocak 1997, s. 37.
NEW EUROPE, 6-12 Aralık 1998, s.42.
NEW EUROPE, 7-13 Eylül 1997, s. 39. **Özbekistan Ülke Raporu**, TtKA, 1995, Ankara, s. 13.
PANNÎER, Bruce - RUTLAND, Peter; (1996); **"Central Asia's Uneasy Partner ship With Russia"**, Transition, 15 Aralık 1996, s. 26-28.
PIA, (1996); Petroleum Information Agency 13 Eylül 1996.
RAŞÎT, Ahmet, (1996); Orta Asya'nın Dirilişi, **Cep Kitapları**, istanbul, 1996, s. 297
SABAH, 12 Temmuz 1995., s.8.
SEVODNİYA, 9. 4. 1996, s. 7.
SPOC, (1998); Statistical Pocketbook of the OIC Countries, 1998, sesrtic Yay. Ankara 1998.

- THE ECONOMIST, 25.09.1993.
- TİKA, (1997/2); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Kasım 1997/2, **Türkmenistan Özel Sayısı**, s.5
- TİKA, (1997); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Mayıs 1997/2, s.2; Kasım 1997/1, s.1
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**.
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, No: 39, Ağustos 1995, s.6
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, No: 41, Eylül 1995, s.6
- TİKA, (1998); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Ocak 1998/1, **Kazakistan Özel Sayısı**, s.3
- TİKA, (1997); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Temmuz 1997, **Kırgızistan Özel Sayısı**, s.5
- TİKA, (1996); **Azerbaycan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1996, s. 17
- TİKA; (1995), **Kazakistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s.2
- TİKA; (1995), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s. 12-14
- TİKA; (1995), **Özbekistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s. 13
- TURKISH DAILY NEWS, 16 Ocak 1995,
- TURKISH DAILY NEWS, 11 Ocak 1994.
- TURKISH DAILY NEWS, 14 Mart 1995.
- TURKISH DAILY NEWS, 30 Aralık 1994,
- TURKISH DAILY NEWS, 30 Mayıs 1995,
- TURKISH DAILY NEWS, 4 Aralık 1993.
- TURKISH DAILY NEWS, 4 Aralık 1993.
- TURKISH DAILY NEWS, 5 Kasım 1994,
- TURKISH PROBE, 27 Nisan 1993.
- TURKISH PROBE, 27 Nisan 1993.
- TÜRKİYE, 12 Temmuz 1995, s.8.
- TÜRKİYE, 18 Nisan 1995, s.7.
- TÜRKİYE, 18 şubat 1996, s.7.
- TÜRKİYE, 7 Aralık 1993.
- USA-ACC, (1997); Azerbaijan Invensment Guide, **United States-Azerbaijan Chamber of Commence**, Washington, 1997, s. 16
- ZAMAN, 1 Ekim 1994, s.7.
- ZAMAN, 1 Şubat 1996, s.7
- ZAMAN, 17 Nisan 1997,
- ZAMAN, 18 Aralık 1993,
- ZAMAN, 18 Kasım 1994.
- ZAMAN, 18 Kasım 1994.
- ZAMAN, 19 Temmuz 1995, s.5.
- ZAMAN, 2 Aralık 1993.
- ZAMAN, 24 Aralık 1995,
- ZAMAN, 24 Haziran 1995,
- ZAMAN, 25 Kasım 1994,
- ZAMAN, 3 Mart 1995.
- ZAMAN, 3 Mart 1995.
- ZAMAN, 3 Ocak 1996,
- ZAMAN, 31 Ocak 1996, s.6.
- ZAMAN, 9 Aralık 1994.
- ZAMAN, 9 Ocak 1995, s.6.

SECTORAL AND COUNTRY-TO-COUNTRY DISTRIBUTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN TURKISH REPUBLICS

Mehmet DİKKAYA

Marmara University, Research Assistant

ABSTRACT

In the early 1990's, Central Asian Turkish States and Azerbaijan, who were introduced in the world economy, with the collapse of the Soviet Union, found themselves in a difficult position of determining the ways of settling their economic problems. They have quickly looked for the ways of cooperation with the economically developed and globally influential countries. As a result, the USA, European Countries and Turkey that had special importance for them have been primarily contacted countries. Later on, Japan and South Korea have joined these countries. in terms of rich natural resources Turkish States had been the profitable investment area for süper powers. Meanwhile, economic opportunities, especially in Azerbaijan, made this country an important actor in international sphere. in this country, considerable steps have been realized particularly in the field of the production of oil and gas. Similar thoughts can also be mentioned for Kazakistan. For other Turkish Republics (Kyrgyz Republic, Uzbekistan and Türkmenistan) a silent development has been observed. in those three countries for the time being, production of primary goods and gold has been realized. in this study, foreign investments and investment areas that have primacy for these countries have been examined. The existing environment for direct foreign capital investment and the factors that influence these investments and their distribution among countries and also sectors are examined. in addition, the factors that had affected direct foreign capital investments that are mentioned above and the role of Turkey for this situation have been studied.

Key Words:

Turkish States, Direct Foreign Investments, Technical Assistance,
Joint Ventures, investment Areas, Energy Sector,
Foreign Trade, Oil and Gas Pipelines

bilig-11/Güz'99

СООТНОШЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИКАХ ПО СТРАНАМ И СЕКТОРАМ ЭКОНОМИКИ

Мехмет Диккая

Исследователь Университета Мармара

РЕЗЮМЕ

В начале 90-х гг. вместе с распадом Советского Союза Центрально-азиатские республики, ставшие частью мировой экономики первое время оказались в затруднительном положении касательно выработки планов решения экономических проблем. В связи с этим в экстренном порядке были начаты поиски путей сотрудничества с развитыми странами и со странами с высоким глобальным экономическим потенциалом. В результате, США, страны Европы, а также Турция, которая обладает особым значением для этих республик, были первыми странами с которыми были налажены контакты. В последствии к этим государствам присоединились Япония и Южная Корея. Для сотрудничающих стран эти республики с невоспользованными резервами и неоткрытыми богатствами стали притягательным магнитом для инвестирования. В этой связи можно заметить, что в особенности Азербайджан, благодаря своему экономическому потенциалу занял важное место на международной арене. В этой стране были сделаны важные шаги в нефтяной и газовой промышленности. Похожее положение можно наблюдать и в Казахстане. В других же республиках идет незаметное развитие в этом направлении. В этих трех республиках (Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан) на данный момент преобладают инвестиции в производство товаров первой необходимости и производство золота. В данной статье рассматриваются приоритетные сферы иностранных инвестиций для экономического развития Центрально-азиатских республик. Исследуются нынешнее положение для прямых иностранных инвестиций, их соотношение по странам и сферам экономики, а также факторы, влияющие на них. Кроме этого, мы остановились на факторах, определяющих эффективность прямых иностранных инвестиций и на важности той роли, которую должна сыграть Турция в этом вопросе.

Ключевые слова:

Центрально-азиатские республики, прямые иностранные инвестиции, техническая помощь, совместные инвестиции, сферы для инвестиций, энергетический сектор, внешняя торговля, нефте- и газопроводы

FARŞÇADA TÜRKÇE KELİMELEK VE FARS EDEBİYATIN'DA "TÜRK" KAVRAMI İLE İLGİLİ UNSURLAR

Dr. Ahmet KARTAL

Kırıkkale Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi

Araştırma Görevlisi

ÖZET

*Türk ve İran ilişkileri çok eski zamanlara dayanmaktadır, Türklerle İranlılar, tarih boyunca bazen komşu bazen de aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamışlar; bu birliktelikte, İran toprakları ve İranlılar, İran tarihinin ihmal edemeyeceği kadar önemli bir bölümünde ya doğrudan doğruya Türk devletlerinin ya da Türk soyuna mensup ailelerin hakimiyeti altında bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak da, iki dil arasında etkileşim olmuştur. Bu etkileşim neticesinde, Farsça'ya Türkçe kelimeler girmeye başlamıştır. Ayrıca ilk ve sonraki dönemlere ait Farsça şiirlerde Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Kahramanlık özellikleri ve güzellik vasıfları etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, soylarına, **Türk** şehirlerine ve genel isimlendirmeye **Turan ve Türkistan'a yer verilmiştir. Gazneli ve Selçuklu sultanları**, varisleri ve onların devlet adamları övülürken kullanılan hitaplar, tavsifler ve ifadeler, tamamen Türklerle, onların kahramanlık/arıyla, dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle doludur, İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında değeri verilmemiştir. Bu çatışma ile bütün bu hususlar şahid beyitler getirilerek açıklanmıştır.*

Anahtar Kelimeler:

Türkçe, Farsça, Türk, Fars Edebiyatı, Şiir, Şâir, Etki, Türkistan

GİRİŞ

Tarihin ve coğrafyanın yan yana getirdiği iki toplum olan Türkler ve iranlılar hemen daima hazan komşu olarak hazan da aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamışlardır. Ancak Türk ve İran ilişkilerinin ne zaman başladığı tam ve kesin olarak tespit edilememiştir. Bazı kaynaklar, Türklerin İran topraklarında varlığının tarihin çok eski zamanlarına bağlamaktadırlar *. Ancak bu görüşler günümüzde müphemliğini sürdürse de Türkler ile iranlıların tarih boyunca bazan komşu olduğu hazan da aynı topraklar üzerinde birlikte yaşadığı kesindir. Bu birliktelikte, İran toprakları ve iranlılar, İran tarihinin ihmal edemeyeceği kadar önemli bir bölümünde ya doğrudan doğruya Türk devletlerinin ya da Türk soyuna mensup ailelerin hakimiyeti altında yaşamışlardır² (Rasim, 1972). Diller arasındaki etkileşime komşuluk, ticaret, dinde müştereklik gibi unsurların etki ettiği göz önünde bulundurulursa, iki dil arasında etkileşimin olacağı, bu etkileşim neticesinde karşılıklı kelime alıp kelime verileceği bunun da gayet normal olduğu rahatlıkla görülebilir. Zaten Sâsânîler devrinde, hatta onlardan çok evvel Türklerin iranlılar ile sıkı münasebeti malumdur. Bu münasebetler, Sâsânîlerin çöküşünden sonra da kuvvetlenerek artmıştır. XVI. asra kadar İran sahasına yeni yeni birçok Türk unsurlarının gelmesi, bu suretle Türk ve Fars unsurlarının İran ve Afgan sahalarında yan yana ve aynı siyasî hakimiyet altında müşterek bir hayat geçirmeleri, her iki unsurun da aynı kültür çerçevesi içinde yaşamaları gibi etkenler iki dilin birbiri üzerinde karşılıklı etki bırakmasını zaruri kılmıştır (Köprülü, 1989).

Bu etkileşim konusunda özellikle batılı âlimler, Farsça'nın Türk dili üzerindeki tesiri konusunda çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarında, Farsça'da mevcut birçok Türkçe kelimenin, daha ziyade, İran menşeli olduğunu savunmuşlardır. Meselâ, Türkçe 'aş' kelimesini Th. Houtsman, P. Horn Sanskritçe ile izah etmek iste-

mişler; ancak Benveniste bunun yanlışlığını ispatlamıştır. Paul Pelliot ise birçok müşterek kelimenin aslen İran'ca mı, yoksa Altay'ca mı olduğunu tayin etmenin imkânsız olduğunu savunmuştur (Köprülü, 1989). Biz burada daha çok Türkçe'nin Farsça'ya etkisi ve Türk kültürünün Fars şiirine yansımaları üzerinde duracağız.

Farsça ile Türkçe'nin kelime alış verişleri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Humâî, İran diline Türkçe kelimelerin milattan önce VI. asırdan önce girdiğini belirtir (Humâî, 1340). Berthels, Manî (215-274) dini ile ilgili Farsça ve Türkçe metinlerde bu durumun çok açık olarak görüldüğünü, Farsça bir dua metnindeki "Tanrı" ve "tegin (henüz anlamında)" kelimeleriyle örneklenerek izah eder. Farsça ve Türkçe Manî edebiyatının yan yana geliştiğini ifade eder (Karaismaioğlu, 1999).

Sâsânîlerin yıkılmasından sonra İran, İslâm devleti dairesine girdikten ve İslâmiyet yavaş yavaş Türkler arasında yayılıp yerleşmeğe başladıktan sonra, Türk-Fars münasebetleri daha da kuvvetlendi. Özellikle idare eden sınıflar arasında ve büyük merkezlerde, din ve kültür birliği çok çabuk bir kaynaşmayı sağladı. Çeşitli sebeplerle Bağdat'a gelerek İslâm'ı kabul eden Türkler Abbasîlerin ilk devirlerinden itibaren idare ve siyaset sahasında mevki aldıkları gibi, Maveraünnehir ve doğu İran'da da, Samanoğulları devletinde başlayan Türk nüfuzu (Mercii, 1994), Gaznelilerin kuruluşu ile iyice arttı. Bu sırada doğu ve batı Türkistan'da Karahanlılar saltanatının güçlenmesi ve Hind fatihi Gazneli Mahmûd'un hemen bütün İran'a hakim olması, Bağdat'da Deylemîlerin hakimiyetine rağmen, Şark-İslâm dünyasında hemen hemen hegemonyasını kurdu (Köprülü, 1989). Gaznelilerin yerine kurulan Selçuklular döneminde ise, şîî Fatımîlerin yönetimindeki Mısır ve Kuzey Afrika hariç Hicaz, Yemen ve Umman dahil olmak üzere bütün Batı İslâm-Arap ülkeleri hemen hemen tamamen Türklerin yönetimi altına girdi. Böylece Türkler, İslâm âleminde hak-

lı ve gerçek bir itibar ve üstünlük kazandılar. Bu dönemlerde özellikle padişahların şiire ve şaire önem vermesi sayesinde bir kısmı irken Türk olan Farsça şiir söyleyen şâirler yetişti. Bu dönemlerde Farsça'nın resmî dil olarak kullanılmasının yanında, Türkçe, konuşma dili olarak özellikle hanedan ve orduda kullanılmaktaydı. Özellikle yönetimin himayesi altına girmek isteyen âlimler, sanatkârlar ve memurlar da Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. Gerek bu sebeple Türkçe öğrenmek isteyenler, gerekse Türk olup da Farsça şiir söyleyenler sayesinde Gazneliler, Selçuklular, Hârezmşahlar ve ilhanlılar döneminde Farsça şiirlerde Türkçe kelimeler kullanılmaya başlandı (Köprülü, 1989). XV. asırda Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunluların hakimiyeti Farsça'ya Türkçe kelimelerin girmesinde önemli etken olmuştur (Köprülü, 1989). Safevîler döneminde de padişahların Türk olması, idarî ve askerî teşkilatta Türklerin bulunması sebebiyle Farsça'ya Türkçe kerimler girmeye devam etmiş, hatta Türkçe eserler yazılmıştır. Bu dönemde padişahların Türkçe'ye gösterdikleri büyük ilgi neticesinde, Türkçe Azerbaycan'ın merkez bölgelerinde en fazla konuşulan dil hüviyetini kazanmıştır (Karnar, 1994).

Özellikle bir şiirinde kendisinin Türk olmadığını belirten³ Karahanlılar dönemi saray şâirlerinden Süzenî'nin (Süzenî, 1338; Dayvlatshâh, 1901; Ateş, 1968; Furûzanfer, 1369) Türkçe-Farsça birkaç mülemma beyit söylemesi, şiirlerinde bazı Türkçe kelimeleri kullanması; meşhur Hayyâm'ın Nevruz-nâme isimli risalesinin ata hasrettiği kısmında, Efrâsiyâb'ın ata dair meşhur, at irke andag kim kökke ay sözünü alması o dönemde Farsların da Türkçe bildiklerini açık olarak göstermektedir (Köprülü, 1989). Şiirlerinde ve nesirlerinde Türkçe'yi kullanan bu insanların, Türkçe'yi konuştuklarını düşünmek de gerekir kanaatindeyiz.

Yüzyıllar boyu süren Türk-tran kavimlerinin karşılıklı münasebetleri sırasında özellikle Türk-

Timurilerin idaresindeki İran'ın diline, Türkçe'den geçen küçümsenemeyecek miktardaki kelime ve tâbirleri Doefer (Doefer, 1965), 4 ciltlik eserinin birinci cildinde işlemiştir. Müellif burada pek çok misallerle aydınlatılmış bilgiler vererek, Farsça olarak öğrenilen bazı kelimelerin esasında Türkçe olduğunu da ortaya koymuştur. Meselâ, ümid, Eski Türkçe'de umug, umunç, 'umut'; bahadır (kahraman), Eski Türkçede bagatur, batur gibi (Çağatay, 1971).

Türkler ile İranlılar arasındaki bu etkileşim sadece kelimeyle sınırlı kalmamış, deyim ve atasözleri de karşılıklı mübadele edilmiş (Olgun, 1989), hatta Türklerle ilgili çeşitli hususiyetler de Fars şiirine yansımıştır.

Bizzat İran edebiyat tarihlerinde de, Farsça'ya Türkçe kelimelerin geçtiği belirtilerek bazıları sayılmıştır (Şafak, 1352; Safa, 1363). Farsça'ya giren Türkçe kelimeler Lugat-nâme (Dehhudâ, 1373), Ferheng-i Fârisî (Mu'in, 1371), Ferheng-i Amîd (Amîd, 1362), Ferheng-i Ziya (Sükûn, 1984), Persian-English Dictionary (Steingass, 1975) gibi Farsça sözlüklerde de geçmektedir. Ayrıca, Türkçe'den Farsça'ya geçen bu kelimelerin, Farsça şiirlerde kullanıldığı da görülmektedir:

Süzenî (Râdûyânî, 1949; Avfi, 1906, f:

Ey ay yüzlü Türk, bir gece odama gelsen ve konuk gerek mi desen ne olur? Gül yüzlüm, ben Türk değilsem de, karanumm karanlık, çiçekin gül olduğunu bilirim!⁵ .

Nizamî (Resulzade, 1951, 1991):

Pervin yıldızı, sarı ipekten bayrağı altın bir sancağa çekmiştir⁶.

Bayrakların kırmızı atlasları açılmış, cenk yeri ateş düşmüş bir kamışlığa dönmüştü (Nizamî, 1986)¹.

Kayser, **Hakan** ve Fağfur öncü tertibatından bir amaç (*Bir ok atımı mesafe, hedef*) uzakta duruyorlardı (*Resulzade, 1951,1991*)*.

Firdevsî (*Şehname, 1363*):

Çin hakanına bir mektup yazdı. Sanki hançerinden kalem yaptı⁹.

Yağma (*Sükûn, 1984*):

Sakinin yüz örtüsünü kaldır da gül yüzünü açıkça seyret; elindeki lâle renkli ayağ (ayaklı kadeh) a bak; şarap içenleri çağır¹⁰.

Fahrî (*Sükûn, 1984*):

Onun askeri torba ve çantasını **tarak ve çakmak** yerine yakutlarla doldurur¹¹.

Farsça'da, Türkçe eklerle yapılmış Farsça kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimelerin de Fars şiirinde kullanıldığı müşahade edilmektedir. Meselâ, ci ekiyle yapılan **meyânci** (:aracı); **lah** ekiyle yapılan seng-lah (.-taşlık) gibi (*Resulzade, 1951, 1991*):

Meyancıye ve mütercime ihtiyacı olmadan herkesin dilinden anlardı (Nizamî)¹².

Tuzlak ve taşlıkta epeyi (*hayvan*) sürdü; yolu gâh dar gâh da genişti (*Nizâmî*)¹³.

tik dönemlere ait Farsça şiirlerde kahramanlık ve güzellik özellikleri etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, soylarına, Türk şehirlerine ve genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verilmiştir. Rûdekî (ö. 329/94i'den bir müddet

önce yaşamış ilk şâirlerden Ferâlâvî'nin şu beyti bunun örneklerinden biridir:

"Bulut, ok atan öfkeli Türk gibi; sanki şimşek onun oku, gök kuşağı ise yayı"¹⁴ (*Lazard, 1964, C. II; Karaismailoğlu, 1999a'dan*).

Rûdekî, bir beytinde Sâ mânî (204-395/819-1005) ordusunu överek tanıtırken şöyle demektedir:

"Ön safta ayakta binlerce Türk. Her biri iki haftalık ay gibi."¹⁵
(*Rûdekî, 1373; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

tik şâirlerden Ebu'l-Abbâs-i Rebencenî Orta Asya'daki Fergana bölgesi veya şehri ile ilgili hislerini bir beytinde şöyle dile getirmektedir (*Karaismailoğlu, 1999a*):

Ben bir kuru bitki idim, Fergana'ya gittim. Yaş mersin ağacı oldum, boyca da karaağaç gibi."¹⁶ (*Lazard, 1964, C. II; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Feridüddin Attar, bir beytinde Türkistan ülkesini şöyle kullanır (*Sükûn, 1984*):

Esen rüzgarın şiddetinden o, yarı diri Türkistan'a düştü¹⁷.

Yine ilk ve sonraki dönem şiirlerinde, ayrıca Türk, bölge adı olarak ve insan güzelliği açısından anılmakta, çeşitli vesilelerle Karluk (*Halluh*), Talaş (*Taraz*), Türkmen (*Türkemen*) (*Karaismailoğlu, 1999a*), Yağma, Çigil, tlek (*Eylek*), Kaşgar (*Kaçgar*), Hutun (*Hatâ, Hıta*), Herhîz (*Kırgız*), Çaç, Soğd, Tamgaç, Kıpçak (*Kıpçak*) yer veya soy adları belirtilmektedir. Belirtilen bu yer ve soy adlarının bazılarının bir mecaz veya rumuz şeklinde kullanıldığı da görülmektedir:

Rûdekî bir beytinde Türk, Tacik, Türkmen, Guz (*Oğuz*) ve Hazer soy adlarını birlikte kullanmıştır (*Rûdekî, 1341*)¹⁸.

Çigil (*Hafız, 1372*):

Gülün güzelliği Çin ve Çigil diyarındaki mis-
ke muhtaç değildir. Nefesi kendi kaftanının
iliğinde hâsıl olur (*Gölpmarh, 1988*)¹⁹.

Bu lâle yanaklılar ki asılları Çigildendir; Ya
Rabbi! Temiz olan hilkatleri hangi çamurdan-
dır (*Şâ'ir*). (*Sükûn, 1984*)²⁰

Yağma (*Avfî, 1906*):

Yağma güzelleri güzellik yolu ile sürekli gö-
nülleri yağma ederler. Senin makamının ha-
setçisi, canı yağma yeline verdi. Yağma gü-
zellerinin elinden sen şarap iç²¹.

Ey Sa'dî! Yağma dilberlerinin işvesine gönül
verirsen gönlün yağmaya uğrar demedim
mi? (*Sa'dî*). (*Sükûn, 1984*)²².

Karluk (*Halluh*):

Mutluluk meclisinde, bazen Halluh (*Karluk*)
güzelinin bazen de Yağma güzelinin elinden
daima parlak şarap al (*Ferruhî, 1335*)²³.

Nergis gözlü, gül yanaklı güzellerinin çoklu-
ğundan Farhar ve Halluh (*Karluk*) şaşkınlık
içinde kalmış (*İbn Bibi, 1996*).

Halluh güzellerinin güneşi şehinşaha bile ce-
vap verdi (*Nizamî*) (*Resulzâde, 1951, 1991*)²⁴.

Taraz (*Talaş*) (*Ferruhî, 1335*):

An o geceyi ki, o Taraz (*Talaş*) güzellerinin
yaldızı beni ezan vaktine kadar eğlendirdi²⁵.

Senin her tüyünle Habeşistan'dan Taraz'a ka-
dar Arap ve Türk hücumu geçmiştir (*Nizamî*).
(*Resulzâde, 1951, 1991*)²⁶.

tlek (*Eylek*) (*Sükûn, 1984*):

Ey tlek (*Eylek*) güzellerinin padişahı! Gel
(*Hindu şah*)²⁷.

tlek yer ismi yanında, tlek şehrinin başkanı
manasına da gelmekte olup derece olarak Turan
hanlarından aşağıdadır, tlek bu manasıyla da Fars
şiiirinde kullanılmıştır. Mesud'un şu beyitlerinde
olduğu gibi (*Sükûn, 1984*):

Senin harp meydanında şahlar, padişahlar ha-
demedirler; senin meclisinde hakan ve reisler
kapıcıdırlar.

Hangi han vardır ki senin yanında başkan de-
ğildir. Hangi bey vardır ki senin yanında ça-
vuş değildir²⁸.

Kaş gar (*Kaç gar*) (*Sükûn, 1984*):

Kırmızı gül, güzün ilk ayında bahçede yine
gizlendi. Bahçenin sarayı Kaşgarlı gül yanak-
lılarla dolu (*Ezrekî*).

Onu yanıma oturttum ve bir bir şarap verdim ki
ondan Kaşgar ayının yanağı lâleye döndü (*Kâ-
nîp*).

Huten (*Hatâ, Hitâ*) (*Sükûn, 1984*):

Sen amber kokan kıvrıcık saçınla Çin miskini
dağıtınca dünyanın etek ve yakasını yani bü-
tün dünyayı Hutten miskiyle doldurursun
(*Yağma*)³⁰.

Hıta ahusunun beyaz göbeğinden taze, siyah
misk çıkar. Ne kadar acayıptır ki benim siyah,
taze saçlarımdan beyazlık nefesi zuhur etti
(*Geneeli Nizamî, 1944*).

Hatalı güzellerden vaz geçmek gerçi ayn-ı sa-
vaptır. Lâkin bu köle ne yapsın ki nefesine fer-
man dinletemez (*Sa'dî*) (*Sa'dî, 1985*).

Hirhîz (*Kırgız*) (*Sükûn, 1984*):

Seni methedenlerin; huyunu öğmeleriyle ağız-
ları Hirhîz (*Kırgız*) ahularının göbeği gibi mis-
kiyle dolar (*Ezrekî*)³¹.

Kırgız, Çaç ve Kaşgar'dan birçok altın kemerli pehlivan çağırdı (*Nizâmı*). (*Resulzâde, 1951, 199 İp*).

Çaç (*Sükûn, 1984*):

Çaç işi kemanlar ve Çin işi ipekli kumaşlar, birkaç da değerli kılıç (*Nizâmı*)³³.

Soğd (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Soğdlu çalgıcılar rudun avazını feleğe kaldırmışlar (*Nizâmı*)³⁴.

Tamgaç (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Tamgaçkların kaşları gibi bir kemend ki, ayrılık da Çaçkların kemanları (*yayları*) gibidir (*Nizâmı*)³⁵.

Kıfçak (*Kıpçak*) (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Çölü baştan başa bütün Kıpçaklar gördü. Orada beyaz bedenli güzeller gördü (*Nizâmı*)³⁶.

Farsça'da 'âhû-yi Amû (*Amû, Ceyhun nehri kenarında bir köyün adıdır.*)' terkibi de Türk güzeli manasında kullanılmıştır. Katran'ın şu beyitlerinde bu durumu görmekteyiz (*Sükûn, 1984*):

O Türk güzelinin dostluğu kesmesi beni da-ima elem içinde buradan oraya koşan, sıkıntı içinde bu taraftan o tarafa giden yavrusu ölmüş ceylana benzettir³⁷.

Keykavus, Kâbûs-nâme'nin yirmi üçüncü bölümünde, çeşitli kavimlere mensup gulâm (kul, köle) ve cariyeleri mukayese edip değerlendirir

ken en üstün yeri, kuşkusuz Türk de güzel olursa gayet güzel olur...Türk'ten hangi taife içinde olursa olsun, güzelliğini anlatmaya değer güzeller çıkar diyerek Türk güzellerine verir (*Keykavus, 1368; trhs*).

Târîh-i Cihân-güşâ sahibi Ata Melik Cüveynî'nin bir Türk güzeli hakkındaki şiiri, divan şiirindeki güzelin gözlerinin çekici ve avlayıcı olarak tasavvurunun Türk güzellerinden gelme bir imaj olduğunu göstermesi bakımından manidardır:

Ey Arap bâdiyeleri, benden uzaklaşın. Benim bağlarım Türk şehirlerine bağlıdır. Ve ey iri gözlü olan güzeller, kendi kavminizin yanına gidin. Çünkü beni deli eden iri gözler değil, dar ve çekik gözlerdir (*Akûn, 1994*).

Nitekim Ömer Hayyâm, bir rubaisinde Türk güzellerin gözlerinin güzelliğini şu şekilde dile getirmiştir (*Abdullah Cevdet, 1926*):

Türk güzellerinin güzel gözleri bu kimsenin ve hür gönüllerin temaşalarına has olduğu halde şâkirdlerin mutena'im oldukları bir malikâne olmuştur³⁸.

Türk kelimesi, yukarıda belirtildiği gibi Farsça'da daha çok "mahbub, maşuka, güzel" mânâsında kullanılmıştır. Nitekim Rahîm Affî, Ferheng-nâme-i Şî'rî isimli sözlüğünde Türk kelimesinin "Mahbub, maşuktan kinaye olduğu yani sevgili mânâsında kullanıldığı" (*Afîfî, 1372*) nı belirtmektedir. Türk sözünün sevgili manasında kullanıldığını şu beyitlerde açıkça görmekteyiz:

Bütün cihan aşk fitnesinin şehidleriyle dolu, benim Türk sevgilim ise okunu henüz yayında tutuyor³⁹. (*Akûn, 1994*).

Benim onurlu sevdim şaraba meylederse
onun yanağmm hararetinden gOnul kuşu ke-
bap olur *Çiahjfi** (*ŞüMin*, 1984)

Buna bağlı olarak Farsçada, "Turk-İ bîd-hvâh.
Tuik-i bed-hü. Tuik-i iannâz, Tuik-i cefâ-ger.
Turk-iÇinî-tnâz. Tuik-hü, Turk-ihârgâhî. Tuik-İ
dil-si tan, Turk-İ dil-keş, Tuik-i zulm-pîşe, Tuik-i
hindü-hâl, Turk-i şekei-ırz, Tuik-i kemân-keş.." gibi
çeşitli tr kipler (*D'Jthudâ* 1373; *Afifi*. 1372)
meydana geâr İlmiş ve Fars şüi inde kullanılmıştır.
Ayaca 'Türk' kelimesiye çeşitli fuller de türetil-
miştir: Tuikî âvorden, Tuikî tâz keiden, Tuikî
Kerden gibi (.407. 1372).

Gazne şehrinde Gazncliler devletinin kurul-
masıyla bu bölgedeki Tuik asıllı nüfusun gerek
SâmânUer (204-395/819-1186) döneminde ordu-
da; idarede ve gerekse Gaznelilei (352-582/963-
1186) döneminde tümüyle etkin olduğu yıllarda
gelsen Yeni Farsçaya ait kasidelerin çoğunluğu,
Tuik asıllı Gazneli Mahmüd. oğullan Muham-
med ve Mes'üd başta olmak UzereGazneli devlet
adanüan için yanlmıştn. Onlarla bazen barşık
bazen savaş halinde bulunan Kadı Han, Toğan
Han. H&a Hin. AhTegİN.Arslan TcgİN gibi Cey-
hun nehrinmsınuteşk fl ettiği Türkistan'dakihan-
lar ve emirleri de anâmışDı. Muhalif Türk toplu-
lukla! İçin kimi zaman Ovucu ifadeleire ya venl-
mesi de dikkat çekicidir.

Hepsi Antet gibi savaşçı Dek (*iVg*) ve Toğan
gibi on, on iki cmiî geldi.

Bedenleri harpb yoğrulmuş, tabiatlan hamle
yapmaya uygun hale gelmiş ve güzleri uyku-
suzluğa alışmış⁴¹ (*Unsurî*, 1341; *Karaisrnail-
oğbi*, 1999a'âan)

Sultan Mahmüd'u üverken ona bağlılığını bil-
diren diğeri Tuik sultanı Kadı Han için Ferruhî
şOyle diyor:

Dünya durdukça mevki, makam, değeri ve kıy-
mete Türkistan ülkesi Kadı Han gibi han
görmemişte.

Çin ve Maçİnden Rum ve Rusa kadar; Sakla-
ba kadar hepsi Han'ın vilayetidir ve Han'ın
İtaati altındadır⁴¹. (*Ferruhî*, 1335; *Karaisma-
iiûğlu*, 1999a'dan)

Burada anılan isimler, Ceyhun nehrinin doğu
tararında Türkistan'da hüküm süren Karabaldıra-
ia(382607/992-1211) ilk hanlarıdır. Bu dönem-
lerde İran tarafın da Gaznellilerin hakimiyet kur-
muş olman nedeniyle İran ve Turan, Türk asıllı
sultanların idaresi altına gitmiştir. Bu nedenle
İran'ın yani Acem'in hakimi olarak Gazneli sul-
tanlar, daima 'Şâh-ı Acem', *Şâh-ı İran'. "Hus-
rev-iîîân", "Melik-İÜ Sı" gibi unvanlarla an itmiş-
tir (*Karaismailoğü*, 1999a). Unsun, Sultan Mah-
müd'u Ovduğu k sâdeler İnde. O'nu 'şâh-ı Acem'
(*Unsurî*. 1341):

Doğunun Husrevi, devletin yemini olan o
Acem şahının yaranışı d aima devletin başına
taç olsun⁴³.

Şah-ı Acem, dizgin hamlesiyle şahlanınca, o
kavimden Rebî' ve Mazar gibi tek kimse kal-
madı⁴⁴.

Ferruhî ise, *şeh-i İran' diye anmışor (*Ferru-
tö*, 1335):

Doğru söyledin. Ketr çölünde İran şahı Mah-
mud'un Önünde hanendi ordusu yenildi⁴¹.

Türk hükümdarlarına ait şahıs veya soy adla-
rının şâirlerin dilinde mecazî birer tabir olarak
kullanıldığı da görülmektedir. Hâkânî'nİN şubey-

■JAj'ji & J' î-^ûii-ii,

tinde olduğu gibi (Resulzâde, 1951, 1991):

Şeref açısından (*yönünden*) Karahan'a gece,
Aksunkur'a gündüz, Togan Şah'a da tuğra
verdin. Övgüler sana ey melik!

Burada özellikle şu konuya dikkat çekmek istiyoruz, Gazneliler döneminde yaşamış olan Unsurî, Ferruhî ve Menûçihri'nin şiirleri şaşılacak derecede Türk dünyasıyla ilgilidir. Bu şairler, Turan, Türkistan ve yine yer adı olarak Türk'ü defalarca anarlar. Kaşgar, Karluk (*Halluh*), Özgend, Balasagun, tlek, Taraz (*Talaş*), Hutun gibi Türkistan'daki şehirler ve bölgelerin de şiirlerde esin kaynağı olduğu görülmektedir.

Özkend'den Rey kapısına kadar insanların
ortadan kaldırmak için savaşma (*Unsurî*,

Ve eğer Taraz'ı (*Talaş 'ı*) bana ver dersen, Taraz'ın da efendisi odur (*Ferruhî*, 1335)⁴⁷.

Bu şâirlerin şiirlerinde, genel olarak Türk adının yanı sıra Karluk (*Halluh*), Oğuz, Hazar, Çigil, Yağma, Kırgız (*Hirhiz*), Türkmen boy adları kullanılmış ve bazen yerlere nisbetle Çin Türkleri; Çigil ve Kandahar Türkleri şeklinde isimlendirmelere gidilmiştir (*Karaismailoğlu*, 1999a).

Şâirler, Sultan Mahmûd başta olmak üzere⁴⁸ devlet adamlarını övmek için yazdıkları bazı kasidelere "Ey Türk!" seslenişleriyle başlamışlardır. Şiirlerinin ilk beyitlerinde veya son dua beyitlerinde Türk güzellerine defalarca yer vermişler, beğenilen ve yüceltilen güzellikleri onlarla anlatmaya çalışmışlardır:

Ey Türk! Yakup tekrar dünyada dirilse Yûsuf
Peygamberden seni ayıramaz⁴⁹ (*Unsurî*,
1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Ey Türk! Yağma ve Karluk baş fitnecisisin.

Hem misk saçlı selvi, hem gülyanaklı aysın⁵⁰
(*Unsurî*, 1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).
Cadılıkta Babilli ihtiyarların öğretmeni, güzellikte, Karluk Türklerinin öncüsüsün⁵¹ (*Unsurî*, 1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Ey Türk! Sana olacak kötü gözden korkarım,
daima Ya Rabbi, onu koru diye söylüyorum⁵²
(*Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Yine bu ve daha sonraki dönem şiirlerinde bu hitabın, Türk güzellerine yapıldığı görülmektedir:

Ey ay yüzlü Türk, bir gece odama gelsen ve
konuk gerek mi desen ne olur? (*Sûzenî*)⁵³ (*Râ-dûyânî*, 1949; *Avfî*, 1906)

Ey Türk! Bayram ve Behmen ayı olduğu için
şarap getir. Kayıp olma, (*sokakta*) oyun nöbeti tut (*Enverî*, 1372)⁵⁴.

Ey ahu gözlü Türk (*güzel*)! Ben senin köpeğininim. Peçeni aç. (*Hilâlî*)⁵⁵ (*Afîfî*, 1372).

Şâirlerin, Sultan Mahmûd'u, varislerini ve onların devlet adamları ile Selçuklu sultanlarını överken kullandıkları hitaplar, tavsifler ve ifadeler, tamamen Türklerle, kahramanlıklarıyla, dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle doludur. Yeni Fars edebiyatının gelenek oluşturmalarının ilk safhalarındaki şiirler sanıldığı kadar aksine bu müslüman Türk sultanların ve de çoğunluk halkın düşünce ve kültür dünyasıyla ilgilidir. Nitekim aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Yeni Fars Edebiyatı'nın eldeki ilk ve daha sonraki divanlarında İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında değer verilmemiştir. Sultan Mahmûd'a hitaben Ferruhî şöyle demektedir (*Karaismailoğlu*, 1999a):

Rüstem'in hünerleriyle ün kazandığı zamanda
savaş oyundu ve dünya adamları da basit düşünceliydi.

Senin savaştığın şu zamanda Zal Oğlu Rüstem dirilse, senin Türklerinin okunu öper⁵⁶. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

(O) İran ülkesinin en büyük sultanı(dır). İran onunla gençleşti.

Ne dersin, iskender böyle yer edindi mi? Ne dersin. Enûşirvân böylesine sahip miydi?⁵⁷ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Bir gün nerede Mahmûd'un adalet ve insafı anılsa, o gün Enûşirvân unutululardan olur⁵⁸ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*).

Sultan Mahmûd'un ordusunda Kistrâ ve Keykubâd gibi yüzlerce şah ve husrev vardır⁵⁹. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

En düşük seviyedeki hâcibin (*muhafızın*), Cem ve Kistrâ gibi; en küçük hizmetkârın Giv ve Bîjen gibi⁶⁰. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Mu'izzî, Sultan Melikşâh medhinde yazdığı kasidelerinde şöyle derken, :

Onun kılıcının önünde, iskender Şeddi'nin ne yeri olur. Onun fermanı karşısında, Enûşirvân adaletinin ne yeri olur⁶¹. (*Mu'izzî, 1362*)

tsfendiya ve Rüstem'in hikâyesi şimdi boştur. Çünkü onlar, cansızdırlar ve tenleri topraktır.

Yüzbinlerce Rüstem ve üçyüzbinlerce tsfendiya, her gün senin sarayının önünde zemini öper.⁶² (*Mu'izzî, 1362*)

Onun fethinden istanbul sınırına kadar nişan (*belirti*) oldu. Onun adaletinden haber Türkis-

tan sınırına kadar ulaştı. Onun fethi önünde, iskender'in fethinin ne yeri vardır. Onun adaleti önünde Nûşirvan adaletinin ne yeri vardır⁶³. (*Mu'izzî, 1362*)

Sultan Sencer için yazdığı kasidelerinde ise onu şu şekilde över:

Onun (*Sultan Sencer'in*) ismi Çin'den Kayrevân'a kadar meşhur oldu. Onun ismini işiten meliklerin hepsi onun kölesi oldu⁶⁴. (*Mu'izzî, 1362*)

Eğer bugün tsfendiya ve Rüstem ortaya çıkarsalar, her ikisi de savaş meydanında onun yayını çekemezler⁶⁵. (*Mu'izzî, 1362*)

Dinin yardımcısı ve doğunun hükümdarı olan Sencer, cihandarlarandır ve dünya sultanlarının yadigarıdır. Selçuklulardan (*onun gibisi*ni), İran şahlarından ve şehriyarlarından, O'ndan (*Sencer'den*) daha büyüğünü feleğin gözü görmedi⁶⁶. (*Mu'izzî, 1362*)

Unsurî ise, Sultân Mahmûd'u överken şunları söylemektedir:

Hâtem'i ve Rüstem'i anmam. Zira en küçük parmağı Hâtem'den ve Rüstem'den daha iyidir⁶⁷. (*Unsurî, 1341*)

Sultanın bir seferde beş fethi vardır. Erdeşîr ve Enûşirvân bundan birini yapmamıştır⁶⁸. (*Unsurî, 1341*)

Sultan Mesûd için Ferruhî,

Keykubâd, Keyhusrev ve Enûşirvân gibi binlerce bendeye lâayık olan Sultan,

Dünya mülkünün bir yarısını babasından miras aldı, diğerini kılıç, ok, gürz ve yayla elde etti⁶⁹. (*Ferruhî, 1335*)

derken, Menûçihri,

Buzurgmihr'den büyük üç yüz vezir; îsfendiyar'dan büyük üç yüz komutan edinirsin⁷⁰.
(*Damganî*, 1375)

Rüstem'in kemendi ancak onun üzengisi; aynı şekilde Feridun'un gürzü de ancak onun demir çivisi ve mızrağıdır.⁷¹ (*Damganî*, 1375)

şeklinde ifade etmiştir.

Ferruhî, Sultan Muhammed için ise şöyle demiştir:

Senin kapından Keykubâd'dan ve Minûçihr'den daha iyi yüzlerce melik ve yüzlerce vezir vardır⁷². (*Ferruhî*, 1335)

Hüsâmeddîn Sâlâr'ın kızı Musul'da yazarak tzzeddîn Keykavus'a gönderdiği kasidede, onun için şunları söylemektedir (*İbn Bibi*, 1996):

O öyle bir padişah ki, Arap milleti onunla güçlendi. Onun işi cömertlik, iyilik ve kullarına iyi davranmaktır...

Cihanın güneşi, Hakk'ın gölgesi, ikinci Kayser, bu Kayser ve Fağfur senin kapının tozundan başka bir şey değildir...

O sultanların sultanına sultanlar köledir. On-
dan başka sultan kim, nerede ve hangisi?...

İlem senin adaletinin etkisiyle baştan başa marmurdur. Şahların yemini tamamen onun kademinin toprağıdır...

Cihanda galiplerin mağlupların altına sığındığı senin rikabının yanında yüz Kayser ve Fağfur koşmaktadır.

Tarih-i Cihân-güşa'da yer alan bir şiirde ise Türkler hakkında şöyle denilmektedir (*Cüveynî*, 1988):

Akıl ve zekâ melekeleri olan Türkler, bazen hoş zülüflü bir huriye, bazen de zırh kuşanmış bir dev'e benzerler.

İran edebiyatının ilk büyük kaside şâirlerinde ki bu anlatım tarzını daha anlamlı bir şekilde yansıtan Ferruhî'nin şu beyitleri, burada ele alınan kültürel bakış açısından önemli olmalıdır (*Karaismailoğlu*, 1999a):

Senin nâmın bütün şahların nâmını sildi, süpürdü. Şâhnâme'nin bundan sonra hiç değeri yoktur⁷³. *Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan)

Dünyada hiç böyle bir şah var mıydı?, dedi. Bana sorma Şeh-nâme'ye bak, dedim.

Şâh-nâme baştan başa yalandır, dedi. Sen doğru olanı al, yalan olanı yok et, dedim⁷⁴. (*Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan)

Selçukluların ilk saray şâiri olan Lâmiî-i Gûrgânî-i Dehistânî, bir şiirinde Alp Arslan'a halife tarafından verilen Ebû Suca ve Burhân-ı Emîrül-mü'minîn lakaplarına da temas ederek onun cihangirliğini şu şekilde övmüştür (*Alparslan*, 1972):

Ülkeye, kimi zaman korkusu, Mısır'a varan; kimi zaman ordusu, Çin'e saldıran böylesine bir padişahlar padişahı ve sultan gerektir. Gazne sınırından ordusu Antakya'ya kadar ılgar etmeli; saltanat alayı Oğan'dan Meyyafârikîn'e kadar varmalı. Ebu Suca (*şecaat sahibi*) Burhân-ı emîrül-mü'minîn (*Emîrül-l-mü'minîn'in delili*) Alp Arslan'dan başka kainatta halkın sığınacağı hangi padişah vardır⁷⁵.

Mu'izzî ise, Sultan Sencere hitaben şöyle der (*Mu'izzî*, 1362):

Ey fetih ve zaferlerle saltanata oturmuş; beş

sultanın mülk ve hazinesini bir seferde almış olan...⁷⁶.

Sultan Mahmûd ve oğullarının islâm'ın yayılması ve Sünnilik anlayışı içerisinde yaşanılması için gösterdiği ve tarihen de sabit olan dinî gayretlerine işaret eden beyitlere de rastlanılmaktadır:

Din ordusu, Allah'ın ordusudur. Resul Muhammed'den sonra onun ordusuna sen komutansın.

Senin düşmanın Allah'ın ve dinin düşmanıdır. Allah'ın ordusunu düşmanın üzerine gönder.

Allah'ın birliğine inanana, senin düşmanınla gücü ve kuvvetiyle savaşması farzdır⁷⁷. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ey Acem şahı Mahmûd'un muhalifi! Küfre düşmekten kork. Ona muhalif olmayı Allah'a muhalif olmak bil⁷⁸. (*Unsurî, 1341; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ferruhî'nin şu ifadeleri de dikkat çekicidir (*Sûkûn, 1984*):

Her kim Mahmûd Gaznevî'nin hizmetine liyakat kesbettiye Cenab-ı Hak onun akıbetini hayırlı edecektir. Her kime Hakk'ın tevfiği refik olursa o kimse Sultan Mahmûd'a hizmete muvaffak olur, bir kimsenin Cenab-ı Hak'ın tevfiğine mazhar olması ne kadar hoştur⁷⁹.

Burada özellikle şunu belirtelim ki, Sultan Mahmûd'un şiirlere yansıyan hacca gitme arzusu⁸⁰; Bağdat'a yönelmemesinin Mü'minlerin emîri Halife'nin makamının gözetilmesi olarak kaydedilmesi⁸¹; Karmatiler ve Haricilere karşı

yaptığı mücadelelerin de anlatılması⁸²; devlet adamlarının Sünniliği ve sünnileri gözetmesi⁸³ (*Karaismailoğlu, 1999a*); ayrıca O'nun, fakihler arasında zikredilip, fıkıh konusunda tafsilatlı bir eser yazdığının (*Nu'mânî, 1368*) belirtilmesi bu dönemdeki gerek dinî gerekse kültürel yapının Acem kültürüyle ne kadar farklılık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, yapılan bir araştırmaya göre XI ve XII. asırlarda Mâverâ-ünnehir'de, batı Türkistan'da Karahanlılar döneminde yetişen islâm fakihlerinin %99'un Hanefî fıkıh mektebini benimsemeleri (*Kavakcı, 1976*) de bunu teyid etmektedir.

Ayrıca islâmiyet sonrasında, bin yılı civarında Türk topluluklarının Anadolu için taşıdıkları ideallere işaret eden ifadelere de rastlanmaktadır. Ferruhî bu konuda şunları söylemiştir (*Karaismailoğlu, 1999a*):

Ali, Hayber'in kapısını kopardığı için Allah'ın aslanı oldu; illiyyîne, yücelere ulaştı.

Kostantin'in kapısı Hayber'in kapısından daha büyüktür, şehrin kadısı bugün buna şahitlik ediyor.

Efendime Dünya Şahı Mahmûd emrederse, ona Kostantin'in kapısını elinde getirir.⁸⁴ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ferruhî, Sultan Mahmûd hakkında yazdığı bir kasidede ise Rum yani Anadolu hakkında şöyle demektedir:

Rum şehirleri küfürden temizlenir mi? Dedi. Kararmış gümüşün saman arasında temizlendiği gibi dedi⁸⁵. (*Ferruhî, 1335*)

Iran şiirinde, Türkistan Hanları tarafından büyük bir hizmette bulunan kimseye verilen **Terhan** lakabının da kullanıldığı görülmektedir. Bu lakabı alan kimse, bütün vergilerden affedilir ve izinsiz padişahın huzuruna girebilmek, kusurları hoş görülme, istekleri yerine getirilmek gibi imtiyazla-

ra sahip olurmuş. Nizârî bir beytinde bu lakabı şu şekilde kullanmıştır (*Şükûn*, 1984):

Eğer bir göz kırpma ile yüz kan dökersen kimse sormuyor. Galiba Sultan İlhan'dan terhanın (*fermanın*) var⁸⁶.

Ünlü Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın (*Yazıcı, 1994; Mansuroğlu, 1993*), Fars şiirlerinde anıldığı görülmektedir. Nizâmî, Husrev ü Şîrîn mesnevisinde, Bir ermeni kraliçesi olan Mehînbânû, yeğeni Şîrîn'e öğüt verirken, Husrev'i Keyhusrev'e kendilerini ise Efrâsiyâb'a benzetir:

Eğer o, ay ise biz de güneşiz! O, Keyhusrev ise biz de Efrâsiyâb'ız! (*Nizâmî, 1986*)⁸⁷.

Firdevsî ise, Efrâsiyâb hakkında şöyle der (*Şükûn*, 1984):

Demir dağ eğer Efrâsiyâb'ın namını iştirse su deryası gibi erir⁸⁸.

Turan ülkesinin önemli savaşçılarından ve Efrâsiyâb'ın akrabalarından olan Sipehrem hakkınca ise Firdevsî şöyle demektedir (*Şükûn*, 1984):

Sipehrem, Efrâsiyâb'ın akrabasından mevki ve şeref sahibi bir ünlü idi⁸⁹.

Genceli Nizâmî'nin "Hamse"sinde de Türklerle ilgili çeşitli unsurlara rastlanmaktadır. Nizâmî'nin şiirlerinde Türk, güzel, mert, kahraman, asker, kumandan, bilgin, er, rehber ve şef; Türklük, güzellik, iyilik, temizlik, doğruluk, mertlik, kahramanlık, kumandanlık, şeflik; Türkistan ise vefa, doğruluk ve aranılan yer ile visal mânâlarını taşır.

Nizâmî, eserlerinde dilber diyeceği yerde ekseriyetle Turk (ترک) der. Bazen de Turk-i dilsîtan

(ترک دلسنان), Turk-i tannâz (ترک طنر), Turk-i nâzenîn-endâm (ترک نازنین اندام) gibi terkiplerle kullanır.

Güzel gözden bahsederken, çeşm-i Turkî (چشم ترکى) der; onu "âhû" gözüyle karşılaştırır; bir gülüşün tatlılığını anlatmak isterse, buna "Türk gülüşü" der. Bu gülüş Nizâmî'nin tasavvurunda, o kadar tatlıdır ki şeker dahi onu kıskanır (خسته دل از خنده ترکان شکر).

Heft-peyker mesnevisinde, yedi iklimin yedi prensesini Behrâm-ı Gûr'un yedi köşkünde oturup, haftanın yedi gecesinde kendilerine ayrı ayrı birer aşk masalı söyleten Nizâmî, masal söyleyen güzelleri de, mesnevîdeki dilberleri de Turk (ترک) diye tavsif eder. Rum prensesi, şâire göre, Rum cinsinden bir Türktür (ترکى از نسل رومیان نسیب).

Nizâmî, ayrıca eserlerinde, Türkü, kuvvet ve kahramanlık sembolü olarak da kullanmıştır. Meselâ, Husrev ile onun düşmanı olan Behrâm arasındaki savaşı tasvir ederken, -ikisi de İranlı olup Husrev'in ordusu Rumlardan Behrâm'ınki ise İranlılardan oluşmaktadır- "bu Türkler arasında kızırgan savaşta Türk borusunun bağirtısından Türklerin gırtlığı kısılıyordu⁹⁰" der. Burada Türk cengaver, asker ve muharip karşılığı olarak kullanılmıştır.

Nizâmî, Husrev'in Şîrîn'i aramağa gittiğini anlatırken, "Türklüğü" azimkârlık mânâsında kullanır: "Atını Şîrîn'in semtine koşturarak, Türkten, Türklükle gâret almak istedi⁹¹". Bir savaş tasvirini anlatırken de, bir yiğidin savaş meydanına atılışını: "ordunun kalbgâhından fırlayan demir giyimli birisi, Türk gibi (ââlĠĠām) meydana atılıverdi⁹²" der. Nizâmî'nin şiirlerinde Türklerin kahramanlık ve cengâverliklerinin benzeri yoktur. Nitekim Dârâ, İskender'e hitap ederken, karşısındakini "Türkleri" ile korkutur: "Türklerimin okunu yemedin mi ki bana çıkışıyorsun?...⁹³". İskender ise, Hind hakamı ile yaptığı konuşmada: "Türklerim el kaldırırlarsa, attıkları bir tek okla bir orduyu yıkarlar⁹⁴" der.

Nizâmî, Hz. Peygamberi, Mehmed Resulzâ

de'nin manzum olarak aktardığı şu beyitleriyle anar:

Öyle Peygamber ki Efrîdûn ile Cemşîd
Hükmü altında duyar korku-güven⁹⁵

Bir erenler heylinin serheyli kim
Tâ kıyamet tek odur söz söyleyen

Öyle bir âmir ki emriyle anın
Uslanır herkes görür dünya düzen

Yedi neylin sahibi bir Türk kim
Yerde gökte hep odur yol gösteren

Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr isimli mesnevisinde, zulme uğramış ihtiyar bir kadının ağzından Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Sultan Sencer'e hitaben söylediği sözleri, Resulzâde nazmen şöyle aktarmıştır (Resulzâde, 1951, 1991):

Türklerin çün yükseldi devletleri
Adaletten süslendi hep illeri
Madem ki sen zulme âmil olursun
Bir Türk değil, çapulcu bir Hindusun⁹⁶

Burada kısaca şu konuya da değinmek faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Yeni Farsça'nın şekillenmesinden sonra bu dille şiirle söyleyenler arasında Türk asıllı kişilerin de olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri olan Türkî-i Keşî-i tlâkî, hakkında eski kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Avfî, tlâkî'yi Sâ mânîler döneminde yaşayan, ancak isimleri, nisbeleri ve memduhları belli olmayan şâirler arasında göstermiş, şiirlerinden -4 beyit- ise örnek vermiştir (Avfî, 1906). Rızâ-kulî Han ise Mecma'u'l-havâs isimli eserinde, Tezkire-i Arafât müellifinin Türkî-i Keşî-i tlâkî'yi eski şâirler-

den ve meşhur emirlerden saydığını bildirmiştir (*Râdiyânî*, 1949). Bu bilgiler ışığında Ahmed Ateş, Huseyn-i Ilâkî hakkında bilgi verirken, Öyle görülüyor ki, Türkî-i Keşî-i tlâkî ile Huseyn-i Ilâkî aynı şahıstır. İlâk, Mâverâünnehir'de bir yer olduğundan orada Türklerin bulunması, yani Huseyn-i Ilâkî'nin Türk olması gayet tabiidir. Böyle bir Türkün herhangi bir hükümdara intisap ettikten sonra emirlik mevkiine çıkması ve şiir yazacak kadar Farsça'ya vakıf olması da tran tarihinde her zaman tesadüf edilen hâdiselerdendir. Binaenaleyh bu iki şahsın aynı olmasını imkânsız gösterecek hiçbir husus mevcut değildir (*Râdiyânî*, 1949) diyerek bu şahsın Türk olma ihtimalini belirtmiştir. Yine Tercümânü'l-belâga'da şiirleri geçen Pür Tigin (*Râdiyânî*, 1949-Metin), Emîr Alî b. tlyâs el-Agacî (*Karaismailoğlu*, 1999b) ile Gazneliler döneminin büyük şâirlerinden Menû-çihri-yi Dâmgânî (*Mercii*, 1987) ve Ferruhî-yi Sîstânî (*Köprülü*, 1989) de aslen Türk olup da Farsça şiir söyleyen şahsiyetler arasında sayılmaktadır. Bu nedenle Gulâm- huseyn-i Yûsufî, Ferruhî'nin sadece Gazneli Mahmûd ve şehzadelerini Şeh-nâme'de geçen tranh şahırlardan ve kahramanlardan daha üstün kabul etmekle kalmadığını, aynı zamanda Sultan Mahmûd'un etrafındaki de aynı mertebeye koyduğunu belirterek (*Yûsufî*, 1373) onun tran millî ruhunu yansıtmadığını vurgular⁹⁷.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, iranlıların tarihlerinin büyük bir bölümünde Türk yönetimi altında kalması, Türk kitlelerin belirli dönemlerde tran topraklarına yerleşmeleri sonucunda, Farsça'ya, milattan önce VI. asırdan önce girmeye başlayan Türkçe kelimeler, son asırlara kadar da girmeye devam etmiştir. Farsça'ya giren bu Türkçe kelimeler, halk dilinde mevcut olduğu gibi edebî manzum ve mensur eserlerde de kullanılmıştır. Bu konunun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için özellikle Yeni Fars Edebiyatının oluşumundan itibaren çeşitli dönemlerde yazılan sözlükler ile manzum ve mensur edebî ve diğer me-

tinlerin taranarak Türkçe kelimelerin tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu çalışmayla, ilk ve sonraki dönemlere ait Farsça şiirlerde kahramanlık özellikleri ve güzel-lik vasıfları etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, Türk soylarına; çeşitli özellikleriyle Türk şehirlerine ve genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verildiği görülmüştür. Özellikle Gazneli ve Selçuklu sultanların, onların varislerinin ve devlet adamlarının övülürken kullanılan hitapların, tavsiflerin ve ifadelerin, tamamen Türklerle ve onların kahramanlıklarıyla ilgili olduğu belirlenmiştir. Yine bu şiirlerin dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle dolu olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara değer verilmediği örnek beyitlerle ortaya konulmuştur.

Ayrıca yukarıda verilen örneklerde ve anlatı-larlarda açıkça görüldüğü gibi, özellikle Yeni

Farsça'nın oluşumu ile daha sonraki dönemlere ait Farsça Divanlarda ağırlıklı olarak yer alan ko-nular, gerek Farsça eserlerin özellikleri ve gerek-se Türkçe ve bazan da Farsça şiir yazmış olan Selçuklu ve Osmanlı dönemi şâirlerinin şiir dün-yaları hakkında bizlere önemli bilgiler sunmakta-dır. Özellikle bu durumun Türk edebiyatıyla ilgi-li değerlendirilmelerde dikkate alınmamış olması Klâsik Türk şiirinde başka zevk ve düşünceler aranmasına yol açmıştır (*Karaismailoğlu, 1999a*). Bunun için Klâsik Türk şiirinin bütün yönleriyle anlaşılabilmesi ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi, bu ilk oluşum dönemleri-nin tarihî seyir itibarıyla araştırılması ve incelen-mesiyle mümkündür. Özellikle Yeni Farsça ile yazılan şiirlerin incelenmesi, şâirlerin ise kişilik-lerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu şâirler arasında Türk asıllı olanların da bulunduğu aşıkardır. Bu şiirlerin kültür ve dil değerleri yö-nünden incelenmesinin bize önemli bilgiler sağla-yacağı kesindir.

AÇIKLAMALAR

1. Bu kaynaklarda yer alan bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı kesin olarak tespit edilememiştir. Bundan dolayı bir değer ifade ettikleri için bu kayıtları aşağıda veriyoruz:

Le Norman Manvel'in "Şarkın Tarihi –L'histoire de L'oient" isimindeki eserinde yazıldığına göre; Asur kralı Banipal, M.Ö. 2500 yılında Azerbaycan (Atropaten) ülkesine yaptığı bir sefer de Türk cengaverleri ile karşılaştığını Asur yazıtlarına kaydettirmiştir.

Dara, batı seferine başlarken Azerbaycan ülkesinde, bazı tarihçilerin Türk soyuna mensup olduğunu tahmin ettikleri bir kavimle karşılaştığını Biston yazıtlarına geçirmiştir.

Prof. Dr. Helmet başkanlığındaki bir heyetin hazırladığı "Umumî Beşeriyet Tarihi"nin ikinci cildinde, "Tarihingösteremediği meçhul bir zamandan beri bu yerlerde münhasıran Türkler yaşamıştır" ifadesi vardır (*Rasim, 1972*).

2. Türklerin İranlılar üzerindeki hükümlerlikleri şu şekilde olmuştur:

Hun Türkleri, M.S. altıncı yüzyılda İran içlerine kadar uzanan akınlar yaptılar ve bir süre bu ülkeyi ellerinde bulundurdular.

IX ve X. yüzyıllarda yaşayan Kutayogulları batı, Gazneliler ise doğu İran'a hükmettiler.

1040-1220 yılları arasında İran'ın büyük bir bölümü Selçuk Devleti'nin, geriye kalanı da yine bir Türk devleti olan Harezmsahların elinde idi.

1220-1500 yılları arası Türk-Moğol hakimiyeti dönemidir. İlhanlılar (bak. Spuler, 1957), bir buçuk asra yakın bir süre İran ülkesine hakim olmuşlardır.

İlhanlılardan sonra İran'ın hakimiyeti Safevî Türklerinin eline geçmiştir. Hatay dolaylarından İran'a göçen Safevîlerin en tanınmış hükümdarı Şah İsmail'dir.

Safevîlerin 1736'da yıkılışından sonra İran'ın başına Türk olan Afşar ve Kaçar hanedanları geçmiştir. Nihayet 1925 yılında onbaşı Rıza, Ahmet Şahı devirerek İran tahtına oturmuş ve Şehinşah unvanını almıştır (*Rasim, 1972*).

کل روی من اگر چه که من ترک نیستم
دائم هم قرتکونیر کیست کل جیجک

"Gül yüzlüm, ben Türk değilsem de, **karanun** karanlık, **çiçekin** gül olduğunu bilirim!." (*Râdûyânî, 1949; Avfî, 1906, C. II*)

Ayrıca bkz. Dipnot: 5

4. Sûzenî'nin bu beyitlerinin yer aldığı kaside de geçen başka Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır (*Avfî, 1906, C. II*).

5. ای ترک ماه چهره چه باشد اگر شمس

آی بحیره من و کوی قفق کورک

کل روی من اگر چه که من ترک نیستم

دائم هم قرتکونیر کیست کل جیجک

6. بروین در حیر زرد و آزررق

بر سلیق ز کشته بیرق

7. (Nizâmî yî Genceci, 370)

نستانی به ایش در قتاده

8. قتاده قیس و حامان و مغفور

یک آماج از ساطع شکوه دور

9. بخلاقان سپیدی یکس نامه کرد

تورکسی که از منجرش خانه کرد

10. نکریمی برده روی کل بر امکن برقع ساقی

ایاغ لالهین بر کعب حلازل باد جواراتر

نجای شاه و تشنه سیاهی او

کند بر زبوقت که و چرخام

12. برون از میانجی و از تر سیمه

ندانست یک یک رنگ و ناک همه

1. سی راند بر شوره و سنگلاخ

کهی منزلش ننگ و کاهی فرخ

14. سیح چون ارکمن است که تیر افشارد

رف بر است سواد را مگر و رخسار کما

5. ترکه هزاران به پای پیش جفت اند

هر یک چون ماه بر دو هفته درفشاد

16. من یکی دانه قدم خشک و نقرخاب خنم

مورد کشتم سرو شد قامت چون ناروبا

17. ز ترککی کردد باد جهنده

ترکستان قتاد آه بیم رنده

- بوصف خلق تو از مشک بر شود آهوا
 ز خرغیز و از چاچ و از کاشغر³²
 بسی پهلوان خواند زرین کمر
 کمانهای چاسی و چیمی پرند³³
 کراسایه شمشیرها بر چند
 بریشم نوازان سعدی سرود³⁴
 بگردون بر آورده آواز رود
 کسدی چو بروی طمغاسیان³⁵
 بحم چون کسان کوشه چاسیان
 بیایان همه سبیل قفقاز دید³⁶
 در ار لیمتان سن ساق دید
 مرا هجران آن آهوی امر³⁷
 همی دارد بر پیچه مرده امر
 بدر دایم دران ریسجا بدافجا
 بر سج اندر دوان ریسو بدان سر
 چشم خوش ترکان نسا که دل³⁸
 ملکیست که شاکرد و غلامان دارند
 عالم تمام پر ز شهیدان فتنه شد³⁹
 ترک مر حدنگ ستم در کسان هنور
 چو ترک سرکش من مائل شراب شود⁴⁰
 ز قلم حارص او مرغ دل کباب شود
 چو ابله و چو طغان و ده و دوازده سر⁴¹
 بیامدند همه رومجوی چون غنم
 مرسته تشنه از سرب و طمغان شده راست
 بحمله بردن و خو کرده چشمشان سهر⁴²
 بجاء و منزلت و قدر تا جهان بوده است
 ندیده جان پر قدر خان زمین ترکستان
 چین و ماچین تا روم و روس و تا قلاب
 همه ولایت خانبست و زیر طاعت خان
 خسرو مشرقی بین دولت آن شاه عجم⁴³
 کافر پیش بر دولت همی افسر شود
 چو نیز گشت بحمله عتاق شاه عجم⁴⁴
 نماند یکن از آن قوم چون ربیع و معصر
- ز چین و ماچین بگرویه تالک سیحون
 ترک و تاجیک و ز ترکسان غر و حرر
 مشک چین ز چنگل نیست بوی گل محتاج¹⁹
 که نافه هاش ز بند قیای حویشتست
 بی لاله رحان که اصلشان از چنگلست²⁰
 یا ربه سرشت پاکشان از چه کلت
 همیشه تا که بیضا هم برند دلهارا²¹
 بتان یغما از راه حسن و زیبائی
 حسود جیه ترا جال بدست یغما داد
 تو می بنوش ز دست بتان یغمانی
 تکفست که یغما رود دل سعدی²²
 چو دل بعثوه دهی دلبران یفا ر
 میان مجلس شادی می روش ستان دایم²³
 که از دست بت حلق که از دست بت یغما
 بخدمت شمس سوبان حلق²⁴
 شهنشه را چنین در داد پاسخ
 یاد باد آن شب کتان شمس سوبان طراز²⁵
 بطرب داشت مرا تا بکه بانگ نماز
 موی بوییت ز حبش تا طراز²⁶
 نازی و ترک مده در ترکناز
 بیا ای خسرو خویان ابلک²⁷
 بزمنگاه تو شاهان و خسروان خدام²⁸
 بیز منگاه تو خاقان و بلیکان حجاب
 کدام حال که نبودست پیش تو ابلک
 کدام میر که او نیست نزد تو سرهنگ
 دگر باغ نهان شد بسهرگان گل سرخ²⁹
 سرای باغ پر از گل رخان کاشغری
 بنشاندمش به پیش می دادمش گرو
 همرنگ لاله شد رخ آن ماه کاشغر
 چون تو بجمعه اعتبارین نافه چین پراکنی³⁰
 دامن و جیب کیمی از مشک خن پراکنی
 چو ناف آهوی خرغیز مادحان ترا³¹

- 45 . راست گفتی که شکسته سپه خاندی .
پیش محمود شه ایران در دشت کتر
46 . یجنگ مرو که از اوزکند تا دری
دهی نبود و نه شهری کزو نبود حشر
و کر کوی طرازم ده خداوند طرازست او . 47

48. Sultân Mahmut'un bu dönemde en çok öven şâir, Ferruhî'dir. Kasidelerinin beşte biri 44 tanesi-, Gazneli Mahmûd'u övmek için yazılmıştır (Yûsufî, 1373).

- 49 . اگر زنده شود باز بعالم
نشاندت ای ترک ر پیغمبر چاهی
50 . ای ترک میرفته بعما و خلخی
هم سرو مشک رانی و هم ماه کفرخی
51 . در حادثی معلم بیران بابلی
در نیگونی مقدم ترکان خلخی
52 . از چشم بد ای ترک همی بر تو برسم
پوسنه همی گویم یاریش نکهدار
53 . ای ترک ماه چهره چه باشد اگر شی
آبی بحیره من و کوی قنف کترک
54 . ای ترک می بیار که عیدست و بهمنست
غایب مشو نه نوبت بازی و بر ز نیست
55 . من سکت ای ترک آهو چشم برقع مار کنی
اندر آن وقت که رستم بهر نام گرفت
56 . جنگ ماری بد و مردان جهان بست سگال
کر بدین وقت که تو رزم کنی زنده شود
زیر ترکان ترا بوسه دهد رستم زال
57 . سر شهریاران ایران زمین
که ایران بدو کشت بازه جوان
چه کوی سگندر چنین جای کرد
چه کوی چنین داشت نوشروان
58 . هر کتیا روزی ز عدل و داد او کردند یاد
اندر آرزو از فراموشان بود نوشروان
59 . دستور شهریار که اندر سپاه او
صد شاه و خسروست جو کسری و کقباد
کمز حاجب ترا جو جم و جو کسری . 60
کهر جاگر ترا جو کبو و جو بز

- پیش شمشیرش چه جای سد اسکندر بود . 61
پیش فرمانش چه جای عدل نوشروان بود
62 . قصه اسفندیار و رستم اکنون بیهست
زاینکه بیجانت و نشان در زمین دارد قرار
پیش ایوان تو هر روزی زمین بوسه دهند
صد هزاران رستم و سیصد هزار اسفندیار
63 . تا که از فتحش نشان در حد قسطنطین بود .
تا که از عدلش خبر در حد ترکستان بود
پیش فتح او چه جای فتح اسکندر بود
پیش عدل او چه جای عدل نوشروان بود
64 . نام او مشهور کشت از مرز چین تا قیروان
بنده کشت او را هر آن خسرو که نام او شنید
65 . کر شوند امروز پیدا رستم و اسفندیار
هر دو نتوانند در میدان کمان او کشید
66 . ناصر دین خسرو مشرق ملک منجر که هست
از جهانداران و سلطانان جهانرا یادکار
دیده کز خون ندید از دیده سلجوقیان
زو مبارکتر به ایرانشهر شاه و شهریار
67 . از حاتم و رستم نکم یاد که او را
انگشت کھین است به از حاتم و رستم
68 . سفر یکی است خداوند را و پنجه فتح
کز و نکرد یکی اردشیر و نوشروان
69 . خدا یگانه کور را هزار بنده سرد
جو کقباد و جو کخسرو و جو نوشروان
ز ملک کنی یک نیمه یافت او ز پدر
دگر گرفته بنمسیر و تیر و کرز و کمان
70 . سبند و زبر کوری پیش او بزرگمهر
سپید امیر بندی پیش از مقدادار
71 . کمند رستم نه پس باشد رکاب او
کز ز آفریدون نه پس مسمار و مزراقش
72 . بر در نوحه ملک و جند وزیر
به ر منوچهر و نه از کقباد
73 . نام تو نام همه شاهان پسترد و برود
شاهنامه پس از این هیچ ندارد مقدار
74 . گفتا جیودگر بجهان هیچ شه بود

کفتم ز من جرس پنهانم این نگاه
گفتا که شاهنامه دروغست سربر
کفتم نوازست کبر و دروغ از میان بگاه

75 ملک را شاهنشاه و سلطان چمن باید چمن
که نهیب او بفرستد و که سپاه او بچمن
از حد عزتش لشکر تا حد انطاکیه
از حد اغمازش مرکب تا حد مافارقین
در جهان ایوان کدامین شاه چرخ کعبه الانام
یو شعاع الله از سلال برهان میر جوتین

76 ای سلطانانی نشسته با دروغ و با حق
ملک و کج پنج سلطان سده در یک مقر
77 سپاه دین سجده از دست و بر سینه
پس از سده بر منقش سیهالار
جودی نو جودی ابرمست و دشمن دین
سپاه ایرد را بر حفره خویش کشار
فرشته باشد بر هر موحدی که کند
بلافت و نوا با صدق نو یکبار

78 اما مخالف شاه حجم بر سر از کفر
خلافت او را چونان خلافت ایرد دار
79 هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گفت
عاقبت محمود خواهد کرد او را کردگار
هر کس توفیق یار است او بداند خدمت رسد
صبح مران کسی را که آن کسی را بود توفیق یار

80 صبح یکن و کام دل بخواه و ازده
کانه بخواهی بر باده ایرد دو الم

(Ferruhî, 1335: 270)

Allah'tan gönlünün muradını iste ve hacc et. Zü'l-men (ihsan sahibi) olan Allah'ın sana vereceği şeyi iste.

81 بغداد و رانوس هم ترا جودی کنون کمر خواستی
لیکن نکهتاری همی شاه الحومنین

(Ferruhî, 1335: 214)

82 ایرد از سطة شاهان زمانه تو کرد
قرمطی کشین و بر داشتی بر من محال

Karmatî'yi öldürmeyi ve muhal (olan) âdetlerini ortadan kaldırmayı, Allâh bütün zamane şahlarından (şahları içersinden) sana verdi.

83 نوازنده اهل هم و ادب
فراتنه اهل سس (Ferruhî, 1335: 309)

Ehl-i sünnetin kıymetini yücelten, ilim ve edep ehlini okşayan.

84 از بی آنکه در از خیر بر کند حلی
میر ایرد مد و مکداشت سر از عابین
در قسطنطنیه صد ره ز دو خیر مه
قاضی شهر کواهی دهه امروز برابر
کمر جداوند مرا شاه جهان امر کند
در شاه ایرد در دست در قسطنطنیه

85 گفتا ز کفر پاک شود شهرهای روم
کفتم چنانکه رسم تقایه میان گاه

86 اکثر صد جوان یک عمره بر پیری کسی بسی پرسد
مگر یرلیغ تو زانی ز سلطان ایلخان داری

87 کمر او ماعت ما سیر امانیم
(Nizâmî, 1370) بر کمر کسیر است افراسیم

88 نبود کوه آهن چو دریای آب
اکثر بشنود نام افراسیاب

89 سپهرم ز شویشان افراسیاب
یکی نامور بود دجاء و آب

90 بروسته در آن غوغای ترکان
رمانک نای ترکی نای ترکان

91 فرس منخواست بر نیرس دواند
بر کی غارت از ترکی سناند

92 ز قلب سپه پیش آن تندمار
قرو رفت جوشن دری لارکوار

93 نخوردی که شدی بیخا من
مگر نور ارکان بیخا من

94 غلامان کم چه کثرت است
ز تیری ربه لشکری را شکست

95 زهی بیغمی کز بیم و امید
فلم راند به افریدون و جمشید

زهی سر خیل سر غیلان امیرار
دشمن را تا قیامت نوبی دار

زهی گردون زنی کز بیم تاجش
کشت هر گردنی طوق خورش

ز هی ترکی که میر هفت خیل است
 ز ما هی نا بهاء او را طفیل است
 دولت ترکان که بخدی گرفت
 مملکت از داد پسندی گرفت
 چونکه تو بنیادگری پروری
 ترک ندای هندوی خارتگری (Nizâmî, 1370)

Gulâmhuseyn-i Yûsufî bu konuda şunları söyler: Ferruhî'nin şiirindeki millî ruhun zayıflığını gösteren bu konunun örnekleri çoktur. O, eski hüsreylere ait rivayetler içinde Sultân Mahmûd

için bir benzer bulmaz. Zira, Sultan Mahmud'un ismi bütün şahların ismini ortadan kaldırmıştır. Şâh-nâme'nin bundan sonra hiçbir kıymeti yoktur. Ordu toplamakta Rüstem'in, akıllılıkta Huşeng'in yüz katı eder. Eğer Bîjen O'nun tuzağına düşseydi, Rüstem bile onu hileyle de olsa kurtaramazdı. Sultan Mahmud'un dergâhına hizmet için Keyhüsrev gibi yüz şah, Rüstem gibi yüz aslan toplanmıştır. Sultan Mahmud'un en küçük hâcibi, Cem ve Kistrâ gibidir. Onun en küçük bendesi Gîv ve Bijen gibidir...(13 73: 403-4).

KAYNAKLAR

- ABDULLAH CEVDET, (1926); **Rübâiy-yât-ı Hayyâm [Türkçe'ye Tercümeleri]**, Naşiri: İkbâl Kitabhanesi Sahibi, Kitâbhane-i İctihad, Aded: 36, ikinci Tab', İstanbul.
- AFÎFÎ, Doktor Rahim, (1372); **Ferheng-nâme-i Şi'rî**, Si Cild, Tehrân.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1994); "Divan Edebiyatı" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9, istanbul, ss. 389-427.
- ALPARSLAN, Ali, (1972); "Edebiyatta Alp- arslan", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt : XVII - 1972, istanbul, ss. 113-24.
- AMÎD Hasan, (1362); **Ferheng-i Amîd**, Tehrân.
- ASLANOV, Vâkıf I., (1987); "Nizami "Hemse"sinde Türkizmler", **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985 Tebliğler I. Türk Dili**, istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, Cilt: 2, istanbul, ss. 17-22.
- ATEŞ, Ahmed, (1968); **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]**, Millî Eğitim Basımevi, istanbul.
- AVFÎ, Muhammed, (1906); **Lubâbu'l-elbâb**, (be-Sa'y u ihtimam u Tashih: Edward G. Browne), 2 Cilt, Leiden.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (1988); **Tarih-i Cihan Guşa III**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 946, Kaynak Eserler Dizisi: 10, Ankara.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1971); "Türkçe'de tranî Kelimelere Dair", **İran Şehin-şahlığının 2500.Kuruluş Yıldönümüne Armağan**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, istanbul, ss. 105-15.
- DAWLATSHAH, (1901); **The Tadhkiratu'sh-Shu'ara** By Edward G. Browne, Leiden.
- DEHHUDÂ, Aü Ekber, (1373); **Lûgatnâme**, 14 Cild, Muessese-i tntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân, Çâp-i Evvel, Tehrân.
- DOEFER, (1965-1967); **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**.
- ENVERÎ, (1272); **Dîvân-i Enverî**, (be-Mmâm: M. Takî Muderris-i Rezevî), Dû Cild, Şirket-i tntişârât-i tlmîyye, Çâp-i Çihârum, Tehrân.
- FERRUHÎ, (1335); **Dîvân-i Hakîm Ferruhi-yi Sîstânî, (be-Kûşîş: Muhammed Debîr Si-yâkî)**, Tehrân.
- FURUZANFER, Bedîuzzaman, (1369); **Suhan u Suhanverân**, İntişârât-i Hvârezmî, Çâp-i Çihârom, Tehrân.
- GENCEL! NİZAMÎ, (1944); **Genceli Nizamî Divanı**, (Tercüme Eden: Ali Nihad Tarlan), Ahmet Halit Kitabevi, Şarktan - Garptan Seçme Eserler: 65, istanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1988); **Hafız Divanı**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 393, Şark-ıslâm Klasikleri: 50, istanbul.
- HAFİZ, (1372); **Dîvân-i Hvâce Hâfîz-i Şîrâzî**, (bâ-Ihtimâm: Seyid Ebu'l-kâsim tncû-yi Şîrâzî), tntişârât-i Câvîdân, Çâp-i Heştum, Tehrân.
- HAKANI-Yt SSÎRVANÎ, (1373); **Divan-i Hakani-yi Ssirvani**, (be-Kussişş-i Doktor Ziyaüddin-i Seccadi), ntissarat-i Zevvar, Tehrân.
- HUMÂÎ, Celâluddîn, (1340); **Târih-i Edebiyyât-i İran [ez-Kadîmterîn-i Asr-i Târihî tâ Asr-i Hâzîr]**, Çâp-i Devvum, Kitâbfurûşiyi Furûgî, Tehrân.
- İBN BÎBt [El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi], (1996); **El Evamirü'l-ala'îye fi'l- umuri'l- ala ' iye [Selçuk-nâme]**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), II Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1833, 1000 Temel Eser Dizisi: 164, Ankara.
- KANAR, Mehmet, (1994); **Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi**, iletişim Yayınları: 517, Başvuru Dizisi: 4, istanbul.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1999); "Klasik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti", **Dergâh**, Sayı: 110, Nisan, istanbul, ss. 14-7.

- KARAİSMAİLOGLU, Adnan, (1999a); "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", **Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslar Arası Kongresi 7-9 Nisan 1999 Konya**, [Yayınlanmamış Tebliğ].
- KAVAKCI, Yusuf Ziya, (1976); **XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvara' al-Nahr İslâm Hukukçuları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 430, İslâmî tûmler Fakültesi Yayınları No: 1, Araştırma Serisi No:1, Ankara.
- KEYKAVUS, Unsuru'l-me'âlî Keykâvus bin iskender, (1368); **Kitâb-i Nasîhat-nâme-i Ma'rûf be: KÂBÛS-NÂME**, (Musahhih: Sa'îNefîsî), Tehrân.
- KEYKAVUS - Mercimek Ahmet, (trhs.); **Kâbus-name**, (Hazırlayan ve Sadeleştiren: Atillâ Özkırmı) 2 Cilt, Tercüman 1001 Temel Eser: 36, [İstanbul].
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1989); "Yeni Fariside Türkçe Unsurlar", **Edebiyat Araştırmaları 2**, Ötüken Yayınları, Yayın Numarası: 200, Kültür Serisi: 53, İstanbul, ss. 345-61.
- LAZARD, Gilbert, (1962-1964); **Les Premiers Poetes Persans (Eş'âr-i Perâkende-i Kadîmterîn Şu'ârâ-yi İran)**, C. I-II, Tehrân 1962 (II. cilt metin) - Paris (I. Cilt çeviri ve biyografik bilgiler).
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1993); "Efrâsiyâb" mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, s. 192-3.
- MERÇİL, Erdoğan, (1987); **Gazneli Mahmûd**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 749, Türk Büyükleri Dizisi: 30, Ankara.
- MERÇİL, Erdoğan, (1994); "Sâmânî Devleti'nde Türklerin Rolü", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı**, Sayı: 35, İstanbul 1994, ss. 253-66.
- MU'ÎN, Muhammed, (1371); **Ferheng-i Fârisî**, Şeş Cild, Çâp-i Heştum, Çâphâne-i Sipihr, Tehrân.
- MU'İZZI, (1362); **Dîvân-i Kâmil-i Emîr Mu'izzî**, (Mukaddime ve Tashih: Nâsir-i Heyyirî), Neşr-i Merzibân, Tehrân.
- NİZAMÎ, (1986); **Hüsrev ve Şîrîn**, (Çeviren: Sabri Sevsevil), Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 487, Bilim ve Kültür Eserler Dizisi: 60, İstanbul.
- NİZAMÎ-Yİ GENCEÎ, (1370); **Külliyyât-i Hamse**, Çâp-i Pencum, Çâphâne-i Sipihr, Tehrân.
- NU'MANÎ, Şibli (Şibli-i Nu'mânî), (1368); **Şi'ru'l-acem yâ Târîh-i Şuarâ ve Edebiyyât-i İran**, (Tercume-i Seyyid Muhammed Takî Fahr-i Dâi-yi Geylânî), Penç Cild, Çâp-i Sevvum Dunyâ-yi Kitâb, Tehrân.
- OLGUN, İbrahim, (1989); "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine", **Türk Dilli Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1972**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 371, 2. Baskı, Ankara, ss. 153-72.
- RADÛYANÎ, Muhammed b. 'Omar Ar-Râdûyânî, (1949); **Kitâb Tarcumân Al-Balâga**, (Mukaddime, Haşiye ve izahlarla Neşreden: Ahmed Ateş), Üniversitesi Yayınlarından No. 395, İstanbul.
- RASÎM, Mehmet, (1972); "Dünya Türklüğü - I - İran Türkleri", **Ocak Araştırma ve İnceleme Dergisi**, Yıl: 5, Devre: 2, Sayı: 3, Mayıs, Ankara, ss. 51-62 .
- RESULZADE, Mehmet Emin, (1951); **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Sekizyüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle 1141-1941, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- RESULZADE, Mehmed Emin, (1991); **Azerbaycan Şairi Nizami**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku.
- RÛDEKÎ, (1373); **Dîvân-i Rûdeki-yi Semerkandî**, (be-Kûşîş: Sa'îd Nefîsî - Y. Braginski), Tehrân.
- SADÎ, (1985); **Rubailer ve İlk Gazeller**, (Çeviren: M. Nuri Gençosman) Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 389, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 46, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

- SAFA, Zebîhullah, (1363); **Târîh-i Edebiyyât der-İrân**, C. 4, tntişârât-i Firdevsî, Çâp-i Sevvum, Tehrân.
- STEINGASS, K, (1975); **Persian - English Dictionary**, Librairie du Liban, Beirut.
- SÛZENÎ, (1338); **Dîvân-i Hakîm Sûzenî-i Semerkandî**, (be-Kûşîş: Nâşiruddîn Şâh Hüseyinî), Tehrân.
- ŞAFAK, Sâdık Rızâ-zâde, (1352); **Târîh-i Edebiyyât-i Iran**, Çâp-i Devvum, in ti şârât-i Dânişgâh-i Pehlevî, Şumâre:39.
- ŞEHNAME, (1363); **Şâhnâme-i Firdevsî**, Heft Cild, Çâp-i Sevvum, Tehrân.
- SÛKUN, Ziya, (1984); **Farsça - Türkçe Lügat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3 Cilt, istanbul.
- UNSURÎ, (1341); **Dîvân-i Ebu'l-kâsim Hasan bin Ahmed-i Unsurî**, (bâ-thtimâm: Doktor Yahya Karîb), Çâp-i Devvum, Tehrân.
- YAZICI, Tahsin, (1994); "Efrâsiyâb" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, tstanbul,s 478-9.
- YÛSUFÎ, Gulâmhuseyn, (1373); **Ferruhi-yi Sîstânî**, tntişârât-i ilmî, Çâp-i Çihârûm, Tehrân.

TURKISH WORDS IN PERSIAN AND THE ELEMENTS RELATED TO THE CONCEPT OF 'TURK' IN PERSIAN LITERATURE

Dr. Ahmet KARTAL

Research Assistant, Kırıkkale University

ABSTRACT

The relations between Turks and Iranians go a long way to earlier times. They had lived sometimes as neighbors, sometimes on the same lands throughout the history. In this unity, Iranian lands and people had been under the domination of either Turkish states or dynasties of Turkish origin, the fact cannot be neglected by Iranian history. As a result, there had been an interaction between two languages and some Turkish words had been borrowed by Persian language. In addition, in the early and following period's Persian poetry, Turkish words had been used. Türk, several Turkish Khans, tribes, cities and in general naming Turan and Turkestan around the heroism and beauty had been mentioned. It is explained that the addresses, features and phrases which were used while appraising the Gaznevi and Seljuk sultans, their successors and the statesmen were all full of Turks, their heroism, religious excitement, respect to Caliph and Sünni branch. It is highlighted through some witness verses, that Iranian history and mythological heroes and statesmen weren't appreciated as much as Turkish sultans.

Key Words:

Turkish, Persian Language, Turk, Culture,
Poem, Poet, Influence, Turkestan

ТЮРКСКИЕ СЛОВА В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ И ЭЛЕМЕНТЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПОНЯТИЕМ «ТЮРК» В ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Др. Ахмет Картал

Университет Кырыккале, Исследователь

РЕЗЮМЕ

Взаимоотношения тюрков и персов уходят далеко вглубь истории. Тюрки и иранцы в течении истории долгое время жили как соседи или населяли одну и ту же землю, в этом взаимоотношении значительная часть иранских земель и иранских народов находились под прямым правлением тюркских государств или под правлением тюркских династий, чего не может отрицать иранская история. В результате этого происходили взаимовлияния и взаимодействия между двумя языками. В результате этого взаимовлияния в персидский язык начали проникать тюркские слова. В особенности, в первоначальных и последующих периодах в персидских стихах и поэмах используются тюркские слова. При описании качеств героизма, красоты часто используются: слово тюрк, различные тюркские ханы, династии, тюркские города, и в общем, Туран и Туркестан. При восхвалении султанов Газневидов и Сельджуков, их последователей и государственных мужей выражения, обращения и описания полны тюрками, их подвигами, религиозным воодушевлением, уважением к Халифу и соблюдением суннизма. Героям иранской истории и мифологии не придавалось такого значения как тюркским султанам и их государственным деятелям. В этой научной работе все эти особенности раскрыты доказательством некоторых свидетельствующих стихов и двустиший.

Ключевые слова:

Тюркские языки, персидский язык, иранская литература,
поэма, поэт, влияние, Туркестан

DEDE KORKUT HİKAYELERİNE GÖRE TÜRKLERDE TÖREN GELENEĞİ VE TÖREN ÇEŞİTLERİ

Dr. İsmail CANSIZ

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmada, Dede Korkut hikâyelerine göre Türklerin aile fertlerini, beylerini ve hanlarını karşılayıp uğurlamaları, yemin ediş şekilleri, düğünleri, ad verme usulleri ve cenaze törenlerini nasıl yaptıkları ele alınmıştır.

Dede Korkut hikâyelerinde tespit edilebilen törenler beş başlık altında toplanmıştır.

- 1) Karşılama ve uğurlama törenleri
- 2) Yemin törenleri
- 3) Düğün törenleri
- 4) Ad verme törenleri
- 5) Yuğ törenleri

Anahtar Kelimeler:

Dede Korkut Hikâyeleri, Törenler, Bayındır Han, Karşılama ve Uğurlama, Yeminler, Yuğ.

GİRİŞ

Dede Korkut hikâyeleri okunduğunda, maddî ve manevî kültürümüzün hayret edilecek kadar canlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu incelemede, hikâyelerde zikredilen törenlerin toplum hayatında önemli bir yer işgal ettiği tespit edilmiş bulunmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerindeki törenler, aşağıdaki gibi sınıflandırılarak ele alınmıştır.

1. Karşılama-Uğurlama törenleri
2. Yemin törenleri
3. Düğün törenleri
4. Ad verme törenleri
5. Yuğ törenleri.

KARŞILAMA-UĞURLAMA TÖRENLERİ

Karşılama Törenleri

Bayındır Han'ın Ye Beylerin Kabul Törenleri: Bütün Oğuz İli'nin hanı olması hasebiyle, Bayındır Han'ın sık sık, çeşitli vesilelerle ziyaret edildiği görülmektedir. Tabiidir ki, bu ziyaretlerin nasıl yapılacağı bazı kaidelere bağlanmış ve bu kaideler bütün yönleriyle tatbik edilmiştir. Bu kural-
ların başında bir beyin han tarafından karşılanışı gelmektedir. Gerek, ulu toylar verilirken toya gelen beylerin karşılanışı, gerekse sair zamanlarda gelenlerin karşılanışı birbirinden farklı olmaktadır. Bunlar içinde, ulu toya gelen beylerin karşılanışı, gayet açık olarak anlatılmıştır.

Bayındır Han'ın verdiği an'anevî ulu toya beyler, yanlarında bulunan yiğitleriyle katılmaktadır. Kırk yiğidi ile ulu toya gelen Dirse Han'ı, Bayındır Han'ın yiğitleri yollarına çıkarak karşılayıp kalacakları otağa kadar eşlik etmektedirler (*Gökyay, 1973*). Görüldüğü gibi, Bayındır Han beyleri bizzat karşılamayıp, yiğitlerine karşılatmaktadır. Bu bize, hanlar ile beyler arasındaki münasebetlerin resmiyet derecesini göstermektedir.

Bayındır Han'ın, divanında bazı kabuller yaptı-

ğı görülmektedir. Bu kabullerde Han'ın, genellikle bağış ve mükâfatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Oğlunun bir başarısından dolayı Begil Bey, "Oğlun aldı, Bayındır Hanun divanına vardı, el öpdü. Padişah cübbe, çuka, çargap geyürdü" (*Gökyay, 1973*) kaydında geçen "el öpdü" ifadesinden Bayındır Han'ın tahtında oturduğu, yerinden kalkmadığı ve geleni o şekilde kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir kabul Yegenek hikâyesinde de görülmektedir. Yegenek ba- basını kurtarmak için Han'dan izin istemeye gider. Bayındır Hanun nazarına varıp, yüzünü yere koyar (*Gökyay, 1973*). Burada henüz bir başarı kazanamamış olana el öptürülmediği için sadece yüzünün yere konmasına müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Başka bir hikâyede de yer öpüldüğü görülmektedir (*Gökyay, 1973*).

Bütün bu hareketler bize, han huzurunda nasıl davranıldığı, ne gibi hareketlerin yapıldığı ve protokol kaidelerinin neler olduğunu göstermektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkün olsa gerektir. Bayındır Han, iyi bir saray teşkilatına sahiptir. Yabancı devlet adamları hariç, kimseyi bizzat karşılamamaktadır.

Bayındır Han'ın kabulüne benzer bir kabul, Beyrek hikâyesinde görülmektedir. Kam Büre Bey'in, oğlu için ısmarladığı eşyaları getiren bezirganları kabulü şöyle anlatılmaktadır. "Divan buyurdu, çadır, otağ, ala sayvan dikedürdü, ipek kalıçalar saldı, geç di oturdu. Oğlunu sağ yanına aldı." (*Gökyay, 1973*). Bu ifadelerden anlaşılabileceği gibi, yabancıların karşılanışı ve kabulü için özel bir hazırlık yapılmaktadır. Bu hazırlıkların, biraz da Bey'in güç ve haşmetini ortaya koymasına fırsat teşkil ettiği için bilhassa yapıldığı görülmektedir. Bunların günümüzdeki yansımaları Hicaz, Avrupa, askerlik, gurbet vb. dönüşlerdeki karşılamalarda müşahade edilmektedir.

Beylerin Aile Fertleri Tarafından Karşılması: Hikâyelerden beylerin aile fertleri tarafından da karşılandıkları öğrenilmektedir. Öyle anlaşı-

yor ki, bu karşılamalar, daha ziyade önemli bir ziyaretten dönerken (Han'ı ziyaret gibi) veya bir akından dönüşte... olmaktadır.

Bayındır Han'ın bir toyunun arkasından ava çıkıldığında, hünerlerinin ata ait olduğunu söyleyen Kazan Bey'e kırılan Begil Bey, üzgün vaziyette eve döndüğünde, oğlancıkları karşı gelir, fakat o çocuklarını okşamaz (*Gökyay, 1973*). Demek ki, Oğuz beylerinin, dışarıdan geldiklerinde yaptıkları ilk iş, çocuklarını okşayıp sevmek olmaktadır. Bey olmaları onlara aile reisi ve bir baba olduklarını unutturmamaktadır.

Kazan Bey'in tutsaklıktan kurtarılıp eve dönüşünde "kaza benzer kızı gelini Kazan'a karşı gelüp elin öpdüler, ayağına düşdüler" (*Gökyay, 1973*). İfadesi de böyle bir ailevî karşılamadır.

Tabiidir ki, aile fertleri tarafından karşılanma bir tören özelliği göstermez. Fakat bu durum, beyin -aynı zamanda aile reisinin- saygıya dayanan otoritesinin bir belirtisidir.

Beylerin Oğullarını Karşılamaları: Dede korkut destanlarında kahramanların, daha çok genç oğullardan meydana geldiği görülmektedir. Oğullar başarılarından sonra babalarına haber gönderip, kendilerini karşılamalarını istemektedirler. Kanturalı, kendisi gelmeden babasına haber gönderir. "Sarıdonlu Selcen Hatunu aldum, geldüm. Haber eylen babam mana karşı gelsün" (*Gökyay, 1973*) der. Aynı şekilde, Tepegöz'ü öldüren Başat, Yünlü Koca ile Yapağulu Kocayı Oğuz'a Muştucu gönderir (*Gökyay, 1973*). Beyrek avdan döndüğünde ağ sakallı babası karşı gelir (*Gökyay, 1973*). Bütün bu istekler, başarılarının bütün Oğuz tarafından bilinmesi, duyulması içindir. Diğer bir amaç da babalarının kendilerine bir karşılama töreni hazırlamasıdır. Bugünkü karşılama törenlerine çok benzeyen bir karşılama şekli Usun Koca Oğlu Segrek hikâyesinde görülmektedir. Oğullarının sağ salım döndüklerini öğrenen Usun Koca, gümbür gümbür davullar çaldırır, burması altun tuç borular vurdurur (*Gökyay, 1973*).. Oğullarını yolda karşılayan Koca'nın hare-

ketleri "Koca Beg oğullarına karşı geldi. At- dan indi, oğullarıyla kuça kuça görüşdü" (*Gökyay, 1973*). şeklinde anlatılmaktadır.

Bu küçük beylerin dışında, büyük beylerin de bu tür karşılama törenleri yaptıkları görülmektedir. Tepe Göz'ü öldürdüğü haberini alan Aruz Bey, Kalın Oğuz begleri ile Başat'a karşı gelir (*Gökyay, 1973*). Bu karşılamaya Kalın Oğuz beylerinin katılmalarına, Basat'ın Dış-Oğuz beyi Aruz'un oğlu olması yanında, Oğuz'u büyük bir belâdan kurtarmasının daha çok etkisi olsa gerektir.

Uruz'un, İç Oğuz'un beyi aynı zamanda beylerbeyi olan babasıyla karşılaşması şöyle anlatılır. "Atıdan yere indi, atasının elin öpdü. Kazan dahi ahtarıldı, yere indi, oğlunun boynun öpdü. Beğler çevre aldılar, cem'isi atdan inüp Kazamın elin öpdüler." (*Gökyay, 1973*).

Açıkça anlaşılacağı üzere, İç ve Dış-Oğuz beylerinin karşılama törenlerinde diğer beyler hazır bulunmaktadırlar. Oysa öteki beylerin karşılama törenlerinde bu durum görülmemektedir. Bu da bize, İç ve Dış-Oğuz beylerinin, beylerden meydana gelen bir erkânının bulunduğunu göstermektedir.

Kardeşin Kardeşi Karşılama Şekli: Kardeşlerin birbirlerini karşıladıklarına ve karşılaştıkları zaman ne gibi şeyler yaptıklarına dair kayıtlar da görülmektedir. Egrek, ağabeyi Segrek'in geldiğini, onu karşılamak istediğini annesine söyleyince, annesi ona ne yapması gerektiğini şöyle tarif eder "ol yiğide yetdiğünde ağ boz atun üzerinden yere ingil. El kavuşurup ol yiğide selam vergil. Elin öpüp boynun koçgil. Kara dağum yükseği kardaş, değil." (*Gökyay, 1973*). Bu ifadelerden, kardeşlerin ağabeylerine karşı, nasıl davrandıkları ve nasıl davranmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Buna göre; kardeşlerin karşılaşmalarında ilk yere inmek mecburiyetinde olan, el kavuşturarak selâmı ilk veren, küçük kardeştir. Bu manzara Türk töresindeki kardeşler arası münasebetleri, saygı ve sevgi bağlarının ne derece kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bugün de

Anadolu'da kardeşler arası münasebetler-mânâ ve muhtevası o boyutlarda olmasa da- aşağı yukarı bu seviyededir.

Oğuz Bahadırının Kâfir Beyi Tarafından Karşılması: Bir Türk'ün, Türk olmayan bir hükümdar tarafından karşılanışına dair tek bilgi, Kanturalı hikâyesinde bulunmaktadır. Bu münasebetle, Oğuzların komşuları olan fakat Türk olmayan devletler üzerindeki intibaları da öğrenilmektedir.

Kanturalı kendisine uygun kızın, Trabzon Tekür'ünün kızı olduğunu öğrenince, kırk yiğidi ile kızı istemeye gider. Kanturalı, "kâfirler yedi ağaç yer karşı geldiler. İzzet hörmet eylediler. Ak çadır dikdiler. Ala halı döşediler. Ağca koyun kesdiler, yedi yıllık al şarab içürdüler. Aluban bunları Tekür'e götürdüler." (Gökyay, 1973). şeklinde ifade edilen bir tarzda karşılanmaktadır. Buraya kadar olanlara Tekür'ün katılmadığı, karşılama töreninin Tekür'ün adamları tarafında yapıldığı görülmektedir.

Tekür'ün Kanturalı'yı kabulü ise şöyle anlatılmaktadır. "Tekür taht üzerinde oturmuş idi. Yüz kâfir için giyinmişti (...) Kanturalı geldi, kara şapkalı Tekür'e selam verdi. Tekür aleyk aldı. Ala halı döşediler oturdu." (Gökyay, 1973).. Açıkça anlatıldığı gibi Tekür, Kanturalı'yı taht üzerinde ve çok güzel giyinmiş olarak kabul etmektedir. Bu kabulle Tekür, kendi haşmetini göstermek istemiş olmakla beraber, Kanturalı için hazırlanmış olduğu tören ve otağların durumuna bakılırsa; Türklerle karşı nasıl bir tutum içinde bulunduğu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Uğurlama Törenleri

Dede Korkut destanlarında iki türlü uğurlama görülmektedir. Birincisi resmî, ikincisi ise, aile fertleri tarafından yapılan uğurlamadır.

Resmî Uğurlama Törenleri: Resmî olarak kabul edebileceğimiz bir uğurlama törenine, Salur Kazan'ın evini yağmalattığı toyda rastlanmaktadır.

Kazan Bey verdiği ulu toyda, hatununun elinden tutmuş dışarı çıkmıştır. Bu hareket, evinin yağmalanmaya başlanmasının bir işareti sayılmakta, dolayısıyla orada bulunan herkes, yağmadan payına düşeni almaktadır.

Yağmadan sonra beyler, metbuları Salur Kazan'ı selâmlayıp atlarına binerek yurtlarına dönmektedirler (Sümer, 1972). Öyle anlaşılıyor ki, atlarına binmiş vaziyette olan Oğuz beyleri, Salur Kazan'ın önünden sırayla geçmekte ve geçen herkes selamını vermekte, aynı zamanda şükranlarını belirterek geçmektedir. Zamanımızdaki törenlere son derece benzeyen bu uğurlama şekline, destanların başka hikâyelerinde rastlanamamıştır.

Aile Fertleri Tarafından Uğurlama: Bu tür uğurlamalar, törenden çok vedalaşma şeklindedir. Vedalaşmalar genellikle ana-baba ile olmaktadır. Basat'ın Tepegöz üzerine gitmeden ana ve babasıyla vedalaşması şöyle anlatılmaktadır. "Babasının elini öpdü. Helallaşdı, hoş kahin, dedi." (Gökyay, 1973).. Egrek'in kardeşini kurtarmak için yola çıkmadan önce ana-babasıyla vedalaşması da "Anasınun, atasınun elin öpdü." (Gökyay, 1973). şeklinde ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi kahramanlar, maceralı geçecek uzun bir yolculuğa çıkmadan önce, ebeveyni ile vedalaşmaktadırlar.

Ana babaların, çocuklarını yollarken kullandıkları sözler "oğul uğurun açık olsun, sağ, esen varup gelesin" (Gökyay, 1973). veya "yort oğul, uğurun açık olsun, sağ esen varup gelesin, geleceğin varışa" (Gökyay, 1973). gibi hemen hemen aynı kelimelerdir.

Anlaşılabileceği üzere ana babaların uğurlamaları pek fazla tören özelliği göstermemektedir. Ancak, Türk toplumunda uğurlamaların nasıl yapıldığını göstermesi bakımından dikkate değer ve faydalı bulunduğu için kaydedilmiştir.

YEMİN TÖRENLERİ

Bütün Müslüman-Türk kabilelerinde ortak bir kelime olan and, çok eski zamanlarda, bir yaban-

cı ile kardeş ve dost olmayı berkitmek için yapılan bir tören anlamına kullanılmıştır. Bu günkü kavramı daha sonraki çağlara aittir (Gökyay, 1973).. Türk tarihinde kaydedilen ilk and töreni, Hun Hanı Huhenya ile Çin elçileri arasında yapılan anlaşma dolayısıyla yapılan törendir (Gökyay, 1973).

Dede korkut hikâyelerinde geçen yeminleri şöyle isimlendirmek mümkündür.

1. Sadakat (bağlılık) yeminleri
2. Söz verme yerine kullanılan yeminler.
3. İntikam yeminleri

Sadakat Yeminleri: Böyle bir yemin töreni, en açık şekilde son hikâyede görülmektedir. Kazan Bey'in yağmalı toyuna çağrılmadıkları için, ona düşman olan Dış Oğuz Beyi Aruz, Dış Oğuz beylerini yanına çağırıp, kendisiyle hemfikir olup olmadıklarını öğrenmek ister. Aruz, verdiği karara iştirak eden beyleri yemine davet eder. Araya mushaf getirerek, "den imdi, and için" der. "Hep begler mushaf a el urup and içerek, senün dostuna dost ve düşmanuna düşmanuz" (Gökyay, 1973). derler. Bu yemini müteakip Aruz, cümle begler i hil'atleyerek (Gökyay, 1973). yemin törenini tamamlamaktadır. Görüldüğü gibi, Kur'an üzerine yemin etme, bir tören şeklinde olmaktadır. Bu törenle beyler Aruz Bey'e olan bağlılıklarını tescil etmiş olmaktadırlar.

Başka bir yemin töreni "kılıç altından geçmek" şeklinde görülmektedir. Beyrek hikâyesinde Yalancı oğlu Yaltacuk, işlediği bir suç sebebiyle Beyrek'in huzuruna getirilir. Herkesin gözü önünde O'nun kılıcı altından geçer. Bunun üzerine Beyrek de Yaltacuk'u affeder (Gökyay, 1973).. Böylece Yaltacuk bir bakıma sadakatini yenilemiş olur.

Bu iki örnek haricinde göstereceğimiz bağlılık ifade eden yeminler, tören özelliği arz etmemektedirler. Bu yeminlerin nasıl yapıldığını gösteren bir örnek aşağıdadır.

Kazan'a düşman olan Aruz Bey, Kazan Bey'in inağı aynı zamanda Dış-Oğuz'un güveyisi olan

Beyrek'i hileyle yanına çağırır ve kendilerine mu-ti olmasını ister. Beyrek, Kazan Bey'e olan sadakatini şöyle ifade eder "vallahı men Kazan'a âsî olmazam" ve devamla;

Men Kazamın nimetini çok yemişem
Bilmezisem gözüme dursun
Karakoçda kazılık atına çok binmişem
Bilmezisem mana tabut olsun
Yahşi kaftanların çok giymişem
Bilmezisem Kefenüm olsun
Ala bargâh otağına çok girmişem
Bilmezisem mana zindan olsun.
Men Kazan'dan dönmezem bellü bilgil"
(Gökyay, 1973).
diyerek sadakatini ifade eder.

Söz Verme Yeminleri

Başlığımızdan da anlaşılacağı gibi bu yeminler, ya Allah'a söz verme veya herhangi birine söz verme şeklinde tezahür etmektedir. Deli Dumrul, canlarını almadığı takdirde, Allah'a şöyle söz verir.

"Ulu yollar üzerine
İmaretler yapayım senün için.
Ac görsem doyurayım senün için.
Yalıncağ görsem donadayım senün için"
(Gökyay, 1973).

Bunun dışında, Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz ve asıl Türk yemin şeklini gösteren andlar şöyle anlatılmaktadır.

Beyrek Tekür'ün kızına söz verirken, "Kılıcıma doğranayın, ohuma sancılayın, yer gibi kertileyin, toprak gibi savrılayın, eğer sağlıkla varacak olursam Oğuz'a, gelüp seni helallığa almazısam" (Gökyay, 1973). diyerek hem söz verir hem de and içer.

Beyrek'in yemininden az farklı olan bir and, Kanturalı hikâyesinde görülmektedir. Selcen Hatun'u almaya hak kazanan Kanturalı, gerdek gecesi kılıcını çıkarıp, yere çakar, yeri kerter ve "yer gibi kertileyin, toprak gibi savrılayın, kılıcuma doğ-

ranayın, ohuma sancılayın, oğlum doğmasun, doğarısa on güne varmasun, beg babamın, kadın anamun yüzün görmedin bu gerdeğe girerisem." (Gökyay, 1973). diyerek and içer.

Bir başka yemin şeklini, iki taraftan her birinin kendine göre anlayacağı bir yemini XI. hikâyede buluyoruz: Kazan'dan kendilerine yardımda bulunacağına dair yemin etmesini isteyen kâfirlerle onun ettiği yemin şudur: "vallahi, billahi, doğru yolu görür iken, eğri yoldan gelmeyeyin." (Gökyay, 1973).. Kazan'a bu yemin Tekür ve maiyye ti huzurunda yaptırılır. Bir bakıma, bir anlaşma yapılır. Zira bu yemin üzerine Kazan Bey, kâfirler üzerine akın yapmayacaktır.

İntikam Yeminleri: Bu yeminlerin diğerlerinden büyük bir farkı yoktur. Yalnız ne için söylendiği bakımından farklılık gösterir. Böyle bir yemini, "Usun Koca-Oğlu Segrek hikâyesinde görüyoruz. Gerdek gecesi kılıcını gelinle arasına koyan Segrek, "Mere kavat kızı, men kılıcıma doğranayım, ohuma sancılayım, oğlum doğmasun, doğarısa on yaşına varmasun, ağamun yüzün görmeyince, ölmüş ise kanın almayınca bu gerdeğe girerisem." (Gökyay, 1973). der. Gelinin ısrarı üzerine de "Mere kavat kızı, ağam başına and içmişem, dönmeğümyoh (Gökyay, 1973). diye, kesin kararlı olduğunu anlatmış olur.

Bütün bu yemin şekilleri bize, Türklerin and içtikleri zaman yeminlerine her şartta bağlı olduklarını göstermektedir. Yukarıda işaret edilen Kazan Bey'in yeminini kâfirlerin anlaşma kabul etmeleri de bunun açık delilidir.

Anlatmaya çalıştığımız yemin şekillerinden "mushafa el basmak" ve "vallahi, billahi" gibi yeminler hariç, diğerleri ("kılıca doğranmak", "oha sancılmak", "yer gibi kertilmek", toprak gibi savrulmak"...) tamamen Türk'e has yeminlerdir. Başka bir söyleyişle; millî yeminlerimizdir. İslâmiyet'in milletimiz arasında yayılmasından sonra bile, uzun müddet bu and içme şekillerimiz canlılığını muhafaza etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Galata ahalisine verdiği ahitnamede de üzerine

yemin ettiği unsurlar arasında "kuşandığım kılıç hakkıyçün" (Gökyay, 1973). denilmektedir. Öte yandan, yakın zamana kadar Anadolu'da yeminle sözleşilirken, kılıç olmadığı veya bulunmadığı için değnek üzerinden atlanırdı. Ancak, gerek dinî yeminlerin ağır basması, gerek tekniğin ilerleyip, üzerine yemin edilen aletlerin terkedilmesi ve gerekse yeni yemin şekillerinin ortaya konulması, bu millî yeminlerimizin unutulmasına sebep olmuştur.

Düğün Törenleri

Beşik Kertme Ve Nişan Törenleri: Bugün, ülkemizin çeşitli bölgelerinde görülen "beşik kertme usulüyle nişanlama" âdetine, Dede Korkut destanlarının, Beyrek hikâyesinde rastlanmaktadır.

Bayındır Han'ın tertiplediği bir toyda, evlâtsız olan iki beye, Oğuz beyleri dua ederek Allah'tan bu beylerin birine (Bay Büre Bey) erkek, diğerine (Bay Bican Bey) kız vermesini dilerler. Bu duadan sonra Bay Bican Bey; "Begler, Allah-u taâlâ mana bir kız verecek olursa, siz tanık olun, menüm kızım Bay Büre Oğluna beşik kertme yavuklu olsun" (Gökyay, 1973) der. Bu konuşmalar Bayındır Han ve Kazan Bey'in huzurunda yapıldığı için, bir taahhüt mahiyeti kazanmış olup, nişanlama da kesinleşmiştir.

Yine Beyrek hikâyesinde gördüğümüz "kiçi düğün" tabirini "nişan töreni" olarak kabul etmek mümkündür. Zira, "Yalancı-Oğlu Yaltacuk kızı alur oldu, kiçi düğün eyledi, ulu düğüne va'de kodu" (Gökyay, 1973). ifadesindeki "va'de kodu" sözlerinden, birinci düğünün nişan olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

Ülkemizde yapılan nişan törenlerine çok benzeyen bir nişanlanma Beyrek'in nişanlanışında bulunmaktadır. Beyrek, beşik kertme nişanlısı olan Bay Bican Bey'in kızı Banı Çiçek'i, at yarışması, ok atışı ve güreşte yendikten sonra, "düğün kutlu olsun Han kızı deyü barınağından altın yüzüğü çıkardı, kızun parmağına geçürdü, ortamızda

bu nişan olsun, Han kızı" (Gökyay, 1973). diye- rek, nişanlanmış olmaktadır. Görüldüğü gibi nişanlanma, parmağa bir yüzük takmak suretiyle ol- makta ve nişan alâmeti olarak da yüzük kabul edilmektedir.

Destanlarda bu üç nişan şeklinden başka, nişanlanmaya dair herhangi bir kayda rastlanama- mıştır. Esasen bunlar, nişan hakkında gerekli ve yeterli bilgileri vermektedir.

Düğün Esnasında Yapılan Törenler: Düğün sırasında, bir takım oyunların yanında, ufak çapta da olsa, bazı törenlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, nişanlı kızdan güveyiye gelen kaf- tanın giydirilmesidir: "Adaklusundan ergenlik bir kırmızı kaftan gelip" (Gökyay, 1973). Beyrek'e ar- kadaşları tarafından giydirilmesine bakarak, bu- nun küçük bir törenle yapıldığı söylenebilir.

Düğünün bittiği gün, gerdek çadırının kurula- cağı yeri tayin işi de, yine küçük bir törenle yapılmaktadır. Bu tayini, genellikle güveyinin yaptığı görülmektedir. Zira, "Oğuz zamanında kaide bu- yıldı ki, bir yiğit ki evlense oh atandı, oh nereye düşse anda gerdekhane dikeridi" (Gökyay, 1973). ifadesi bunu göstermektedir. Güveyinin , ok atar- ak gerdek yerini tayininin bir kaide olduğunun söylenmesine rağmen, Beyrek hikâyesinde, kızla- rında ok atarak gerdek yerini tayin ettikleri görülmektedir.

"Otuzdokuz kız tali'l-ü tali'ne birer oh atdı. Otuzdokuz yiğit ohunun ardınca gitdi" (Gökyay, 1973). ifadesine göre bu düğünde, gerdek çadırı- nın dikileceği yeri kızlar tayin etmiş olmaktadır. Buna rağmen, kızların gerdek yerini tayin edişle- rine, bu örnek dışında rastlanamamıştır.

Güveyinin gerdek çadırına götürülüşü, öyle anlaşılıyor ki, bir törenle olmaktadır. "Kanturalıy- la kızı götürüp gerdeğe koydular" (Gökyay, 1973). ifadesi, güveyinin gerdek yerine götürülüşünün bir törenle yapıldığını göstermektedir.

Türk düğünlerinde "sağdıçlık" müessesesi de vardır. Sağdıç, düğünlerdeki bu törenleri idare et- tiği gibi düğünün düzenini, idaresini sağlayan, da-

madın arkadaşı veya akrabasıdır. Bugün Anado- lu'nun hemen her köyünde yapılan düğünlerde bir sağdıç bulunmaktadır. Dede Korkut'un Segrek hi- kâyesinde "İki kardeş birbirine sağdıç oldular" (Gökyay, 1973). şeklinde ifade edilen bu durum, sağdıç olma âdetinin geçmişi hakkında yeterli bil- giyi vermektedir.

Ad Verme Törenleri

Ad vermenin Oğuz Han'dan beri yapıldığı des- tanlardan anlaşılmaktadır. Dede Korkut destanla- rında "ad veren" olarak Korkut Ata görülmektedir. Korkut Ata'nın ad verebilmesi için ad alacak olan yiğidin mutlaka ad alacak kadar bir iş, bir kahra- manlık göstermesi gerekir. Ad almaya degecek bu hareketin arkasından Korkut Ata çağrılır. Ana ve babanın verdiği ad gerçek ad değildir, geçici addır. Kahraman gerçek adını, avda veya savaşta bir ya- rarlık, bir kahramanlık gösterdikten sonra alır (Gökyay, 1973).. Zira, "ol zamanda bir oğlana baş kesüp kan dökmedikçe" ad konmamaktadır. (Gökyay, 1973).. Beyrek'in bezirganları kâfirle- rin baskınından kurtarmasından sonra babası Bay Büre Beg, hemen Kalın Oğuz Beglerini çağırır, konuklara oğlunun kıssasını arz eyler, cümle beg- ler istihvan ederler. Ondandır Dede Korkud gel- lir, oğlana ad koyar (Gökyay, 1973).. Oğuz bey- lerinin çağrılıp ağırılanmasına bakılırsa ad konur- ken bir tören yapılmaktadır. Bu tören bir eğlen- ceyle sona ermektedir. Şöyle ki; Dede'nin adı ver- mesinden hemen sonra "Kalın Oğuz begleri el gö- türüp, dua kılarlar. Bu ad bu yiğide kutlu olsun de- yip, Oğuz begleri hep birlikte ava giderler" (Gök- yay, 1973).. Bu arada şunu da belirtmek gerek- mektedir. Beylerle birlikte, asıl adını almış olan yiğit de ava katılmakta ve avda hünelerini Oğuz beylerine göstermektedir.

Dede Korkut'un asıl adını verdiği yiğit için bey babasından bir takım şeyler istediği görülmekte- dir. Boğaç Han hikâyesinde böyle bir örnek bu- lunmaktadır. Oğuz beyleri, "Dedem Korkut gel- sün, bu oğlana ad koşun (...), babasından oğlana

beglik istesün, taht alıversün" (*Gökyay, 1973*). şeklindeki ifade, bu duruma güzel bir misal teşkil etmektedir.

Hikâyelerde yiğitlerin belli bir yaşa geldikten sonra ad aldıkları anlaşılmaktadır. Genellikle kahramanların ad almaları, on beş on altı yaşına girdikten sonradır. Kazan Bey hayıflanarak oğlu Uruz'a (hikâye IH) on altı yaşına girdiği hâlde henüz "yay çekmedin, ok atmadın, baş kesmedin, kan dökmedin, kalın oğuz içinde çuldu olmadın" der. Beyrek on beş yaşında kahramanlık gösterir. Boğaç, döğüşüp boğayı öldürdüğü zaman on beş yaşındadır. On beş yaş oğlanın çocukluktan çıkıp delikanlılık, yiğitlik çağına bastığı, ad aldığı yaştır (*Gökyay, 1973*).

Neden ad verme törenlerine Korkut Ata çağırıyor? Çünkü, biz biliyoruz ki, İslâmiyet'den önce bu işi, boy beyi veya o boyun şamanı yapıyordu. İslâmiyet'in Türk milleti arasında yayılmasından sonra samanların yerini dervişler almaya başladı. Dede Korkut da bir derviş, hatta evliyadan idi. Dolayısıyla ad verme işinin Korkut Ata tarafından yapılması gayet normaldi. Zira o gelip adını verecek, yaşını vermesi için Allah'a dua edecekti.

Dede Korkut'ta gördüğümüz âdetlerin bir çoğu gibi; ad verme âdeti de bugün ülkemizin hemen her yerinde görülebilmektedir. Bu âdetler, birbirinden çok az farklılıkla tatbik edilmektedir. Çocuğa ad verilirken; yemeler, içmeler olur ve bir büyüğün verdiği ad, aynen kabul edilir.

Yuğ Törenleri

Dede Korkut Destanlarında doğum üzerine, halk arasında bulunduğu şüphesiz olan gelenek ve törelerle ilgili bir işaret yoktur. Yalnız ananın oğluna soy lamalarında "dokuz ay dar kamumda götürdüğüm, dolama beşiklerde beledüğüm oğul, on ay diyende dünya yüzüne getirdüğüm oğul, dolap dolap ağ südümü emzirdiğim oğul, doğduğunda dokuz buğra öldürdüğüm oğul" diye doğumu anlatan birkaç dizeye rastlanmaktadır (*Gökyay, 1973*). Fakat ölüm hakkında oldukça çok bilgi verilmiştir.

Şunu hemen belirtelim ki; destanlarda "yuğ" kelimesi hiç kullanılmamaktadır. Ancak söylenen sözlerden, yapılan hareketlerden, verilen yemeklerden... "yuğ törenlerinin" yapıldığını anlayabiliyoruz. Fakat şurası muhakkak ki, İslâm öncesi yuğ törenlerinin bütün icapları yerine getirilmemektedir. Zira din, hayatın her noktasında kendini hissettirmeye başlamıştır.

Oğuz elinin başlıca yas âlâmeti, giydikleri mutad ak renkteki elbiseleri çıkarıp karalar giymeleridir (*Sümer, 1972*). Bu gelenek bütün Türk devletlerinde devam ederek, zamanımıza kadar gelmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde, ölünün anası, kız kardeşleri, boy beyleri, ak çıkarıp kara giyerler; analar çekip yakalarını yırtarlar; acı tırnaklarını ak yüzlerine çalıp güz elması gibi al yaknaklarını yırtarlar, oğul oğul diye buzlarlar. Babalar, kaba sarıklarını götürüp yere çalarlar, hıçkıra hıçkıra ağlarlar, otaklar kurulmaz olur (*Gökyay, 1973*). Bütün bunlar ölen biri -bilhassa genç, yiğit bir oğul- için yapılmaktadır.

Vasiyet Etme: Kahramanlar, ölecekleri sırada veya tehlikeli bir işe başlamadan önce vasiyetlerini yapmaktadırlar. Segrek tutsak olan kardeşini kurtarmaya gitmeden hanımına, "kız sen mana bir yıl bagıl, bir yılda gelmezisem iki yıl bagıl, iki yılda gelmezisem üç yıl bagıl, gelmezisem ol vakit menüm öldüğümü bilesin, aygır atum boğazlayıp aşum vergil gözün kimi tutarisa gönlün kimi severise ana vargil" (*Gökyay, 1973*). der. Bu sözlerden vasiyetle beraber, kadının erkeğini ne kadar beklemesi gerektiği de öğrenilmektedir.

Kazan Bey'in oğlu Uruz'un vasiyeti ise şöyle anlatılmaktadır.

Aygır atum boğazlayup aşum versün

Yad kızı nişanluma destur versün

Bana tutan gerdeğe ayruk girsün

Anam menüm için gök geyüp kara sarınsın,

Kalın Oğuz elinde benüm yasım tutsun (*Gökyay, 1973*).

Bu vasiyetten, ölü aşı verildiği, yas âlâmeti olarak gök (mavi) giyilip, kara sarınıldığı ve uzun

müddet yas tutulduğu anlaşılmaktadır. Tabiidir ki, gerek atın kesilmesi, gerekse aşın verilmesi belli kaidelere bağlı olarak bir tören çerçevesinde yapılmaktadır.

At kuyruğu kesme âdetini de "Ağ boz atumun kuyruğunu kesün, ağ çıkarup kara geyün" (*Gökyay, 1973*). diyen Beyrek'in vasiyetinden öğreniyoruz. At kuyruğu kesmek, bilindiği gibi Hunlar devrinden gelen, (*Gökyay, 1973*). bir âdettir. Ağıt havaları söylenirken atın kuyruğu kesilir. Böyle bir hayvan "dul" sayılır ve ona artık kimse binmez (*Gökyay, 1973*) Görüldüğü gibi, at kuyruğu kesmek, hüznü bir törenle yapılmaktadır.

Kazan Bey'e söylenmesini istediği vasiyetinde ise Beyrek, "ağca yüzlü görklümü oğluna alıversün, ahiret hakkını helal etsün yarın kıyamet gününde menüm elüm Kazan Hamın yakasında olsun, menüm kanum Aruza konsa." (*Gökyay, 1973*) diyerek intikamının alınmasını ve hanımının da kime verilmesi gerektiğini belirtir.

Ölü Ardından Ağlama: Hunlardan Osmanlı hanedanına kadar değişmeden devam edip gelen geleneklerden biri de budur. Duyulan derin ızdırap, ağlama ile bir nebze olsun hafifletilmiş oluyordu. Bu yiğit, cesur, sert mizaçlı adamların günlerce ağlamaları bazen ipekli elbiseleri çıkarıp çıplak bir halde kara kepenek giymeleri (*Sümer, 1972*) üzüntülerinin büyüklüğünü gösterdiği gibi, onların ölülerine, daha doğrusu insanların ne kadar değer verdiklerini gösteriyordu.

Kazan Bey çok sevdiği Beyrek'in ölüm haberinin gelmesi üzerine, "destmalın eline alup öğür öğür ağladı. Divanda zarılık kıldı. Hep anda olan begler ağlaştılar. Kazan vardı, odasına girdi. Yedi gün divana çıkmadı, ağladı oturdu" (*Gökyay, 1973*) deniliyor. Demek ki; sevilen bir yiğit için, icabında devlet işleri bile yüz üstü bırakılıyor, yası tutuluyordu.

Böyle çok acı bir kaybın olması sonucu, büyük ağlamalar oluyor ve buna "kara şiven" deniliyordu. Deli Dumrul hikâyesinde bir yiğidin ölümü

"kimi oğul deyü,kimi kardaş deyü ağladı, ol yiğit üzerine muhkem kara şiven oldu" (*Gökyay, 1973*) şeklinde anlatılmaktadır. Egrek'in esir olduğu haberi üzerine Usun Kocanın ağ ban evi önünde şiven kopar, kaza benzer kızı, gelini ağ çıkarup kara geyer, Usun Koca "oğul oğul deyü" ağca yüzlü anasıyla ağlaşır, buzlaşır (*Gökyay, 1973*) Kazan Bey de Uruz'un kayboluşundan sonra hatununa "bulunsam buldum, bulamazısam Tanrı verdi, Tanrı aldı, ney ley ey im, gelübeni kara şiven semin ile bile ey ley ey in" (*Gökyay, 1973*) der. Görüldüğü gibi şiven veya kara şiven tabiri, hemen her ölümün arkasından kullanılmıştır. Bunlar ölüm hadiselerinin ne kadar acılı olduğunu, aile ve yakın çevresini nasıl etkilediğini göstermesi bakımından oldukça önemli ifadelerdir.

Ölü Aşı: Samanlığın güçlü bulunduğu devirlerde, yoğ aş yahut ölü aş, doğrudan doğruya ölüyü doyurmak ve memnun etmek için yapılmıştır. Divanü Lügati't -Türk'te 'aş' yerine "yoğ" kelimesi vardır ve "ölü gömüldükten sonra üç, yahut yedi güne kadar verilen yemek" diye açıklanmıştır (*Gökyay, 1973*)

Eskiden olduğu gibi ölüye aş vermeyi, Dede Korkut hikâyelerinin XI. sinde görüyoruz. Kazan Bey'i zindanda ziyarete gelen tekfurun karısı ne hâlde olduğunu sorduğunda, 'ölülerine aş verdüğün vakit ellerinden aluram, (*Gökyay, 1973*) diye cevap verir. Bunun dışında eski samanlık usulü aş verme görülmemektedir.

Sık sık geçen "aygır atum boğazlayıp aşum verin" ifadesi ölünün kendisi için değil, ağıt veya taziye için gelen misafirlere yemek yapmak içindir. Samanlık devrinde olduğu gibi üç yahut yedi gün sonra aş verildiğini anlatan bir ifade görülemez. Bununla beraber, "at kuyruğu kesmek", "aygır at boğazlamak", "sanklan yere vurmak" ... gibi âdetler samanlıktan kalan âdetlerdir. Ancak, şunu tekrar ifade etmek gerekir ki, Dede Korkut hikâyelerindeki "at kesip aş vermek" şekli olarak şamanı, tatbikat olarak İslâmîdir. Yani "aş" ölünün kendisine değil, taziye gelenlere verilmektedir.

Ülkemizde, canlılığını -aşağı yukarı- aynen muhafaza etmekte olan âdetlerden biri 'ölü aşı verme'dir. Öyle ki, bu kadarı Dede Korkut'ta bile yoktur. Samanlık âdetleri aynen tatbik edilmektedir. Ölü aşı, ölü yemeği, can aşı, sayı, kazma takırdısı (*Gökyay, 1973*) gibi deyimlerle ifade edilen bu âdetin, samanlık devrindekilerden tek farklı yanı, yapılanlara İslâmî bir şekil verilmesidir.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız örnekler de gösteriyor ki, maddî ve manevî kültürümüz şaşılacak derecede, büyük bir devamlılık arz etmektedir. Bu sayılanların hepsini, "kültür yuvamız" olan Anadolu'muzda görebiliyor, yaşıyor, duyabiliyoruz. Baştan beri anlatıp, göstermeye çalıştığımız her şey, Anadolu'da vardır. İsmen bilinmese bile, âdet hâlinde devam ederek yaşamaktadır.

KAYNAKLAR

GÖKYAY, Orhan Saik, (1973), **Dedem Korkut'un Kitabı**. MEB Yayınları. İstanbul.

SÜMER, Faruk, (1972), **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara

TYPES AND TRADITIONS OF TURKISH CEREMONIES İN DEDE KORKUT STORIES

Dr. İsmail CANSIZ

Gazi University, Gazi Education Faculty

ABSTRACT

In this study, issues of how Turks welcomed their masters and khans, took an oath, made weddings, gave names, and held funerals have been reported.

Ceremonies in Dede Korkut stories can be classified under fi ve sections:

- 1) Welcome ceremonies
- 2) Oath ceremonies
- 3) Wedding ceremonies
- 4) Naming ceremonies
- 5) Funeral (yuğ) ceremonies

Key words:

Dede Korkut stories, Ceremonies, Bayındır Khan, Welcoming, Oath, Funerals.

ТРАДИЦИИ ОБРЯДОВ И ИХ ВИДЫ У ТЮРКОВ ПО РАССКАЗАМ «ДЕДЕ КОРКУТ»

Др. Исмаил Джансыз
Педагогический фак-т Университета Гази,
Кафедра истории

РЕЗЮМЕ

В этой работе было принято во внимание как тюрки встречают, провожают членов семьи, своих господ и ханов, как они дают клятву, организуют празднества, дают имена и хоронят покойников.

Обряды, зафиксированные в рассказах «Деде Коркут» можно разгруппировать под пятью заголовками.

- 1) Обряды встречи и проводов
- 2) Обряды клятв
- 3) Обряды празднеств и свадеб
- 4) Обряды наречения имен
- 5) Обряды похорон

Ключевые слова:

Рассказы «Деде Коркут», обряды, Байындыр Хан,
встреча и проводы, клятвы, похороны

BİR TÜRK VE ALMAN MASALININ KARŞILAŞTIRILMASI "AĞLAYAN NAR İLE GÜLEN AYVA" VE "AK YILAN"

Doç.Dr. Altan ALPEREN

*Gazi Üniversitesi Alman Dili Eğitimi
Öğretim Üyesi*

Dr. Şerif ORUÇ

Gazi Üniversitesi Okutmanı

ÖZET

Bu çalışmada metne bağlı analiz yönteminden yararlanarak bir Türk masalıyla "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" bir Alman masalı "Ak Yılan" karşı - taştırılmıştır.

Her iki masalın olay örgülerinin ana omurgaları tetkik edildiği zaman birbirlerine aşırı derecede benzediği görülür. Araştırma sonucunda Alman masalının Türk masalı üzerinde bazı değişiklikler yapılarak sunulan bir varyant masal niteliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Edebiyat, Masal, Karşılaştırma.

GİRİŞ

Halk edebiyatının köklü bir anlatım türü olan masallar her ne kadar inandırıcılık özelliğine sahip olmasa da bünyesinde bulundurduğu çeşitli toplumların savaşlarını, göçlerini, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerini, yaşam tarzlarını, inançlarını ve ideallerini yansıttığı için günümüzde de hala aktüalitesini koruyan bir kültür hazinesidir. Bu tesbitten hareketle biz iki farklı topluma ait birer masalı ele alıp, bunları anlatım formu, motiflerin dizilişi, figürler ve eşyalar, halk edebiyatının epik kanunları bakımından tahlil ederek Türk ve Alman masallarında yer alan her iki toplumun kültür değerleri, yaşam tarzları, inanç sistemleri, gelenek ve görenekleriyle ilgili benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışma için Grimm kardeşlerin derlediği masallardan "Ak Yılan" (*Kaya, 1992*) ve Sarıyüce'nin "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" (*Sarıyüce, 1993*) masalından yararlanacağız.

BİRİNCİ MASAL

Masalın Adı:

"Ağlayan Nar ile Gülen Ayva"

Masalın Konusu:

Yapılan iyilik ve yardımların karşılık bulması

Masalın Teması:

Oranı ne olursa olsun, yapılan herhangi bir iyilik ve yardım karşılıksız kalmaz.

Masalın Özeti:

Bilinmeyen mekan ve zamanda varolan köyün birisinde fakir bir ailenin çocuğu olan Memiş isminde bir delikanlı yaşamaktadır. Yakışıklı ve yiğit bir insan olan Memiş, kimseye zarar vermeyen hayırsever birisidir. Bu fakir delikanlı, anne ve ba-

bası ölünce, rızkını kazanmak üzere gurbete çıkar. Yolda yabani meyvelerle beslenir. Uzunca bir süre gittikten sonra, karşısına, geçmesi çok zor gür bir ırmak çıkar. İrmaktan geçmek için geçit ararken, nehrin kenarındaki kumlara saplanmış ölmek üzere olan üç alabalık görür. Bu manzara karşısında kayıtsız kalamayan Memiş, balıkları kurtarır ve ırmağın sularına salıverir; uygun bir yerden nehri geçer ve yoluna devam eder. Yolunun üzerine çıkan milyonlarla ifade edilebilecek karıncalara ve onların yuvasına zarar vermek için çok dikkatli davranır. Bir müddet daha gittikten sonra anneleri avcı tarafından öldürülen iki güvercin yavrusuyla karşılaşır. Bu yavruları himayesine alır ve onları, kendi başlarının çaresine bakabilecek duruma gelinceye kadar besler. Çok zaman sonra ulaştığı bir kentte, yük taşıyarak karnını doyuracak kadar para kazanmaya başlayan Memiş'in gücü kuvveti yerine gelir. Padişahın, kızını üç büyük yarışmada birinci gelecek kişiyle evlendireceğini tellallar vasıtasıyla öğrenince, yarışmaya katılır. Binlerce talibli genç arasında, fiziki görünüşe dayanan ön elemeyi kazanan yüz kişi arasında padişahın huzuruna çıkar. İlk yarışmaya göre padişah, yüzüğünü, düğmesini ve mührünü sarayın yanından akan azgın ırmağın sularına atacak; onları bulup getiren ise birinci olacaktır. Ne var ki Memiş, yüzme bilmemektedir. Diğer yarışmacılar eşyaların arkasından atlayınca o da ister istemez ırmak içinde ilerlemeye başlar. Su boğazına çıktığı anda, daha önce kurtardığı üç alabalık; mühür, düğme ve yüzüğü bularak Memiş'e getirirler. Balıklar sayesinde birinci olunca, sonraki yarışmaları tek başına sürdüreceği, bizzat padişah tarafından kendisine söylenir. Sarayın bahçesindeki çimlerin üstüne serpilmiş on çuval pirincin, bir gecede toplanması şeklindeki ikinci yarışmayı da karınlarının yardımıyla kazanır. Ancak, padişah kızını kendi oğullarına almak isteyen Sarı Vezir ile Kara Vezir, bu gidişattan memnun olmazlar ve padişahı, üçüncü yarışmanın zor ol-

ması kazanamazsa delikanlının öldürülmesi yönünde ikna ederler. Kendisinden iki gün içinde, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva'yı bulup getirmesi istenen Memiş, ümitsizliğe düşer. Çünkü Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Kaf Dağı'nın ardındaki devler ülkesindedir. Memiş ise Kaf Dağı'nın nerede olduğunu ve kendisinden getirmesinin istendiği meyveleri nasıl bulacağını, kime sorduysa öğrenemez. Çevredeki insanların tavsiyesine uyarak kaçmaya çalıştığı bir anda, ağızlarında Ağlayan Nar ile Gülen Ayva olan iki güvercin, omuzlarına konar; daha önce kendilerine yardım eden Memiş'e onları verirler. Durumu gören vezirler, yine fesad karıştırmak isterlerse de kızın araya girmesiyle emellerine nail olamazlar. Bunun üzerine padişah, bütün yarışmalar başarıyla kazanan Memiş ile kızını evlendirir.

Anlatım Formu:

Tekerlemeyle giriş yapılan masalda ağırlıklı olarak üçüncü şahıs formu kullanılmış. Çok az olarak "ben" formunun kullanıldığı diyalog ve monologlarda, "sen" formunun kullanımının fazlalığı dikkati çekmektedir. Güçlünün zayıfa emir vermesini gösteren bu anlatım formuna paralel olarak ikinci şahıs çekimlerine de gidildiğini görüyoruz.

Eserde istek kipi, geniş zaman kipi, gelecek zaman kipi, dilek-şart kipi, emir kipi ve belirsiz zaman kipinin yanı sıra şimdiki zaman kipi de kullanılmış. Şu var ki, şimdiki zaman kipinin genellikle geniş zaman görevli olarak kullanıldığını tesbit ediyoruz (kip kayması). Bunların yanı sıra yer yer hikaye ve rivayet birleşik zaman kiplerinin de kullanılmış olması, eseri, modern roman ile kıyaslanabilir bir noktaya getirmiştir. Esasen rivayet birleşik zaman kipinin çok az kullanılmış olması; onun yerine hikaye birleşik zaman kipi ve sadece belirsiz zaman kipinin daha fazla tercih edilmesi, eserin modern tahkiye tekniği ile aynileştiği diğer önemli bir yönüdür.

Çok değişik şahıs ve kip formlarının kullanıldığını gördüğümüz masalda; basit, birleşik, olumlu, olumsuz, soru, ünlem, emir, düz, devrik, isim ve fiil cümlelerinin hepsine yer verilmiştir. Ayrıca, çok sayıda kullanılan eksilteli cümleler de vardır. Eksilteli ve devrik cümlelerin yerinde kullanılmış olması, masalın anlatımını akıcı kılmaktadır.

Deyimler, tamlamalar, tekrar grupları ve sıfatların sıkça kullanıldığını tesbit ettiğimiz masalın, anlatım formu açısından başarısının bir diğer kaynağı da anlatımda ahenk oluşturmada esas alınan nesir kafiyelerinin yerinde kullanılmasından ileri gelmektedir.

Hayali tahkiye ürünlerinden olduğu için bütün hadiselerin sebeplerinin açıkça anlatıldığı eserde monolog ve diyalogların haricinde her türlü bilgi, anlatıcı (halk) tarafından dinleyiciye aktarılmaktadır. Merkez figürün olaylar karşısında sıkıntıya düştüğü yerlerde anlatıcının doğrudan müdahalesinin olması eserin, geleneksel tahkiye ürünlerimizden meddah ve halk hikayeleriyle benzeştiği yönüdür. Bu durum anlatıcı tarafından "zihniyet", dinleyici nezdinde şekillendirme kaygısından ileri gelmektedir. Bilindiği gibi bakış açıları ortak olursa buna "zihniyet" denilir. Zayıfın kuvvetliye üstünlüğü, yapılan yardımların karşılıksız kalması, sevginin kötülüğe galib gelmesi şeklinde örülen, diğer masallarda da varolan hakim bakış açıları, merkez figür konumundaki Memiş'in şahsından hareketle zihniyet olarak yansıtılmıştır. Tenkid edici, öz eleştiride bulunucu, takdir ve teşvik edici, alay edici, tehzil edici, hicvedici, tarafsız kalıcı bir çok bakış açısının var olduğunu tesbit ettiğimiz masalda, hasım figür konumundaki Kara Vezir ile Sarı Vezir'in bakış açıları, iki yerde çatışma ortaya çıkarmaktadır. Masalın sonuna doğru ortaya çıkan bu kontrastlar, merak unsuru-na bağlı olarak eserin heyecan grafiğinde ani yükselişler meydana getirmektedir.

Figürler:

Masalın merkez figürü Memiş'tir. Olay örgüsüne bağlı olarak merkez figürün çevresinde oluşturulan diğer figürler ise sadece sosyal bakımdan göze çarpan en belirgin yönleriyle ele alınmış olup, tip konumundadırlar. Karikatür ize edilmiş bu figürlerin en belirgin olanları tellallar, padişah, padişah kızı, vezirler ve daha silik boyutlarda yarışmaya katılan delikanlılar, vezirlerin oğulları, köy halkı, şehir halkı olarak geniş bir kadro oluşturacak şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Tek bir nitelik veya düşünceden hareketle oluşturulan bu tiplerde psikolojik derinlik yoktur. Bunlardan gücü temsilen padişah, kötülüğü temsilen vezirler en önemli figürlerdir. Padişah kızı ise, sadece güzellik timsalidir ve merkez figürün ulaşmak istediği nihai hedef konumundadır. Sadece masalın sonunda aktifrol oynar. Diğer figürler ise sadece dekoru tamamlamaktadırlar. Masalın olay örgüsü, ana konu ve ana temaya bağlı olarak, son derecede yakışıklı, genç, dürüst, hayırsever olan merkez figür konumundaki Memiş etrafında örülmüştür.

Masaldaki insan unsurlarının dışında hayvan ve bitki figürlerine de rastlıyoruz. Bunlar içinde balıklar, karıncalar ve güvercinler olağanüstü özellikleriyle merkez figürün yardımcısı konumundadırlar. Alıç, ahlat, böğürtlen, merkez figürün yol boyunca besin kaynağıdır. Ağlayan Nar ile Gülen Ayva ise olağanüstü özellikleriyle değerli birer eşya niteliğindedir.

Eşyalar:

Masaldaki en önemli eşya sopa ve sopa ucuna takılabilecek kadar içinde az erzak olan çıkındır. Merkez figüre ait her iki eşya da onun fakirlik düzeyini dinleyiciye anlatmak üzere masal içinde yer almışlardır. Merkez figürün savunma silahı konumundaki sopa, masalın sonunda padişah kızının elinde süpürge ile beraber bir saldırı silahı olarak karşımıza çıkmaktadır. Altın yüzük, elmas

düğme ve mercan mühür masal içindeki diğer önemli eşyalardır. Bu eşyalar değeri itibarıyla padişahın kudretini ve zenginliğini temsil ederler. Sadece isminin geçtiği kılıç cezalandırma aracı; davul ve saz ise eğlence aracıdır.

Zaman:

Masal içinde zaman unsuru fazla önem arzetmemektedir. Takvime bağlı olarak sadece "gün" ve "gece"lerle sınırlı tutulan eserin zamanı tamamen muhayyeldir. Anlatıcı açısından zaman değil olay önemli olduğu için; "az gidip, uz gitmek" ve "gün", "gece", "iki gün" kavramları merkez figürün olaylar zinciri içindeki rolünü pekiştiren ve netleştiren hayali süreler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışındaki düşün için kullanılan "kırk gün kırk gece"lik süre de masalların çoğunda karşımıza çıkan tekerleme haline gelmiş, dinleyici açısından fazlaca bir önem arzetmeyen yine belirsiz bir zamandır.

Mekân:

Masal içinde zaman unsuru kadar olmasa da yine de fazlaca bir önemi olmayan diğer bir unsur da mekandır. Masalda köy, şehir geniş mekan, cadde ve saray dar mekanlar olarak bir nebze dikkatimizi çekmektedir. Köy ve şehir arasında gurbet yolu olarak adlandırılabileceğimiz doğal ortamlar ise geniş mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların içinde en belirgin olanları geniş mekanlardır. Buradaki hayvanat, nebatat ve akarsular, dar mekanlara göre daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Masalda isminin zikredildiği Kaf Dağı ve Kaf Dağı'nın ardındaki Devler Ülkesi ise muhayyel mekandır. Esasen yapılacak işin zorluğunu anlatmaktan başka bir görevi de yoktur. Uzun çimlerin var olduğu sarayın bahçesi de aynı maksatla masal içine silik bir vaziyette yerleştirilmiştir. Hülasa bütün masal mekanları nerdeyse sadece olaylar zincirinin takdimine vesile olmak maksadıyla ele alınmışlardır.

Olayların Tertibi:

Masal boyunca çokça atılan düğüm noktalarıyla merak unsuruna bağlı olarak heyecan çizgisinin çeşitlendirilip arttırıldığını görüyoruz. Merkez figürün başarısı doğrultusunda masal içine yerleştirilen düğümler içindeki en önemlisi, yani ana düğüm, "fakir bir genç olan Memiş'in padişah kızıyla evlenip evlenemeyeceği" şeklinde tesis edilenidir. Eser genelinde olayların sıralanışı şöyledir:

- 1- Annesi ve babası ölen Memiş rızkını kazanmak üzere köyünden gurbete çıkar.
- 2- Nehrin kenarındaki kumlara saplanmış olan üç alabalığı kurtarır.
- 3- Nehri geçtikten sonra yolunun üzerine çıkan karıncalara zarar vermemek için çok dikkatli davranır.
- 4- Yolunun üzerinde gördüğü iki güvercin yavrusunu, kendi başlarının çaresine bakıncaya kadar besler.
- 5- Padişahın kızıyla evlenebilmek maksadıyla girdiği birinci yarışmayı balıkların sayesinde kazanır.
- 6- İkinci yarışmada Memiş'e karıncalar yardım eder.
- 7- Vezirlerin düşmanlıklarına rağmen üçüncü yarışmayı da güvercinlerin vasıtasıyla kazanır.
- 8- Bütün yarışmaları kazanan Memiş, padişahın kızıyla evlenir.

İKİNCİ MASAL

Masalın Adı:

Ak Yılan

Masalın Konusu:

Yardımda bulunmanın faydaları

Masalın Anafikri:

Yapılan iyilikler karşılıksız kalmaz

Masalın Özeti:

Geçmişte bilginliğiyle meşhur bir kral vardır. Kral öğle yemeğinden sonra yalnız kalınca, güvendiği bir uşağın kapalı kap içinde getirdiği şeyden yemeği uzunca bir zaman adet edinmiştir. Kralın alimliğinin sırrı bu adetle ilgilidir. Ancak, kabın içinde ne olduğunu, uşak bile bilmemektedir. Merakını yenemeyen uşak, kasenin içinde ne olduğunu öğrenmek ister ve bir gün kasenin içine bakar. Kesenin içinde bir ak yılan olduğunu görür ve ondan bir parça yer. Bunun üzerine hayvanların dilinden anlamaya başlar. O gün kraliçe en güzel yüzüğünü kaybetmiştir.

Hırsız olarak şüphelenilen uşağa, kral tarafından gözdağı verilir ve kendisinden sabaha kadar bu işi çözmesi istenir. Sarayın avlusundaki ördeklerin birbirleriyle olan konuşmalarını dinleyen uşak, yüzüğün, onlardan birisi tarafından yutulduğunu duyar. Ördeği yakalayan uşak, ahçıdan onu kesmesini ister. Ördeğin karnından yüzük çıkınca suçsuzluğu anlaşılmıştır. Kral tarafından gön lü alınmak maksadıyla yapılan teklifleri reddeden uşak, dünyayı gezmek amacıyla saraydan ayrılır. Bir gölün kenarına vardığında, orada yakalanarak sepet içine konmuş ve ölmek üzere olan üç balık görür. Balıkları tekrar suya salarak ölümden kurtarır. Balıklar kendisine, yardımının karşılıksız kalmayacağını söylerler. Yolunun üzerine çıkan karıncaları ezmek için yolunu değiştirir. Karınca beyi de bu iyiliği unutmayacaklarını söyler. Bir ormandan geçerken anne ve baba tarafından yuvadan atılmakta olan karga yavrularıyla karşılaşır. Yavruların beslenmesi için atını öldürür. Karga yavruları bu iyiliğe karşılıkta bulunacaklarına söz verirler. Uzun bir yol gittikten sonra bir şehre varır. Orada bir saray görevlisi tarafından yapılan duyuruyu dinler. Duyuruya göre, kralın kızı güç bir ödevi yerine getiren kişiyle evlenmek istemektedir. Daha önce bu uğurda bir çok delikanlının öldüğünü öğrenmesine rağmen, kral kızının güzelliğini görünce, ona talip olur. İleri sürülen

şart, denize atılan bir altın yüzüğün bulunup getirilmesi şeklindedir. Eğer getiremezse boğulunca ya kadar denize atılacaktır. Uşak, daha önce kurtardığı balıkların yardımıyla, yüzüğü krala geri götürür. Ancak kendini beğenmiş kral kızı ondan ikinci bir şartı yerine getirmesini ister. Bu şarta göre çimenler arasına serpilen on çuval darının sabaha kadar toplanması gerekmektedir. Ümitsizliğe düştüğü bir anda karıncalar yardımına gelir. Ne var ki, kral kızı onu küçük görmektedir. Bu yüzden onunla evlenmek için, son bir şart daha koşar. Kendisinden istenen, hayat ağacından bir elmayı bulup getirmesidir. Daha önce açlıktan kurtardığı kargalar, ona, bu elmayı bulup getirirler. O da kral kızına götürür. Son şart da yerine getirilince kral kızının bir itirazı kalmaz ve uşakla evlenir. Esasen bölüşerek yedikleri elma, kızın kalbine oğlanın sevgisinin dolmasına neden olmuştur.

Anlatım Formu:

Vakanın geçtiği zamanın belirsizliğini ifade eden -bir manada kalıplaşmış söz formu diyebileceğimiz- cümle ile başlayan masalda üçüncü şahıs formunun ağırlıkta olduğunu tesbit ediyoruz. Vaka takdiminde hakim olan bu form, diyaloglardaki "sen" ve "biz" formlarıyla çeşitlendirilmiş görülmektedir. Diyalogların bir hayli fazla, monologun ise hiç olmadığı "Ak Yılan" masalında cümle kurguları bakımından tercih edileni, birleşik cümlelerdir. Aynı şekilde tercih edilen bir başka cümle çeşidi de fiil cümlesidir. Eseri kip formları açısından değerlendirdiğimizde, özellikle vakanın diyaloglar haricinde doğrudan anlatıcı tarafından takdim edildiği bölümlerde, ya belirsiz geçmiş zaman kipi ya da rivayet birleşik zaman kipinin kullanıldığını görüyoruz. Bu şekildeki kiplerin kullanılışı, eseri masallaştıran en önemli özelliktir. Diyaloglarda ise emir, istek, dilek, şart, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman kiplerine de yer verilmiş.

Tekrar gruplarına -nerdeyse yok denecek miktarda- çok az sayıda yer verilen eserde, sıfatlardan

ve tamlamalardan yeterince istifade edilmiş olduğunu tesbit ediyoruz. Deyimlerin de kullanılmamış olduğunu gördüğümüz "Ak Yılan" masalında anlatıcı, tamamen tarafsız bir gözlemci durumunda olup olayların akışına hiç bir yerde müdahale etmemektedir.

Eserde olayların sebepleri açıkça anlatılmıştır. Bu durum hayali tahkiye ürünü olmasının bir diğer önemli kanıtıdır. Çünkü masallardaki vakanın takdimi bu kurala bağlı olarak yapılır.

Masaldaki hakim bakış açısı merkez figüre ait olanıdır ki; bu aynı zamanda anlatıcının da bakış açısıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi masallar, ait oldukları toplumların kolektif şuurundan doğarlar. Buna göre, anlatıcının bakış açısı, halkın bakış açısı demektir. Masaldaki hakim bakış açısına göre esas olan, başkalarına yardım etmektir, merkez figür de olaylar karşısında bu doğrultuda hareket eder. Şu var ki, masal kahramanının yardım etme gücünü elde etmesinde ve yardım etme şeklinde bariz bir tenakuz ortaya çıkmaktadır. Uşağın, kralın yemeğini izinsiz olarak yemesinin ve karga yavrularını beslemek için atını öldürmesinin mubah olarak takdim edilmesi, kahramana atfedilen dürüstlük ve hayvanlara yardım etme meziyetine gölge düşürmektedir. Bunun dışında tali bakış açılarını temsilen vaka içinde rol alan kral, kraliçe, kral kızı ve halkın mensub oldukları yerlere uygun bir şekilde davrandıklarını tesbit ediyoruz. Merkez figür dışındaki diğer insan unsurlarının bakış açılarından kaynaklanan davranış şekilleri, modern toplumlardaki sosyal hayatın realitesine de denk düşmektedir.

Figürler:

Vaka takdiminde merkezde olan, uşaktır. Masal boyunca olaylar, uşağın etrafında örülmektedir. Uşak, alt tabakadan olmasına rağmen ekonomik yönden herhangi bir sıkıntı içinde değildir. Bu yüzden masal kahramanının maceraya atılma sebebi merak unsuruna dayalı olarak şekillendiril-

mistir. Bu durum, olayların gelişim çizgisi içinde, masal kahramanının maceraperest bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Merkez figürün zıtlıkları ve maceraperest kimliği, masalın dinleyiciye ulaştırmak istediği mesajı da zayıflatmaktadır. Masal kahramanının fiziki ve ahlaki özellikleriyle ilgili olarak genç, yakışıklı, güvenilir, yardımsever ve maceraperest bir kişi olduğundan başkaca bir tanıtım yoktur. Kaldı ki masal kahramanına ait bu vasıfların çoğunu, dinleyici, vakanın seyri içinde dağınık olarak kendisi tesbit etmektedir.

Masalda çok silik olarak takdim edilen aşçı ve halkın dışındaki insan unsurlarının, vaka içinde kriz doğurucu davranışlar içine girmesi dikkate şayandır. Bunlar içindeki en önemli figür kral kızıdır. Kral kızı, kendisiyle evlenmek isteyen taliplilerin ölümüne neden olan cani kişilikte birisidir. Onun bu yönü anlatıcı tarafından dikkatlerden kaçırılmakta, kibirli oluşu ile sınıf farkı gözetmesi yönü ön plana çıkarılmaktadır. Masal kızının son derecede güzel olması, onun diğer olumsuz yönlerine sünger çekilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Anlatıcı tarafından figürlere ait bu gibi değişik özellikler gözardı edilmemiş olsaydı, masaldaki tekniğin modern tahkiye tekniğiyle bu açıdan örtüştüğü söylenebilirdi.

Masalda insan unsurlarının dışında kalan en önemli figürler hayvanlardır. Bunların içinde ördekler, serçeler ve at reel kimlikleri ile, balıklar, karıncalar ve kargalar ise olağanüstü özellikleriyle takdim edilmişlerdir. Hepsinin ortak özelliği, masal kahramanının başarısına sebebiyet vermek ve olayların seyrine yardımcı olmaktır. Masal içindeki bitki figürlerinde önemli olanı ise hayat ağacından getirilen elmadır ki, kral kızının masal kahramanını sevmesini sağlayarak, kızın bakış açısından kaynaklanan krizin çözülmesine vesile olur.

Eşyalar:

Eserde kase, yüzük ve kılıç'ın yanısıra, at ve on çuval darı da eşya niteliğinde takdim edilmekte-

dir. Denilebilir ki masal, eşya motifi yönünden oldukça fakirdir. Masallarda, eşyaların olaylar zincirine bağlı olarak dile getirildiğini gözönüne alırsak, "Ak Yılan" masalının olay örgüsünün anlatımının tekdüze olduğunu söyleyebiliriz. Eşyalar içinde en göze çarpanlarından birisi yüzüktür. Yüzük her iki krallıkta da karşımıza çıkar. Birincisinde kraliçeye aittir ve son derece değerlidir. Bu yüzük, masal kahramanının maceraya atılmasında rol oynar. İkinci yüzük ise altın olmakla beraber, kıymet yönüyle fazla bir şey anlatmaz. Onun esas görevi, masal kahramanı için ileri sürülen birinci şartın eşyası olmasıdır. Kase, sihirli ak yılan yemeğini içinde barındırmak yönüyle dikkatimizi çeker. Kılıç ise, sadece atın öldürülüşünde rol oynar.

Zaman:

Her masalda olduğu gibi, bu masalda da tarihi zaman yoktur. Takvimi zaman ise "öğle vakti", "bu sabah", "az bir müddet sonra", "yarın gün doğmadan önce", "ortalık ağarırken", "güneşin ilk ışıkları bahçeye düştüğü sırada", "akşamleyin" şeklinde masalda ifadesini bulan, vakit diyebileceğimiz küçük zaman parçacıkları halinde takdim edilmiştir. Bu zaman parçacıklarının diğer masallara nazaran sıkça ele alınışı, olay örgüsünün daha net olarak şekillenmesinde rol oynamaktadır. "Bundan uzun zaman önce", "bu hal uzun zaman sürmüştü", "günün birinde", "üç krallık toprağı geçip akşamleyin bir ormana varınca", "çok uzun yıllar yaşamışlar" gibi ifadelerin belirlediği belirsiz zamanlar ise, olaylar arası geçişlerde anlatıma soluk aldırılmaktadır. Zaman geçişlerinin dinleyiciye aktarılışında, mekana ve olaylara dayalı olarak ifadelendirüşi, dikkatimizi çeken bir diğer noktadır.

Mekân:

Genel olarak bütün masallarda gördüğümüz gibi, bu eserde de hiçbir tasvirî anlatım olmadığı, yalnızca isimlerinin zikredildiği mekanlarla karşı-

laşıyoruz."Bir memleket" ," denizler üzerinden uça uça hayat ağacının bulunduğu yere, dünyanın ucuna gittik" ifadelerinde belirtilen yerler, muhayyel mekanlardır. Bunların dışında kalanlar tarihi ve günümüz gerçeklerine uygundur. "Akarsu kenarı", "deniz kıyısı", "göl kenarı", "ağaçdibi" gibi doğal ortama aittir. Mekanlar; "akarsu", "deniz", "göl", "ormanlar" gibi geniş mekanlara bağlı olarak sunulmuşlardır. Yerleşim merkezleriyle ilgili "ülke", "şehir" geniş mekanlarının dar mekanları ise; "caddeler", "sarayın içi" ve "sarayın avlusu"dur.

Olayların Tertibi:

Vaka takdiminin başında zayıf sebeplere bağlı olarak geliştirilen düğüm noktaları, olayların gelişimiyle birlikte daha mantıklı ve kuvvetli atılmış görünmektedir. Bunlar içindeki ana düğüm noktasını (uşak, padişah kızını alabilecek mi?) şeklinde oluşturulan düğüm noktası teşkil etmektedir. Diğer düğüm noktalarını da içinde barındıran olayların sıralanışı şu şekildedir.

- 1- Padişahın öğle yemeklerinden sonra yediği "Ak Yılan'dan" bir parça yiyen uşak, bütün hayvanların dilinden anlamaya başlamıştır.
- 2- Kraliçenin yüzüğünün kayboluşundan sorumlu tutulur. Ördüğün yuttuğunu duyunca, aşçı vasıtasıyla yüzüğü ortaya çıkarır. Ancak bu yüzden kırgındır.
- 3- Kral tarafından kendisine verilen yol parası, at ve kılıcı olarak dünyayı gezmek üzere yola çıkar.
- 4- Seyahat esnasında, ölmek üzere olan üç tane balığı kurtarır; karıncaları ezmemek için yolunu değiştirir ve yuvadan atılan karga yavrularına, atını öldürerek onların açlıktan ölmemelelerini sağlar.
- 5- Yolu bir şehre düşer. Orada padişah kızıyla evlenebilmek için ileri sürülen birinci şartı balıkların sayesinde yerine getirir.
- 6- İkinci yarışmada, uşağa, karıncalar yardım eder.

7- Üçüncü şartı da kargaların yardımıyla yerine getiren uşak, kral kızıyla evlenir.

OLAYLARIN TERTİBİNİN TAHLİLİ VE TENKİDİ

Birinci Masalın Analizi

1- Gurbet: Genel olarak bütün masallarda karşımıza çıkan bir olgudur. Masal kahramanı bütün iyi meziyetlerine ve üstün niteliklerine rağmen -kendi yerleşim merkezinde- ekonomik yönden durumunu düzeltemediği için, iş aramak üzere başka yerlere göç etmek mecburiyetinde kalır. Dolayısıyla göç masal kahramanının serüveninin başlamasına vesile olur. Şu var ki, bu durum kahramanın özgür iradesiyle oluşur. Türk toplumlarında gerek toplu, gerekse-burada olduğu gibi - münferit olarak göç hadiseleri yaşanagelmektedir. Göçlerin en önemli sebebi ekonomik yetersizliktir.

2- Balık / Güvercin (Kuş) / Karıncalar: Masal kahramanının yeteneklerinin yetersiz kaldığı sahalardaki en büyük yardımcılarıdır. Bunların masal içindeki sayıları, vaka içinde oynayacakları role göre değişir. Olağanüstü özellikleriyle karşımıza çıkan bu varlıklar önce kahramandan yardım alırlar, daha sonra kahramana yardım ederler. Günümüzün dalgıç ve denizaltısını, uçak ve helikopterini, robot teknolojisini temsil eden balık, kuş ve karıncaların; geçmiş Türk toplumlarındaki insanların özlemlerinin ifadesi olduğunu söyleyebiliriz.

3- Şart / Sınav: Ödül ve cezaya dayalı olarak yapılan sınavlarda, zenginlik ve kudreti elinde bulunduran yöneten kesim tarafından ileri sürülen şartlar, masal kahramanı tarafından her zaman başarıyla yerine getirilir ve ödülü kazanır. Bu değişmez bir kuraldır. Çünkü, halkın kolektif şuurunda şekillenen masal kahramanı, toplumsal sınıfları temsilen -bir manada- alt sınıf gruplarının sınıf

atlamış gibi tatmin olmalarını sağlar. Günümüz toplumunda da halkın içinden çıkarak üst sınıf gruplarına dahil olan kişilerin kusurlarının görül-meyerek idealize edilmesi bu yüzdendir.

4- Verilen Sözün Yerine Getirilmesi: Türk masallarında verilen sözlerin -ama rızaen, ama zorlama yoluyla- kesinlikle yerine getirildiğini görüyoruz. Türk insanın "sözünde durma" ilkesi-ne karşı aşırı hassasiyeti, masallara da aksetmiştir. Halkın, yöneten sınıfa verdiği sözlerin yerine getiri-lmesinde herhangi bir problem olmaz. Yöneten-ler de çoğu zaman sözünde dururlar. Ancak, kıs-men bu masalda olduğu gibi, bazı masallarda yö-netenler sınıf farkından kaynaklanan farklılıklar yüzünden masal kahramanına verilen sözlerinde durmak istemezler. Bu durumda sözünde durma-yanlar ya cezalandırılır ya da "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva Masalı" nda olduğu gibi, bir başka güç odağı tarafından yola getirilirler. Esasen bu durum ne geçmişin ne de günümüzün gerçekle-riyle bağdaşmaz, yalnızca halkın özleminin masal dünyasına aksettir ilmesinden öteye gitmez.

5- Aşk ve Evlilik: Türk masal geleneğinde bu konu mutlu bir sonuca dönüşür. Merkez figür ile masal kızının düğününe ait oldukları tabakaların kültürel farklılıkları ve inanç değerleri engel de-ğildir. Merkez figür her zaman gayreti, çalışması ve niteliklerine uygun olarak kızıdan yeterli sevgi ve ilgiyi görür. Masallardaki aşk ve evlilik moti-finin bu şekilde değerlendiriliş hali, Türk toplu-munun -geçmişten günümüze-sosyal yaşantısına ters düşer. Türk toplumundaki evliliklerde genel olarak denklik esastır. Farklı çevrelere ve farklı inanışlara bağlı insanların bu şekildeki birlikteliği masallara özgü olup, halkın özlemlerini tatmin duygusuna bağlı olarak değerlendirilmiştir.

İkinci Masalın Analizi

1- Macera / Serüven: Masal boyunca kahra-manın olağanüstü olaylarla karşılaşabilmesi için yaşadığı yerden ayrılması gerekmektedir. Bu yüz-

den, anlatıcı tarafından masalın başında,kahraman çevresinde küçük çapta bazı olaylar geliştirilir ve-ya sebepler ortaya konur. Masal girişindeki üstün körü ele alınan bu olaylarda, kahramanın tezat teşkil eden davranışları dikkate şayandır. Masalın gelişen bölümlerinde daha tutarlı bir hareket tarzı içinde olan kahraman, mutlu sona ulaşınca-ya ka-dar bir dizi olaylarla karşı karşıya kalır. Macera boyunca iki bölümde ele alabileceğimiz bu olay-ların birinci bölümünde oluşturulanları -sonuçları itibariyle-, daha sonra ileriye sürülen şartların ye-rine getirilmesinde rol oynamaları amacıyla tertip edilmiştir. "Ak Yılan" masalının macera düzenle-mesi diğer halk masallarının macera düzenlemele-rine uyum sağlamaktadır. Dar mekanlarda yaşa-yan halkın zihninde oluşan masal kahramanları, halk adına, bilinmeyen dünyaların keşfine mec-burdurlar. Bu durum, masalarda -özellikle mer-kez figüre bağlı olarak-, serüven atmosferini oluş-turmaktadır.

2- Balık, Karıncalar, Kargalar: Çoğu ma-sallarda karşımıza çıkan balık, karınca ve kuş fi-gürleri, kişileştirme ve konuşturma (teşhis ve in-tak) yoluyla olağanüstü özelliklere bürünmekte-dirler. Önceden yardıma muhtaç bir konumda bu-lunan bu hayvan figürleri ile merkez figür arasın-da, kendilerine yapılan yardımın karşılık bulması için, adeta telepatik bir bağ var sayılmıştır. Bu sa-yede kahraman zor duruma düştüğü anda, aniden ortaya çıkmakta ve kahramana yardım etmektedir-ler. Bütün masalarda hayvanlara yardım etmenin ve onları korumanın bir fazilet olduğu ortaya kon-maktadır. Bu durum "Ak Yılan" masalında da ay-nı olmakla beraber, yılanın yemek olarak takdim edilmesi ve at'ın bu gaye uğruna öldürülmesi, iş-lenen temaya ters bir görünüm arz etmektedir.

3- Şart: Halkı temsil eden masal kahramının sınıf atlaması ve zirvedeki ödüle lâyık olabilmesi için, bu masalda da olduğu gibi, bir mantık ortaya

konmaktadır. Bu mantığın en önemli dayanak noktasını, yöneten sınıf tarafından ileri sürülen olağanüstü şartların başarılmaması şeklinde olanı teşkil eder. Genellikle üç aşamada yapılan sınav şartları başarılmaması için, kahramanın bu şartlara muhatap olması kadar masal gündeminde kalır. Masal kahramanı şartların gereğini yerine getirdikten sonra, maksadına ulaşır. Bu durum, günümüz toplumlarının sosyal yapılarıyla da yakından ilişkilidir. Şöyle ki, halktan birisinin sosyal tabakanın üst seviyelerine ulaşabilmesi için, normal insan başarısının üstünde bir başarı sergilemesi gerekir. Bu da olağanüstü bir gayret ve çalışmayla olabilir.

4- Verilen Sözü Yerine Getirilmesi: Ödüle dayalı olarak verilen söz, bu masalda da yerine getirilmektedir. Ancak, bu durum rızaya dayalı olarak gerçekleşmez. Birinci olağanüstü sınavı başardıktan sonra kendisine takdim edilmesi gereken ödüle, masal kahramanı artı iki sınavda da başarılı olduktan sonra layık görülür. İlk bakışta masalın olay örgüsüne bağlı olarak verilen sözü yerine getirecek kişinin kral kızının, yani, ödülün kendisinin olması bu zorlamanın nedeni gibi görünürse de asıl neden, alt kesimden birinin sınıf atlayarak yönetici sınıfa mensub olmasının, tarihi gerçeklerle bağdaşmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum günümüz toplumlarının sosyal yapılarıyla da paralellik arz etmektedir. Kısacası, hemen hemen bütün masalarda olduğu gibi bu masalda da kahraman, verilen sözün yerine getirilmesinde muhatap durumundadır ve her türlü engel şartını aşarak karşı tarafı çaresiz bırakmaktadır.

5. Aşk ve Evlilik: Eserde, merkez figür ile kral kızı arasında tesis edilmek istenen aşk ve evlilik kurumları, kızın başlangıçtaki gönülsüzlüğü yüzünden, dinleyici açısından pek de cazip bir görünüm arz etmemektedir. Kız, uşağı, ne şartların yerine getirilişi sırasındaki üstün performansına ne de ahlaki ve fiziki niteliklerine bağlı olarak sevmeyiz. Kahramanımız kızın sevgisini ancak si-

hirli elmayı yedikten sonra kazanır ve onunla evlenir. Sanki, olayların şahidi durumundaki dinleyicinin hayalinde merak unsuruna dayalı olarak bitmeyen masalın devamında, bu şekildeki bir sevginin üzerine bina edilen evliliğin her an yıkılması muhtemel gibidir. Bu durum batı toplumlarında tarih boyunca görülen sosyal tabakaların tabuları karşısındaki alt sınıf insanının konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

HALK EDEBİYATININ EPİK KANUNLARI

Birinci Masalın Analizi

Türk masallarında ortak özellik olarak görülen epik kanunlar (*Sakaoğlu, 1973*), "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva Masalı" nda da karşımıza çıkmaktadır. Masal içindeki bu kanunları sırasıyla şu şekilde tesbit edebiliriz:

1- Başlangıç ve Bitiş Kanunu: Anlatıcı masalla, masalla ilgisi olmayan bir tekerlemeyle giriş yapmaktadır. Bundan maksat, dinleyiciyi masala hazırlamaktır. Masalda olayların başlangıcında "Bir Varmış Bir Yokmuş..." formu yerleştirildikten sonra olayların anlatımına geçilmiştir. Geçiş formunun kullanılmadığı "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva Masalı" vaka tamamlandıktan sonra "Gökten üç elma düştü ..." formeliyle bitirilmektedir. Bu bitiş kanunu aynı zamanda, ana temaya bağlı olarak verilen nasihatın dinleyiciye ulaşmasını sağlamaktadır.

2- Tekrar Kanunu: Olayların tasnifi açısından masal iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde masal kahramanının aynı nedenlerden değişik yardımlarda bulunduğunu tesbit ediyoruz. Üç tekrarla sınırlandırılan bu yardımlar şunlardır:

- a) Memiş ölmek üzere olan balıkları kurtarır.
- b) Karıncalara zarar vermemek için oldukça dik-katli davranır.
- c) Annesiz, babasız kalan güvercinleri besler ve büyütür.

Masal kahramanın bu üç yardımı, ikinci bölümde görülen bir başka üç olay tekrarında kendisine karşılık olarak döner. Memiş'in masalın ikinci bölümünde padişahın kızıyla evlenebilmek için girdiği üç yarışma daha önce yaptığı üç yardım vesilesiyle kazanılır. Denilebilir ki üç yardımın sonucu, üç yarışmayı hak edıştır.

3- Üç Rakam (Sayı) Kanunu: Tekrar kanunundaki olayların üçerli gruplar halinde düzenlenişleri de dahil olmak üzere, masal boyunca yapılan üçlemeleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) Memiş, üç sefer yardımda bulunur.
- b) Yardımlardan birisi, üç balığı ölümden kurtarmak şeklindedir.
- c) Padişahın kızıyla evlenebilmek için, ileri sürülen üç şartı yerine getirmek maksadıyla, üç yarışmaya katılır ve üçünü de kazanır.
- ç) Padişaha ait üç kıymetli eşya vardır. Bu eşyalar altın yüzük, elmas düğme ve mercan mühürdür. Eşyalar nehre atıldıktan sonra bulunması şeklinde ifadesini bulan üç yarışmadan birincisinin şartıdır.
- d) Masalın bitiş kanunundaki gökten düşen baht açıklığının sembolü olan elmaların sayısı üçtür.

Bunların dışında, masal içinde oynayacakları role göre sayısı belirtilen iki güvercin, milyonlarca karınca, iki vezir, iki meyve (Ağlayan Nar, Gülen Ayva), iki nehir, on çuval pirinçten de bahsedilir. Ayrıca zaman birimi olarak "iki gün" ve "kırk gün kırk gece" ifadelerinde de değişik rakamlar üzerinde durulmuştur.

4- Küçümsenenin Galip Gelmesi Kanunu: Köylü ve fakir olan Memiş, padişah ve vezirleri tarafından küçümseyen bir bakış açısıyla değerlendirilir. Yönetilen halkı temsilen masal içinde en önemli insan unsuru olarak değerlendirilen kahraman, karşı bakış açılarına rağmen galip gelir ve hedefine ulaşır. Türk masallarının çoğunda tesbit edebileceğimiz bu epik kanun, yönetilenlerin yönetenler üzerinde hakimiyet kurma içgüdüsünü

yansıtmaktadır. Masallardaki merkez figürün, zayıf olmasına rağmen kuvvetliye karşı galip gelmesi, günümüz toplumunun realitesine ters düşmektedir. Esasen eğitimsiz insanların -salt ahlaki yönden üstün meziyetleri var diye- hakim noktalara gelmesi mümkün değildir. Bu durumun farkında olan halk, masal kahramanına veya ona yardımcı olan unsurlara olağanüstü özellikler izafe ederek güçlü kılmış ve o kahraman vasıtasıyla şuuraltında varolan özlemlerini tatmin yoluna gitmiştir.

5- Kahramanın Bütün İlgisi Toplaması:

Masaldaki en önemli insan unsuru merkez figürdür. Anafikre ve anakonuya bağlı olarak olayların tamamen merkez figürün etrafında örüldüğünü tesbit ediyoruz. Masal kahramanının vaka takdiminde her zaman merkezde olması, diğer masalarda da vazgeçilmez bir epik kanun motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikolojik derinlikten yoksun, yalnızca fiziki üstünlükleri ve ahlaki meziyetleri olan merkez figürün, masal içinde bu derecede önemli rol oynaması, onun tip olma özelliğinden ileri gelmektedir.

İkinci Masalın Analizi

1- Başlangıç ve Bitiş Kanunu: "Ak Yılan" masalında çoğu masalda görülen başlangıç ve bitiş tekerlemeleri yoktur. Masalın anlatımına "Bundan uzun zaman önce ..." şeklindeki belirsiz bir zamanı ifade eden kelime grubuyla başlanmıştır. Akabinde açık layıcı bilgiler verilerek olaylar zincirinin seyrine zemin hazırlanmıştır. Masalın bitişinde ise, vaka sonrası zamanı ve o zamana bağlı durumu belirleyen "sürekli bir saadet içinde çok uzun yıllar yaşamışlar" cümlesi yer almaktadır.

2- Tekrar Kanunu: Merkez figüre bağlı olarak geliştirilen vakayı uşaklık yaptığı sırada başına gelen olaylar, seyahat sırasında başına gelen olaylar ve kral kızına talip olduktan sonra karşılaştığı olaylar şeklinde, üç ana bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde dikkati çeken tekrar; kralın

her öğle yemeğinden sonra kapalı bir kase içinde getirilen ak yılan yemeğini yemesidir. Sürekli tekrarlanan bu yemek olayında uşak görev tekrarı yapar. İkinci bölümde kahramanın üç yardım tekrarı vardır. Kahraman sırasıyla üç balığı ölümden kurtarır; karıncalara zarar vermemek için yolunu değiştirir ve ebeveyni tarafından yuvadan atılan üç karga yavrusunun aç kalmamalarını sağlar. Onun bu yardımları; son bölümdeki ileri sürülen üç şarta bağlı olarak gelişen olay sınav tekrarlarında, kendisine mükafat olarak döner.

3- Üç Rakam (Sayı) Kanunu: Bir önceki madde başlığı olan "Tekrar Kanunu" nda belirlediğimiz olayların üçlü gruplar halinde düzenlenmiş olmasından başka, masal içindeki üçlemelerin tamamı şu şekildedir:

- Kahraman seyahati sırasında üç sefer yardımda bulunur.
- İlk yardımı, üç balığı ölümden kurtarmak şeklinde yapar.
- Üçüncü yardımda üç karga yavrusunu açlıktan kurtararak, onların yaşamasını sağlar.
- Padişah kızıyla evlenebilmek için ileri sürülen üç şartı da yerine getirir.
- Üçüncü şartı yerine getirmek amacıyla üç krallık toprağı geçer.

Bu tekrarların yanısıra masal içinde önemli role sahip olan iki kral, iki kral kadını (birincisi kraliçe, ikincisi kral kızı), iki yüzük, iki at (birincisi uşağın, ikincisi saray tellalının), iki karga (anne ve baba kargalar), binlerce karınca, on çuval darı, bir altın elma, ak yılan yemeğı, çok sayıda serçe ve ördekler de dikkatimi çeken diğer masal unsurlarıdır.

4- Küçümsenenin Galip Gelmesi Kanunu: Kendilerine hizmet ettiği kral ve kraliçe tarafından hırsız zannıyla küçümsenen uşak, adeta bir gizli irade tarafından maceraya sevk edilir. Ezilen

ve küçümsenen durumdaki halk, kendisini temsil en uşağı krallarla eşdeğer bir noktaya getirmiştir. Burada uşağı başarılı kılan, onun yardımsever bir kişilikte oluşudur. Masal kahramanlarının ahlaki faziletiyle küçümseyen kesimlere karşı güç dengesi oluşturmaları ve galip gelmesi realiteye ters düşmektedir.

5- Kahramanın Bütün İlgiyi Toplaması:

Merkez figür durumdaki uşak, masalın en önemli insan unsurudur. Masal boyunca bütün ilgiyi üzerinde toplayan uşak, bir ara kral kızının küçümseyen davranışları yüzünden merak unsuruna bağlı olarak, ikinci plana düşer gibi görünse de bu durum kısa sürer. Hemen hemen bütün masalarda görülen "kahramanın bütün ilgiyi toplaması kanunu", masal figürlerinin "tip" olma özelliklerinden kaynaklanır. "Ak Yılan" masalında da tesbit ettiğimiz bu duruma göre merkezdeki figürün, bütün ilgiyi üzerinde toplaması masallar için gerekli ön şartlardan birisidir.

SONUÇ VE TOPLU DEĞERLENDİRME

Anakonu ve anafikirlerinin aynı olduğunu tesbit ettiğimiz iki masalın birbiriyle olan farklılıkları, vaka boyunca ele alınan detaylarda gizlidir. Masalların karşılaştırılmasında ilk dikkatini çeken, onların isimleridir. Türk masalının ismi, vakanın sonucuna bağlı olarak verilmiş; buna karşılık Alman masalının ismi, vakanın başlamasına sebep teşkil eden bir olaya bağlı olarak verilmiştir.

1- Olay Örgüsü / Yapısı (Vakaları Yönünden):

Olay örgülerinin ana omurgalarını dikkatli bir gözle tetkik ettiğimizde her iki masalın birbiriyle aşırı derecede benzediğini görebiliriz. "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" masalındaki köyde geçen vakanın hazırlık safhasının, gurbet yolunda geçen yardım etme safhasının ve kentte geçen şartlar karşısında kahramanın hareketlerini anlatan sonuç safhasının neredeyse aynısı olan "Ak Yılan"

masalında da olması bir tesadüf değildir. Bu sebeple, olay kurgusu yönünden Türk masalından daha zayıf görünen Alman masalı, Türk masalının üzerinde bazı değişiklikler yapılarak sunulan bir varyant masal niteliğindedir. Esasen bu durum, daha sonra ele alacağımız kıyaslamalarda da kuvvetli bir iddia haline bürünecektir.

Türk masalındaki vakanın gelişmesine zemin olarak hazırlanmış olan giriş bölümünde olaylar canlandırılmadan takdim bilgileriyle yetinilmiştir. Buna karşılık Alman masalında sarayda geçen giriş bölümünde olaylar canlandırılmış ve daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ne var ki burada geçen olaylar kısmen "Ak Yılan" masalının tezine aykırı görünümler oluşturmaktadır. Bu da Alman masalının olay kurgusunu daha masalın başında zayıflatmaktadır.

Masalların gelişme bölümünde kahramanların yardımseverlik meziyetlerini ortaya koyan olaylar sıralaması dahil, hemen hemen aynıdır. Her iki masalda da ilk olarak yapılan yardım, ölmek üzere olan balıkların (üç tane) hayatlarının kurtarılması şeklindedir. Türk masalında balıkların üç tane olmasının mantığı, masalın sonuç bölümünde her balık ayrı birer işlev yerine getirerek ortaya konmasına karşılık; Alman masalında bu durum söz konusu değildir. Çünkü, "Ak Yılan" masalının sonunda tekrar ortaya çıkan balıklar üçü birden aynı işi yaparlar. Yani bir tek yüzüğün geri getirilmesinde üç balık birden rol oynar.

Masalların gelişme bölümünde ele alınan ikinci olay karınalara bağlı olarak takdim edilmektedir. Burada karıncaların sayısıyla, masalların sonunda yapacakları işlevlerin arasında kurulan mantık, her iki masalda da aynıdır.

Alman masalıyla Türk masalı arasındaki gelişme bölümlerinde ortaya çıkan en büyük olay farklılığı, kuşlara yapılan yardımlarda görülür. Türk masalında anasız babasız kalan iki güvercin kuşuna yardım yapılırken, Alman masalında ana ve babaları tarafından yuvadan atılan iki karga yavrusuna yardım edilmektedir. Türk masalındaki iki gü-

vercin yavrusu, yine balıkların ve karıncaların sayısına bağlı olarak ele alınan mantığa paralel olarak masalın sonunda her biri birer işlevi yerine getirir. Alman masalında ise balıklara bağlı olarak geliştirilen mantık tutarsızlığı, kargalar olayında da kendini gösterir. Çünkü her iki karga da masalın sonunda bir tane elma getirmekle yükümlü (sorumlu) kılınmıştır.

Masallar arasında, son bölümlerinde şart- ların yerine getirilmesi şeklinde tesis edilen olaylarda da farklılıklar vardır. Türk masalında, olaylar karşısında kahramanın durumunu zora sokan vezirlere karşılık; Alman masalında bu rol, kral kızına yüklenmiştir. Her iki masalda da olaylar, aynı şekilde mutlu sonla bitirilmiştir.

2- Anlaüm Formu:

Gerek Türk masalında gerekse Alman masalında üçüncü şahıs formu ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Her iki masalın diyalog bölümlerinde sen formunun kullanıldığını da tesbit etmek mümkündür. Türk masalının diyaloglarında tercihen "ben" formu, Alman masalının diyaloglarında ise "biz" formunun ele alınması dikkatimizi çeken kıyas noktalarındandır. Türk masalındaki monologun Alman masalında olmaması, masallar arası anlatım formu farklılıklarının en önemlilerinden biridir. Bir diğer önemli farklılık da Türk masalının tekerlemeyle başlayıp tekerlemeyle bitmesine karşılık; Alman masalında bu formun kullanılmamış olmasıdır. Türk masalında yer yer olaylara müdahale eden anlatıcının, Alman masalında tarafsız bir gözlemci konumunda bulunması dikkate şayan anlatım farklılıklarındandır. Hayali tahkiye ürünleri oldukları için, her iki eserde de bütün olayların sebepleri anlatıcı tarafından doğrudan anlatılmaktadır.

Eserlerin masal olma özelliğinden kaynaklanan belirsiz geçmiş zaman ve rivayet birleşik zaman çekimlerinin ağırlıklı bir şekilde tercih edilmesinin yanısıra, diğer bütün kip çekimlerine

de yer verilmiştir. Rivayet birleşik zaman kipi yerine hikaye birleşik zaman kipinin çekimine öncelik verilerek modern tahkiye tekniğine uygun bir şekilde takdim edilen Türk masalı, bu yönüyle de Alman masalından farklılık arz etmektedir.

Tamlamalar ve sıfatlardan yeterince istifade edildiğini gördüğümüz eserlerden Türk masalında deyimlerden de yararlanılarak cümle çeşitlerinin hemen hepsine yer verilirken, Alman masalında deyimlere rastlamadığımız gibi birleşik fiil cümlelerine ağırlık verildiğini tesbit ediyoruz. Türk masalının Alman masalına, anlatım formu açısından üstün olan bir diğer yönü de nesir kafiyesiyle anlatımda ahenk oluşturulmuş olmasından ileri gelmektedir.

"Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" masalı ve "Ak Yılan" masalının hakim bakış açıları merkez figürlere göre geliştirilmiştir. Bu bakış açıları aynı zamanda anlatıcının ve merkez figürün masal içinde tipleşerek temsil ettiği halkın da bakış açılarıdır. Bunun dışında her iki eserde de tehzil edici (küçüm- seyici, aşağılayıcı), tenkit edici, öz eleştiride bulunucu, tarafsız kalıcı bakış açılarına da rastlıyoruz.

Türk masalında vezirler ve kahraman arasında kriz doğurucu kontrast (çatışma)ın vakanın sonunda tesis edilerek merak unsurunun tırmandırıldığını tesbit ediyoruz. Bu tesbitin bir benzeri de Alman masalının sonunda kahraman ile kral kızı arasındaki ilişkilerde vardır.

3- Figürler:

Gerek "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" masalı, gerekse "Ak Yılan" masalındaki figürleri insan unsurları, hayvan unsurları ve bitki unsurları olmak üzere üç kategoride toplamak mümkündür. Bunların hepsi de en belirgin özellikleriyle ele alınarak oluşturulan tipleşmiş figürlerdir. Bu yüzden modern hikaye ve romanda gördüğümüz psikolojik derinlik bu figürlerde yoktur. Olay ör-gülerinin merkez figürlere bağlı olarak geliştiril-

diğini tesbit ettiğimiz masallardaki figürler arası benzerlik ve farklılıkları şöylece maddeleyebiliriz:

a) "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" masalının merkez figürü bir köylü delikanlısı olan Memiştir. "Ak Yılan" masalında ise vaka takdiminde merkezde olan, sarayda kralın özel hizmetçiliğini yapan Uşak vardır.

b) Köyünden annesi ve babası öldükten sonra gurbete çıkan Memiş, iş bulup karnını doyurmak amacındadır. Uşak ise, ekonomik yönden herhangi bir sıkıntı içinde değildir. Çünkü sarayda onun bir işi vardır ve sırtı pek, karnı toktur. Bu yüzden onun saraydan ayrılması, maceracı oluşundan kaynaklanır.

c) Uşağın genç, güvenilir, yardımsever ve maceraperest kimliği masal boyunca dağınık olarak takdim edilmiştir. Halbuki dinleyici Memiş'in üstün fiziki ve ahlaki meziyetlerini daha masalın başından itibaren bilir ve onunla özdeşleşir.

c) Memiş doğruluk, dürüstlük, kimsenin işine karışmama, başkalarına zarar vermeme ve yardımseverlik v.b. özelliklerinden hiç bir zaman taviz vermezken; uşak, kralın izni olmadan onun yemeğinden gizlice yiyerek bir nevi hırsızlık yapmaktadır.

d) Bütün varlığı bir çıkın ve sopadan ibaret olan Memiş yolda sadece yabani yemişlerle beslenirken, Uşağın yiyecek derdi yoktur.

e) Uşağın hayvanların ne konuştuklarını anlayarak onlara yardım etmesine karşılık; Memiş, bu yardımları doğal olarak yapar.

f) Memiş, kumlara saplanıp kalmış balıkları ölümden kurtarır. Uşak ise bir balıkçının tuttuğu balıkları tekrar suya salıverir. Böylece balıkları kurtarıırken balıkçıya zarar vermiştir.

g) Balıkları kurtaran Memiş, bu davranışının sonuçlarını kendi kendisiyle tartışır. Uşağın hiçbir zaman vicdan muhasebesi yaptığı vaki değildir.

ğ) Memiş, karıncaların hareketlerini gözlemleyerek onların dertlerini anlarken, Uşak Karınca Bey'inin ikazıyla aynı sonuca ulaşır.

h) Anasız babasız kalan iki güvercin yavrusunu günlerce besleyerek onlara yardım eden Memiş'in tavrına karşılık Uşak annesi ve babası tarafından vakti geldiği için yuvadan atılan iki karga yavrusunun açlıktan ölmelerini sağlamak amacıyla atını kılıcıyla öldürür. İlk bakışta büyük bir fedakarlıkmiş gibi görünen bu davranış iki yanlış beraberinde getirir. Bunların birincisi karga ailesinin düzenini bozmak, ikincisi atı öldürerek bir başka canlıya zarar vermek şeklindedir.

ı) Memiş binlerce talipli arasından sıyrılarak padişah kızıyla evlenir. Uşak ise, şartları yerine getirirken alternatifsiz aday konumundadır.

i) Memiş'in rakipleri vezirlerdir ve onların entrikalarına karşılık kız karşı koyar. Kral kızı ise Uşağı beğenmez onu hor görür ve ona karşı entrikacı bir kimlik içerisindedir.

Bunların dışında hayvan figürlerinin tanziminde Türk masalında belli bir mantık gözetildiğini tesbit ediyoruz. Alman masalında ise hayvanların sayılarına ve yapacakları işlevlere bağlı olarak geliştirilen bu sağlam mantık yoktur.

Türk masalındaki bitki figürlerinin Alman ma-

salındakine oranla fazlalığının yamsıra hepsinin de masal içinde küçük de olsa bir işlevi vardır. Alman masalındaki bitki figürleri ise, daha ziyade dekor teşkil ederler.

4- Eşyalar:

Türk masalındaki merkez figürün eşya olarak bir sopa ve sopanın ucuna taktığı çıkını vardır. Bu eşyalar, kahramanın ekonomik güçsüzlüğüne işaret eder. Alman masalının kahramanının ise eşya olarak bir atı ve savunma silahı olarak da bir kılıcı vardır. Ancak bu kılıç, atı öldürmek için kullanılmış ve kahramana bağlı olarak verilen eserin mesajını zayıflatmıştır. Her iki masaldaki güç sahiplerine ait olan kılıçlar ise birer cezalandırma aracı olarak kullanılır. Masallardaki çuvallara gelince, onlar içlerinde pirinç ve darıların saklandığı birer eşya niteliğindedir. Alman masalındaki farklı olan eşya kase'dir. Nasıl ki Türk masalındaki çıkın göçerliği sembolize ediyorsa, kase de yerleşik hayatı sembolize etmektedir. Türk masalındaki altın yüzük, elmas düğme ve mercan mühür soyluluğu, zenginliği ve kudreti temsil eden eşyalardır. Alman masalındaki kraliçeye ait yüzük ve daha sonra nehre atılan altın yüzük de bu amaçla kullanılan eşyalar olmakla beraber; Türk masalındaki kıymetli eşyalarla verilen mesajı tam olarak yansıtamamaktadır.

KAYNAKLAR

- GRİMM, Jacob ve Wilhelm, (1992); **Dünya Edebiyatından Seçmeler**, (Çev. Kemal Kaya), Masallar H, MEB Yay. İstanbul.
- SAKAOGLU, Saim, (1973); **Gümüşhane Masalları**, Metin Toplama ve Tahlil, Seviç Mat baası, Ankara.
- SARIYUCE, Hasan Lâtif, (1993); **Anadolu Masalları**, Cilt H, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

THE COMPARISON OF A TURKISH
FAIRY TALE
'AĞLAYAN NAR İLE GÜLEN AYVA" AND
A GERMAN ONE "AK YILAN"

Assoc.Prof.Dr. Altan ALPEREN
Gazi University

Dr.Şerif ORUÇ
Gazi University

ABSTRACT

This study concerns a textual analysis of a Turkish fairy tale "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" and a German one "Ak Yılan". What is observed in both fairy tales is the similarity in their plot organizations and that the German fairy-tale is a version of Turkish one with few differences.

Key words:

Literatüre, Tale, Comparison

СРАВНЕНИЕ ТУРЕЦКОЙ СКАЗКИ «ПЛАЧУЩИЙ ГРАНАТ И СМЕЮЩАЯСЯ АЙВА» И НЕМЕЦКОЙ СКАЗКИ «БЕЛАЯ ЗМЕЯ»

Доц. Алтан Алперен
Университет Гази
Кафедра Преподавания Немецкого Языка

Др. Шериф Оруч
Университет Гази
Лектор

РЕЗЮМЕ

В этой работе используя текстуальный метод было проведено сравнение турецкой сказки «Плачущий Гранат и Смеющаяся Айва» и немецкой сказки «Белая Змея».

Если проанализировать основные черты хода событий двух сказок можно увидеть что они обе очень сильно похожи друг на друга. В результате исследования было установлено, что немецкая сказка является сказкой-вариантом, созданной путем некоторых изменений в турецкой сказке.

Ключевые слова:
Литература, сказка, сравнение

KEREM İLE ASLI DESTANININ VARYANTLARI, FOLKLOR ÖZELLİKLERİ VE TÜRK HALK EDEBİYATINDAKİ YERİ

Prof. Dr. Amangül DURDIYEVA

Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü

Halk Bilimi Bölüm Başkanı

ÖZET

Türk Halk Edebiyatının anonim ürünlerinden olan ve umumî Türk Kültürü içinde asırlar süren bir oluşum, gelişim, yayılış ve değişim süreci yaşayan Kerem ile Aslı destanı Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye bilim adamlarını uzun yıllar meşgul etmiş; bu çerçevede diğer ortak halk destanlarıyla birlikte bu destan hakkında çok önemli ve kayda değer neticeler ortaya çıkarılmıştır.

Halk destanları ve bu kapsamda Kerem ile Aslı destanı konusunda Türkmen bilim adamlarının her türlü olumsuz şartlara rağmen gösterdikleri çaba övgüye lâyıktır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra kurulan Millî Elyazmaları Enstitüsü'nde, Kerem ile Aslı destanına ait pek çok materyal bulunmaktadır. Mevcut taşbasma ve elyazma nüshalardan yararlanarak 1943 ve 1965 yıllarında Türkmenistan'da yayınlanan destanın en son ilmî-karşılaştırmalı metni, A.Durdiyeva tarafından hazırlanarak 1998 yılında yayımlandı.

Kerem ile Aslı adlı iki gencin ölümsüz sevgilerini ve bu uğurda karşılaştıkları sıkıntıları işleyen destan farklı coğrafyalara yayılırken, o coğrafyalarda yaşayan Türk halklarının yerel özelliklerini içine alarak değişim ve gelişim sürecini sürdürmüştür. Bu noktada Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye varyantlarında bazı farklılıklar görülmektedir. Dolayısıyla destan, yayıldığı coğrafyalardaki halkların dünya görüşlerini yansıtan özgün bir folklor ürünü haline gelmiştir.

Kerem ile Aslı destanı, Türk kütürünün temel yapısını teşkil eden temiz sevgi, halkların dostluğu, adalete bağlılık, fedakârlık, soyu devam ettirme, sevgiliye vefalı olma, saz ve söze değer verme, farklı inançlara hoşgörü, sevenlere sahip çıkma, gelenek- görenekleri öğrenme... gibi pek çok unsuru yaşatması ve Doğu edebiyatlarına ait pek çok ayrıntıyı da bünyesinde taşıması bakımından sosyal hayatımız ve edebiyatımız için önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kerem ile Aslı, Destan Geleneği, Bölgesel Yorum, Türk Kültür Birliği.

GİRİŞ

Çeşitli edebî türlerden ibaret olan Türkmen halk edebiyatı çok zengindir. Türkmen halkı kendine has eser üretme ilhamını, ruh dünyasını, tasasını, mutluluğunu, geleceğe yönelik isteklerini folklor eserlerinde ifade etmiş; bu eserler asırlar boyu halkın dilinden düşmeden çağdan çağa, ağızdan ağıza günümüze kadar gelmiştir.

Halk edebiyatında işlenen temaların, çizilen tiplerin ve şiirsel kuruluşun, gerçek özgünlüğünde olduğu kadar, hayale dayanan biçimlerinde de gerçek hayattan uzak olmadığı biliniyor.

Bu özelliğiyle folklor eserleri, sanatın ve toplum yaşayışının tarihini incelemekte zengin bir materyal kaynağı olarak hizmet görmektedir. Geçmişte halk arasındaki bilge söz ustaları, rivayet anlatıcıları, hikayeciler tarafından üretilen veya söylenen eserler halk kitlelerinin düşüncesinde, dilinde, yürek sandığında muhafaza edilip gelmiştir.

Bahşılar, dili tatlı ozanlar halk edebiyatı eserlerini sadece oldukları gibi icra etmekle kalmayıp, bununla birlikte kendilerine göre işlemeye de girişmişlerdir. Bu girişimler çoğu kez de başarılı olmuştur.

Türkmen halkının edebî zenginliğini gerçek anlamda incelemek, bu mirası halk kesimlerine bütün yönleriyle ve bütünüyle yaymak meselesi, aslında yaşadığımız asırda (XX. asır) bir sisteme bağlanmak suretiyle belli bir düzene konuldu. Bu iş, bağımız sızlığımızı kazandığımız günden (27 Ekim 1991) bu yana daha da canlamaya başladı. Türkmen bilginleri, Saparmurat Türkmenbaşı'nın "Türkmen Edebiyatı Tarihinde iz bırakan eserlere, Türkmen'in millî zenginliği hükmünde bakmak gerektir." (*Türkmenbaşı, 1993*) şeklindeki sağduyulu sözlerinden hareket ederek, manevî medeniyetimize gösterdikleri dikkati daha da güçlendirmişlerdir. Çünkü hangi folklor eserini ele alırsak alalım, Türkmen halkının tarihî geçmişi, millî

gelenek-göreneklerinin, geleceğe olan umutlu bakışlarının yansıtıldığını görmek mümkündür.

Türkmen halkının edebî mirasını halk arasından derlemek, incelemek, neşretmek ve ilmî açıdan incelemek konusundaki çalışmalarda ilkler arasında Abduhakim Gulmuhammedov, Muhammet Geldiyev, Alışbeg Aliyev, Baymuhammet Garriyev, Hocalı Molla Muratberdi oğlu'nun adları anılmaya değerdir. Bunlarla birlikte Sovyet bilginlerinden A.N.Samoyloviç'in, Y.E.Bertels'in, A. Potseluyevski'nin yaptığı hizmetler de az değildir. A.N.Samoyloviç 1902 yılında Hazar denizi kıyılarını dolaşarak edebî mirasın birer kolu olan halk edebiyatına ve etnografya'ya ait materyallerle meşgul olmuş ve çok sayıda masal, atasözü toplamıştır. Samoyloviç bu inceleme gezisine 1906, 1909, 1927 yıllarında da devam etmiştir.

Tanınmış bilgin İ.A.J3elyayev'in 1915 yılında yayımlanan "Grammatika Türkmenского Языка" adlı çalışmasında 150 Türkmen atasözüne ve diğer folklor ürünlerine yer verilmiştir.

Bu yıllardan başlayarak Türkmen halk edebiyatı ürünlerine daha da önem verilmeye başlanıyor. Türkmen folklor materyallerini yayımlamakta "Zakaspiya Tüzemnaya" gazetesinin rolünü özellikle vurgulamalıyız. Bu gazetenin "Türkmen bölümü" ne İ A. Belyayev redaktörlük yapmıştır. Gazetenin aktif yazarlarından Alışbeg Aliyev'in halk arasından topladığı Türkmen folklor ürünlerini neşretmek ve bunun önemi çerçevesinde yaptığı çalışmalar, bu gün önemini kaybetmiyor. Bu gazetede, Hocalı Molla Miratberdi oğlu'nun edebî mirasa ilişkin hizmetleri de dikkat çekicidir.

1926 yılından başlayarak, tanınmış bilginler V.Uspenskiy ve V.Belyayev, Türkmen halkının edebî mirasını özellikle de "saz ve söz" sanatını incelemeye girişmişlerdir.

Zengin edebî miras konusunda ilk ilmî araştırma çalışmalarını yürüten bilginlerden Potselu-

Yevskiy'in (1928), Arşaruni ve Veltman'ın (1930), Şatskaya'nın (1934), Bertels'in (1944), Sakali'nin (1956) çalışmalarını da anmak yerinde olacaktır.

Bunların yanısıra pek çok bilgin de Türkmen folklor ilmindeki destançılık geleneği doğrultusunda fikirlerini açıkladılar. Bu gelenek çerçevesinde tanınmış bilginlerden H.G.Köroğlu'nun "Türkmen Halkının Destan Eposu" (Köroğlu, 1956) adlı çalışması ile A.Kekilov'un "Mollanepes" (Kekilov, 1957) adlı monografisinin "Türkmen Edebiyatının Destançılık Hasiyeti" ve "Türkmen Halk Destanının Esası Ayratınlıkları" bölümleri büyük önem taşımaktadır.

Türkmen halk edebiyatının tür özelliklerini ve halk destanlarının özgünlüklerini ortaya çıkarmaya, idea-içerik ve ustalık açısından geniş şekilde araştırmaya katkı sağlayan P.Kiçigulov (1978), B.Memmetyazov (1979, 1989, 1992), B.Veliyev (1980,1983), Ş.Halmıradov (1984,1989), A.Durdiyeva (1981,1985), S.Guthlyeva (1981), A. Bayrammıradov (1982, 1986), A.Garriyeva (1990) gibi tanınmış alimlerin geniş kapsamlı çalışmaları da folklor eserlerinin incelenmesine büyük bir gayretle girişildiğini göstermektedir.

Doğu halklarının, Türk halklarının, bu kapsamda da Türkmen halkının folklor eserlerinin önemli türlerinden biri olan destanlar edebî mirasımızda önemli bir yer kaplıyorlar. Bunlar klasik edebiyatımızın tarihi ile de ayrılmaz derecede ilişkilidirler.

KEREM İLE ASLI DESTANI VE OĞUZ SAHASI

Bilindiği üzere XV-TI-XDC asırlar, yazarı belli veya anonim destanların pek çoğunun üretildiği veya yeniden işlendiği bir devirdir. Bu eserler arasında "Kerem ile Aslı Destanı" da anonim eser olarak kabul edilmektedir. Türkmen halk destanlarının, bu bağlamda Kerem ile Aslı destanının da ne zaman üretildiği konusunda kesin bir şey söy-

lenemiyor ise de, bazı bilginler, bu destandaki olay örgüsünün Akkoyunlu - Karakoyunlu Türkmenlerinin İran, Azerbaycan, Irak, Türkiye, Hindistan topraklarında hüküm sürdüğü devirlere ait izler taşıdığı şeklindeki görüşleri gözden uzak tutmamışlardır. (Garriyev, 1945)

Tanınmış tarihçi İ.P.Petruşevskiy (1949) ile Jİbragimov (1962)'un çalışmalarında, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen boylarının yaşayışları konusunda ilgi çekici bilgiler yer almaktadır. XIV. asrın sonlarında Batı İran, Karakoyunluların hakimiyetine girmiş, bu hakimiyet XV.asrın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Hakimiyet daha sonra Akkoyunlulara geçmiştir. Bu konuda tarih bilgini A. Roslyakov şu tespitlerde bulunuyor: "Ancak bu Batı Türkmenleri hemen hemen Orta Asya'dan uzak kalmıştır, ata yurtlarını unutma noktasına gelmişlerdir. Bunlar daha sonraları yerli halklarla Azerbaycan ve Anadolu Türk halklarının ataları olmuşlardır. Türkmen denilen etnik ad ise, bu topraklarda yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. "Yine de Türkmen etnik adını taşıyan belli sayılarda topluluklar bu gün de Türkiye'de , Suriye'de ve Irak'ta mevcuttur." (Roslyakov, 1962)

B. A. Garriyev, Avrupalı türkolog İ. Kunoş'un "Türkmenler tarafından kadim zamanlarda üretilen destanların komşu halklara geçişi" konusundaki tespitlerine başvurarak (2) neticeye ulaşıyor: "Kunoş'un ve SSCB İlimler Akademisinin bu tespiti, ilk sırada "Göroğlu", "Korkut Ata" gibi folklor eserlerimizi kapsamaktadır. Çünkü bu ilmî tespit, söz konusu eserlerin zeki ve yürekli Türkmen halkı tarafından çok eski devirlerde üretildiğine ve son devirlerde ise İran, Azerbaycan ve Anadolu gibi coğrafyalara geçtiğine hiç de kuşku bırakmıyor." (Garriyev, 1943)

Tarihçi H.Garabayev, 1967 yılında düzenlenen ve Türkmen halkının etnogenezini ele alan Sovyetler Birliği Bilim Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, günümüzde Anadolu'da yaşayan Teke Türkmenleri hakkında tarihî bilgilere dayanan ilgi çekici görüşler ortaya koymuş ve "Teke Türk-

menleri, Orta Asya'dan Anadolu'ya XII-Xin.asırlarda göçmeye başlamışlardır, şimdi de Türkiye'de yaşayan Teke Yörüklerinin arasında, Ahal'in XIX-XX. asrın başlarındaki Teke uruğlarını yansıtan ayrı ayrı uruğlar yaşamaktadır." (*Garabayev, 1967*) demişti.

Kerem ile Aslı destanının olay örgüsü, Doğu halkları arasında asırlardan beri devam edip geliyor. Aslında Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun , Şahsenem ile Garip, Sayat ile Hemra, Göroğlu (Köroğlu), Korkut Ata... gibi "göçme/ gezici olay örgüsü" esasında eser üretmek, kardeş halklar arasında bir geleneğe dönüşmüştür. Halk edebiyatının asırlara dayanan tarihi incelenmek istenildiğinde, onun çeşitli varyantlarını, tarihi karşılaştırma metoduyla tespit etmek gerekmektedir.

Kerem ile Aslı destanının Azerbaycan varyantının ilk metni 1913 yılında neşredilmiştir. Daha sonraları da 1938'de "Azerbaycan Neşriyatı" tarafından yayınlanan "Dastanlar" adlı kitapta, 1960'da "Uşag ve Kânçler" neşriyatında özel bir kitap şeklinde, 1961'de Azerbaycan Devlet Neşriyatı tarafından yayınlanan "Azerbaycan Halg Dastanları"nın I.cildinde ve 1966'da ise Azerbaycan SSCİA neşriyatı tarafından çıkarılan "Azerbaycan Dastanları" adlı antolojinin II. cildinde yer almıştır. Destanın Azerbaycan varyantına dayalı olarak, HAraslı (1960), GALizade (1936), M.N.Tahmaslı (1967) gibi tanınmış bilginler, ilk olarak, destanın mey dana gelişi ve kapsamı konusunda fikirlerini ortaya koydular. Kerem ile Aslı destanının Azerbaycan varyantını ilmî açıdan bütünüyle inceleyen bilgin ise Tagi Teymüroğlu Salehov olmuştur. (*Salehov, 1973*)

Kerem Aslı destanının Türkiye varyantını yayınlamak ve muhtevası hakkında fikir beyan etmek konusunda ilk sırada yer alan tanınmış bilginler Şükrü Murat Elçin (1949), Mehmet Toğrul (1973) ve İlhan Başgöz (1973) 'ün katkıları özellikle belirtilmeye münaşıptır.

Türk halklarının en eski devirlere dayanan

karşılıklı ticarî ve sosyal ilişkileri, belli bir ölçüde aralarındaki medenî ve edebî ilişkilerin de yüze çıkmasına vesile olmuştur. Kerem ile Aslı destanı, işte bu ilişkiler içerisinde ortaya çıkmış bir edebî mirastır.

Aslında herhangi bir halk tarafından üretilen bir eser, zaman içinde çeşitli halkların arasında yayılarak yerel renklerin sindirilmesi suretiyle bu halklardan herhangi birisinin de edebî mirası haline dönüşmektedir. Çok çeşitli sebeplerle bu eserleri üreten halk (veya şahıs), buna paralel olarak da eserin üretildiği devir hafızalardan silinip gitmektedir. Kerem ile Aslı destanı da böyle bir süreç yaşamıştır.

TÜRKMENİSTAN MİLLÎ ELYAZMALARI ENSTİTÜSÜ'NDEKİ MATERYALLER VE DİĞERLERİ

Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsünde (TMEE) Kerem ile Aslı destanına ait çeşitli materyaller bulunmaktadır. Bu materyallerden 4'ü (316,335,365,3839 kayıt numaralı) taşbasma neşirler olup, diğer dosyalardaki (292, 571, 628, 728,736,1042 kayıt numaralı) nüshalar ise destana ait bölüm-pörçük şiirlerdir. Bugüne kadar (Bağımsızlık Devrine kadar), elyazmaları hazinemizde Kerem ile Aslı destanına ait elyazma olmadığı kabul ediliyordu. Bu eserin 1943 ve 1965 yıllarına ait neşirleri ise taşbasma neşirleri esasında hazırlanarak yayımlanmıştı. Bizim sabırlı arayışlarımız neticesinde 1997 yılında destanın eksik 2 tane elyazma nüshası (*TMEE, Kayıt No: 6149 ve 7034*) ele geçirildi. (1)

Ele geçirilen bu elyazma nüshalarının ne zaman ve kim tarafından yazıya geçirildiği konusunda bir bilgi elde edilemediği ve eksik olması nedeniyle, Kerem ile Aslı destanının ilmî teksti hazırlanırken TMEE kayıt No: 335'deki taşbasma nüsha esas alındı. 1-4 sayfalar arasına yerleştirilmek suretiyle 15, 5X8 cm. ölçülerindeki kâğıda

siyah mürekkeple yazılarak basılmış olan nüsha, Akademik B.A.Garriyev tarafından 1943 ve bu satırların yazarı (Amangül Durdiyeva) tarafından 1965 yılında yayınlanan tekstleri hazırlamakta temel kaynak olarak hizmet etmiştir.

Kerem ile Aslı destanının eldeki ilk taşbasma neşiri, 1916 (Hicri 1334) yılında, Taşkent'te, O.A.Purtsev'in matbaasında yayımlanmıştı. Bu taşbasma neşirde: "Şahzade Kerem ve Aslı Han" ve "Hekayayı Leyli ve Mecnun" ve "Kıssayı Şahzade Seyfelmelek" 1334/1916. Molla Mirzahit, Molla Mir Siddık merhum oğlu, Mervi Şahı-Cahan'da, mescit kıblasında, Muhammet Tilmaç sarayında, kitap sövdası birle turgucını ihtimam ile Taşkentde Purtsev metbagısında basılmıştır." şeklinde notlar bulunmaktadır.

Destanın TMEE kayıt No: 292'deki dosyasında nesir yoktur, toplam 66 şiir bulunmaktadır. Şiir sahiplerinin kimler olduğu bilinmese de, bunların "Şorgala (Şorkale) obasından 30 yaşındaki Şerif Babaoğlu'dan yazılıp alındığı" konusunda bir bilgi vardır. Bu dosyadaki materyallerin sonunda, 1935. yıl" kaydı ve "P.Agaliev, 30 VIH, 1940 " şeklinde notlar yer alıyor. Bu nüshada ayrıca, Kerem ile Aslı destanına ait şiirlerin yanısıra birkaç masal ve daha başka şiirler de yerleştirilmiştir. Bu metinler latin (Türkmen latin) alfabesinde yeşil, siyah ve kırmızı mürekkeple Rus kağıdına geçirilmiştir. Destana ait şiirler, "Aslı Kerem destanından gazallar" denilerek başlıyor. İlk şiir, "Namahrem Sen", "Nadan Gızlar" adlı atışmadır. Bu atışma, destanın 1916 (taşbasma) ve 1943 yılı neşirlerinde, "Men Bendâge Ogul-züryat gerekdir" redifli şiirinden sonra başlıyor.

TMEE 292 kayıt numaralı dosyadaki "Namahrem Sen "- "Nadan Gızlar" (10 dörtlük), "Ney leyin" (5 dörtlük), "Ziyana Döndi" (5 dörtlük), "Yara Yol Berme, Yol Berme " (5 dörtlük), "Şol Yanma" (7 dörtlük) gibi manzum parçalar destanın Taşkent basmasında ve 1943 yılındaki neşirinde yoktur. Bunun yanı sıra, bu metindeki "Aç, Aslıhan Yakan Düvmelerini" (6 dörtlük) şiiri de, 1943 yılın-

daki neşirde yer almamıştır. Bu dosyada destana ait 20'yi aşkın farklı dörtlükler, değişik dizeler, sözler vardır. Bu olgu ise destan hacminin daha büyük olup, sadece kısaltılmış halinin ulaşmış olması muhtemeldir şeklindeki görüşün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Kerem ile Aslı destanının TMEE kayıt No:335'deki taşbasmasında (sah:30) Kerem' in Aslı'yı sormak için söylediği deyişte:

"Adı Aslıdır bu yana
Cereni menzer cerene,
Goynı cennetin bağına
Çöller siz görmediniz mi?"

şeklinde yer alan dörtlük, kayıt No: 299 olan el-yazmada (sah:32):

"Adı Aslı'dır bilene
Goynı cennetdir girene,
Cereni menzer cerene
Çöller siz görmediniz mi ?"

şeklinde. İki nüshada da kafiye uyu mu bozulmuş gibi görünse de, ikinci nüshayı daha mükemmel olarak kabul etmek mümkündür. Metinleri karşılaştırdığımızda bazı farklı dizelerle karşılaştığımızı, bazı dizelerin ise yerlerinin değiştirildiğini görüldüğünü daha önce vurgulamıştık. Bu misallerin bazılarına müracaat edelim. Meselâ destandaki (TMEE, Kayıt No:316: 21):

"Duman gelip gondı çaylı billere
Gözümden yaş akıp döndü sillere
Ahırımızda düşdüm garip illere
Men şu yolun hay sı birine bar ay in,"

şeklindeki dörtlük, kayıt No: 292'deki nüshaya (sah: 35) şöyle alınmıştır:

"Duman gele-gele meni boy etdi
Hayp boldı, gül cema lim zay etdi

Yüzügara belet yoldan gaytdı
Men şu yolun hay sı birine barayın"

Bu dörtlüğün birinci dizesi destanın Türkmenistan'daki ilk neşrinde, "Duman akıp gaydı Çandibillere", (Garriyev, 1943) olarak yer alıyor. Bize göre, bunun "Duman gelip gondı çaylı billere" biçiminde olması gerektiği ortadadır. Çünkü halk arasında, "Suvakyan çayın bilir" denilen bir deyim vardır. 335 kayıt nolu dosyadaki Taşkent taşbasma neşrinde ve 1943 yılındaki neşrin metninde yer alan:

"Gurban olam zülüplernin tarına
Dökülüpdür hem sağına, soluna
Bir gül berdim nazlı yarın eline
Öldürme, köydürme gözden salınçam."

şeklindeki dörtlüğün ilk dizesi, 292 kayıt nolu dosyadaki metinde yerleşen:

"Gurban olam zülüplernin teline"

şeklindeki haliyle doğrudur. Bunlar gibi dörtlük, dize ve söz farklılıkları bu metinde çoktur. Daha doğrusu, buradaki metinde de, Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış olarak alındığı, dörtlüklerin kafiye bakımından uyumlarının bozulduğu yerler de az değildir. Ancak destanın nesir ve nazım karışık 335 kayıt nolu taşbasma neşrinin asıl metni hazırlamakta bir değerinin olduğu kadar, 292 kayıt nolu dosyadaki elyazma nüshasının da bu ölçüde bir değerinin olduğunu vurgulamalıyız.

Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü (TMEE)'nin arşivindeki 728 kayıt nolu dosyada, destana ait "Gözelim" (4 dörtlük), "Aman Hey" (4 dörtlük), "Dag Armanın Pudagı", "Aslım Gelmedi" (3 dörtlük), "Hayt Yıkan", "Özge Yarı Söymen Söyem Aslını" (3 dörtlük), gibi deyişler yer almaktadır. Bu şiirleri de destanda karşılaşılan diğer şiir varyantlarıyla karşılaştırdığımızda bazı değişiklikler görülüyor. Meselâ "Gözelim" deyişini, 292 kayıt nolu dosya ile karşılaştırdığımızda, bu-

rada 5 dörtlük olan deyişte bazı dize ve söz değişiklikleri görülmektedir. Bu konudaki örneği sadece bir dörtlük üzerinde gösterelim: 292 kayıt dosyadaki metinde (sah: 24) yer alan:

"Galam bilen çekilipdir gaşların
Hünci sadap düzülipdir dişlerin
Her tarapda dokuz örüm saçların
Astan-astan değer yarın biline."

şeklindeki dörtlük, 728 kayıt nolu dosyada (sah: 80) şöyledir:

"Galamlayın gıyılıpdır gaşların
Hünci kimin düzülipdir dişlerin
Her yüzünde sekiz bölüm saçların
Olar değer şu dünyânın malına."

"Dag Armanın Pudagı" veya "Aslım Gelmedi" şiirinin ilk dörtlüğü, "Gızlar Çıkar Gözel Şanın Bağına" dizesi ile başlarken, bahşılarn dilinde o, "Şanın Gizi Bağa Şeyle Gelipdir" şeklinde başlıyor. Ayrıca yine bu dosyadaki "Aslım Gelmedi" şiirindeki:

"Men bir okdum, dagdan-daşa atıldım
Pelek bilen oyun gurdum, utuldun
Şum bagtımdan Kelbelaga satıldım
Özge giden geldi, Aslı'm gelmedi."

dörtlüğü de bahşılarn dilinde ve bununla birlikte 1960 yılında yayınlanan "Türkmen Ay dunları" (ESER-L1960) adlı antolojiye alınan "Aslım Gelmedi" türküsünün metninde yoktur. Bu dosyadaki "Dag Armanın Pudagı", "Hayt Yıkan" adlı şiirlerin metinleri de, 292 kayıt nolu dosyada ve destanın Taşkent taşbasma neşrinde genellikle yer almıyor.

728 kayıt nolu dosyadaki yukarıda belirtilen şiirler, Baherden ilçesinin Mürçe obasından 52 yaşındaki bahşı Şiri Patşiyev'den, 1943 yılında A.Gönübekov tarafından derlenmiştir. Bu dosyada Şahsenem - Garip, Hüyrlukga-Hemra, Zöhre-Ta-

bir, Sayatlı-Hemra, Leyli-Mecnun destanlarından bazı parça şiirler, ayrıca da fıkralar, atasözleri gibi folklor ürünlerinden nüshalar muhafaza edilmiştir.

TMEE'deki 571 kayıt nolu dosyada Aslı ile Kerem destanından "Kerem Geldi" (5 dördlük), "Söyem Aslı'nı (3dördlük).. gibi türküler bulunuyor. Buradaki materyalların iyi tarafı, geçiricinin kim olduğu ve kimden alındığının açık olmasıdır. Bu şiirleri 1939 yılında Altı Kuliyev, meşhur bahsi Mahtumkulu Garlı'nın dilinden derlemiştir. Bu dosyada, tanınmış bahşılar Milli Taçmıradov, Nursahet Bahşı, Giçgeldi Amanov, Kiçi Geldimıradov, Geldi Ugurlıyev, Pürli Sarıyev ve diğerlerinin özgeçmişleri, halk destanlarından şiir örnekleri, Mateci, Kemine gibi şairlerin de birkaç şiiri bulunuyor.

"Kerem Geldi" türküsü bahşışların repertuarında "Geldi Geldi Kerem Geldi" şeklinde tekrarlanmakta olup, bunu Çuval Bahşı ustaca icra etmiştir. Asıl metin olarak kabul edilen 335 kayıt nolu dosyada şiirin "Astında Bar Alamatı" şeklindeki dizesi, bahşışların dilinde "Aslında Bar Alamatı" şeklinde söyleniyor. Asıl varyanttaki (TMEE, Kayıt No: 335:33):

"Gara Meleşin gızıyam
Şirin kebabın duzuşam
Tamam kızların göziyem
Kerem geldi Kerem geldi"

şeklindeki dize de, 571 kayıt nolu dosyadaki metinde (89) biraz değişiktir:

"Gara Meleşin gızıyam
Şirin-Perhadın öziyem
Keremin iki göziyem
Geldi geldi Kerem geldi."

736 kayıt dosyada halk edebiyatına ait çok sayıda materyallerden başka da, Kerem ile Aslı destanından "Natuvan Eyler" (3 dördlük) şiiri bulun-

maktadır. Bu şiir, destana ait nüshalarda ve ilk neşirlerde yer almıyor. Şiir karakalem ile Rus kril harfleriyle yazıya geçirilmiştir, yazısı siliktir. Dosyadaki malumata göre, bu şiiri, Tagtabazar (Tah-tapazar) ilçesinden Öde Obodov Obod oğlu (dosyada böyle yazılı) kopya etmiştir. Ancak kimden derlendiği veya alındığı belli değildir.

628 kayıt nolu dosyada, destandan "Galyan Elden Düşüp Sındı Ney ley in" (3 dördlük) şiiri vardır. Metin latin alfabesinde yazılmış olup kim tarafından, hangi yıl ve nerede yazıldığını gösteren hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu dosyada yer alan metinde (sah:51) yerleşen aşağıdaki 2 dördlük, asıl metinde yer almıyor:

"Bizın yurtta temmâkini ekerler
Höves edip tövzasını çekerler
Bir hasapdan galyan suyun dökerler
Galyan elden kaçdı, sındı, neylâyın.

Çilim çeksen temmâkinin kerdinden
Dost tutunsan giz oğlanın merdinden
Asla gaytman, nâzlı yarın sertinden
Galyan elden kaçdı, sındı, neyleyin"

1042 kayıt dosyada Kerem ile Aslı destanına ait "Tarlanın" (3 dördlük) şiiri bulunuyor. Bu dosyadaki materyalleri ve dolayısıyla bu şiiri, Ş. Hal-muhammedov, 1965 yılında Yılanlı ilçesinin önceki adı "Partiyanın XXII. Kurultayı" olan kolhozunda yaşamış 58 yaşındaki Agamet (Agamehmet) Pirnepesov'dan derlemiştir.

Kerem ile Aslı destanına ait, Türkmenistan Millî Eh/azmaları Ensitüsünde muhafaza edilen yukarıda gözden geçirdiğimiz kaynaklardan başka da, önceden de temas edip geçtiğimiz gibi, söz ustası bahşışlarımızın repertuarındaki çeşitli türkülerin (aydımlar) destanın yetersiz yerlerini doldurmakta önemli fonksiyonlar sağladıklarını özellikle vurgulamalıyız.

Destan anlatma geleneğinin, Türkmenistan'ın diğer bölgelerine bakarak Daşoğuz bölgesinde

daha yaygın olduğunu çekinmeden söyleyebiliriz. B ansıların bir kısmı destanı orijinale en yakın şekilde bir bütün olarak icra ederlerken, bir kısmı kısaltılmış, bir kısmı ise sadece ay dunlarını (nazım bölümleri) bölük-pörçük şekilde söylemektedir. Tanınmış bahşılardan Pelvan Hoca Ataoğlu, Nazar Bağa, Muhı Bahşı, Girman Bahşı, Övliyagulu Bahşı, Şükür Bahşı, Magümgülü Garlı... gibilerinin hizmetleri çok büyüktür. Bu halk hafızaları, Türkmen halk destanlarının pek çoğunu repertuarlarına alarak bunlara ait mükemmel besteler yapmışlar ve böylece halkın gönlünde taht kurmuşlardır.

Gızırarbatlı anlatıcı Hodayberdi Magtımov (doğum tarihi: 1893) merhumun ifadesine göre Çovdur Bahşı (doğum tarihi: 1884), Aslı ile Kerem destanını tamamiyle icra edermiş. Yomutların "Düyci" tiğresinden olan Çovdur Bahşı'nın repertuarında "Göroğlu" eposunun bazı bölümleri ile, "Sayatlı-Hemra" destanı da var imiş. (TMEE, kayıt No: 1078) Tanınmış müzik araştırmacısı V.Uspenskiy bu bahşı ile karşılaşmış ve kendisinden pek çok halk türküsü derlemiştir. Ayrıca bu destanın, Daşoğuz vilâyetinin Tagta ilçesinde yaşamış usta bahşı Saçan Bekmıradov'un repertuar süsü olduğu konusunda da bilgi vardır. (Eser-II, 1996) Bu bahsinin repertuarında, "Şasenem-Garip", "Hüylukga-Hemra", "Sayatlı-Hemra" gibi destanlar da var imiş.

1965 yılında, Gızırarbatlı Nurmırat Saparov'dan aldığımız bir başka bilgiye göre, Aslı-Kerem destanını Baherdenli Hocanazar Bahşı da ustalıkla söylüyormuş. Önceden de belirttiğimiz gibi, destan, Mahtumkulu Karlı (Magümgülü Garlı)'nın repertuar süsü olmuştur. Son dönemlerde bu destanı, Aşgabat'ın Karadamak obasında yaşamış (ölüm yılı: 1968) İgli Recebov'un söylediği belirtiliyor. Çeşitli sebeplerden dolayı, adı geçen bahşı ile karşılaşmak ve destanı derlemek bize nasip olmamıştır. Günümüzde bu destanı baştan sona icra eden bir bahşı kalmamıştır, sadece bazı

manzum bölümler kısmen da olsa söylenmektedir.

Kerem ile Aslı destanının "Bu Ceren", "Gözetim", "Durnam", "Sarığül", "Dağlar", "Sona Geldi mi"... gibi türküleri, Türkmen müzik sanatının önceki temsilcileri olan Şükür Bahşı, Oraz S alır, Magümgülü Garlı gibilerinin repertuar süsü olmuştur. Destandaki "Aslım Gelmedi", "Kerem Geldi", "Hal İki Yandan", "Özge Gereklemez", "Sarığül", "Natuvan Eyler", "Yara Yol Berme", "Men Bu Yolun Hay sı Birle Barayın", "Onda Bir Gözel"... gibi türküler, Türkmenistan halk bahşıları Sahi Cepbarov, Mammet (Muhammet) Halmammetov, Artıkmmamet İmamberdiyev, Ödeniyaz NobatovJSfurcema Adıyeva, Dörtgüli Durdıyev... gibilerinin telinde yankılanmaktadır. Bu ise Türkmen halkının destan türüne olan ilgi ve sevgisinin bir belirtisidir.

KEREM İLE ASLI VARYANTLARININ OLAY KARŞILAŞTIRMASI

Kerem ile Aslı destanı, aşk destanı olup ayrı iki dine mensup iki genç insanın birbirlerine duydukları sevgiyi konu edinmektedir. Farklı dinlerdeki (meselâ Müslüman ve Hristiyan) gençlerin birbirlerini sevmeleri şeklindeki tema, çok önceki devirlerden beri uzun yıllar halkların folklor ve edebiyatında kendine mahsus bir yer edinmiştir. XII. asır şairi Faki Teyran'ın "Şih Sengan" adlı manzum eserinde bu temanın ele alınmış olması gerçekten çok ilgi çekicidir. (Fakiteyran, 1965) Manzum eserin olay örgüsü, Yakın Doğu'da ve Hazar Ötesinde çok yayılmıştır. Bu destanın temelinde genel bir rivayet (legenda) yatmaktadır. Eserde anlatıldığına göre, 70 yaşındaki Şeyh Sengan, 500 dervişin mürididir. Bu dervişler geleneğe göre zikir etmekte, dünya işlerinden yüz çevirmiş halde yaşamaktadırlar. Şeyh Sengan da zikir çekmek ve Allah'a kulluk etmekle meşgul olup gözyaşı dökermiş, güldüğü zamanlar pek az olurmuş, düğünlere-toylara hiç gitmezmiş. Dilsizlere

dua okur, hastalara derman bulurmuş. Dünyada hiçbir şey, hatta tabiatın-kızların güzelliği de tesir etmezmiş. Günlerden bir gün, düşünde bir Gürcü kızım görerek aşık olan Şeyh Sengan, bu kıza ulaşabilmek için her şeyden, sofilerinden, hatta dininden bile vazgeçmek noktasına geliyor. Dervişleri onu yolundan çevirmek için ne yapsalar da fayda etmiyor. Tuttuğu yoldan ayrılmayacağını anlayan dervişleri, onu, kızın köşküne bırakıp dönüyorlar. Kız şeyhin çok ihtiyar olduğunu ve kendisine uygun olmadığını belirtse de dinletmiyor, sonunda domuz çobanlığını kabul etmesi halinde onunla evlenebileceğini söylüyor. Kızın bu şartına razı olan şeyh domuz çobanlığına başlıyor. Şeyhin bu hareketine üzülen dervişleri çeşitli yollar ile onu Gürcü kızından soğutmaya çalışıyorlar ve neticede Şeyh Sengan yeniden İslâm dinine dönüyor. Kız da onun peşinden geliyor ve müslümanlığı kabul ediyor.

Bu manzum eserde anlatıldığına göre, daha sonra Azrail geliyor, onların canlarını alıyor ve hikâye tamamlanıyor.

Bu eserden hareketle, hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, insanlar için "gerçek sevgi" den daha güçlü bir duygu olmadığını ifade etmek mümkündür.

Burada, iki ayrı dine mensup, iki gencin birbirini sevmelerini ve bu sevgi yüzünden de dinlerini terk etmelerini hangi faktör ile açıklayabiliriz?

Bilindiği üzere" Orta Asır'larda üretilen destan veya halk hikâyelerinde (Dede Korkut veya Göroğlu) doğrudan doğruya aşık yiğit herhangi bir yabancı ülkede yaşayan, yani başka bir milletten (Ermeni, Gürcü veya Peri kızı) bir kıza aşık olmaktadır. Meselâ S ay at ile Hemra destanında Hemra, yeni evlendiği sevgilisi Selbiniyaz'ı bırakarak yurdunu terk edip Gürcü kızı Sayat'ı aramaya çıkıyor. Meşhur Göroğlu destanının başkahramanı Göroğlu, Kaf dağındaki peri kızı Agayunus'un peşinden gidiyor. Veya Göroğlu, Gürcü yiğidi Bezirgan'ın kızkardeşi Aysoltan'ı en bahadır yiğidi Taymaz ile evlendiriyor.

Bu kapsamda birbirlerini sevenlerin bu usûlde aile kurmalarını aşağıda maddeler halinde açıklamak mümkündür:

I-Aşk-fantazi destanlarında genellikle reel kahramanlar, başka mekanlardaki hayalî perilere (meselâ Agayunus, Hüyrlukga) aşık oluyorlar. Bu, aslında destanlara sinen masalların tesiridir.

II- Bu gruptaki sevgili kızlar (Mahım, Zöhre, Gülruh, Gülay im) Kaf dağında, İrem bağında değil Bağdat'ta, Tatar'da Leke Şahın yurdunda yaşıyorlar.

ni-Tamamen gerçek hayata yönelmek süreci kendini gösteriyor. Bu olguda yukarıda belirttiğiniz gibi dinî inanışları farklı sevgililer ortaya çıkmaya başlıyor, yani Müslüman genci Kerem, Ermeni kızı Aslı'ya aşık oluyor.

Kerem ile Aslı destanının Türkmenistan, Azerbaycan ve Anadolu varyantlarının her üçünde de padişahların, hanların nesilsizliği ile olaylar başlatılmaktadır. Türkmenistan varyantında "evliyalara", Azerbaycan ve Anadolu varyantlarında ise "Allah'a" yönelmeleri ve sığınmaları neticesinde kişilerin oğul ve kız sahibi oluşları gibi hadiselerle başlanması, bunlardaki olay örgüsünün, hangi halkta üretilmiş olursa olsun, aslında genel bir inanç veya halk anlatımı esasında oluşturulduğunu göstermektedir. Bazı bilginler de, destanların pek çoğunun olay örgüsü açısından masallardan etkilendiğini belirtmektedirler

XDC asır Hint (Urdu) Edebiyatının tanınmış temsilcisi Mir Aman'ın "Dört Derviş" adlı eseri, Türkmen okurları tarafından bilinmektedir. Uzun bir hikâye tarzındaki bu eser, bütün Doğu'da meşhurdur. (Mir Aman, 1962) Hikâye okunmaya başlandığında, Aslı ile Kerem destanının Türkmen varyantındaki olayların başlayışı gözler önünde canlanmaktadır. Eser, Rum Padişahının nesilsizliği, daha sonra kerametli yerleri ziyaret etmesi ve evliyalara başvurması neticesinde çocuğunun olması gibi olayları içine almaktadır. Ta oğlunun (başkahraman) dünyaya gelmesine kadar olan

anlatımlar, Kerem ile Aslı destanının Türkmen varyantı ile benzeşmektedir.

Bunu ortaya koymak için misaller verelim:

Kerem ile Aslı destanının başındaki, "Günlerden bir gün, Padişah aynayı eline aldı, baktı gördü ki, sakalına birkaç kır düşmüş. Padişah bir ah çekip, ben şu kadar ordu yendim ve şu kadar mal yığdım, ki heyhat heyhat, dar-ı fenadan dar-ı beka-ya göçmek üzereyim. Benden sonra taht ve tacıma kim sahip olacak", (*TMEE, Kayıt:335:2*) şeklindeki metin, "Dört Derviş"te de aynı şekilde yer alıyor." Bir gün Padişah aynalı odada Kur¹ an okurken gözleri aynaya ilişiyor ve birdenbire bıyığında ak iplik gibi duran bir kıl görüyor. Bunun üzerine gözlerine yaş dolarak bir ah çeken Padişah kendi kendine, "Bah! Gör senin ömrün boşa geçti. Sen yeryüzünde şöret kazanmak istedin, bütün dünyayı birbirine kattın. Tacına ve tahtına sahip olacak bir oğlunun olmadığı ve olmayacağı görünüp duruyor." şeklinde düşünüp içerliyor (*Mir Aman, 1962*).

Kerem ile Aslı destanından bir başka misal:" Padişah Ziyat'ın akıllı bir veziri var imiş. Padişah nesli olmadığı için gamlı bir ahvalde otururken, vezir, şu tavsiyede bulunuyor: Ey Padişah-ı âlem, bu işte sadaka (hayır) vermek gerektir. Eğer bir Allah dostunun duasını alırsanız, size evlât verilir. Padişah Ziyat, vezirinin verdiği tavsiyeyi kabul ediyor ve aç-açık insanları doyuruyor, giyindiriyor." (*TMEE, Kayıt No: 335:39*)

Bu bölüm,"Dört Derviş" te şu cümlelerle veriliyor:

"Padişah Azatbagt'ın akıllı bir veziri varmış. O, padişaha şöyle bir tavsiyede bulunuyor: Siz, Tanrı'ya sığın. Allah'ın kulları sizin gölgenizde barış içinde yaşasınlar, adaletle hükmedin. Yetimleri ve esirleri, çok çocuklu dul kadınları doyurun." Padişah Azatbagt, bu sözler üzerine vezirinin tavsiyesini yerine getiriyor. Bir gece eski elbiseler giyerek kimseye haber vermeden köşkten çıkan Padişah uzun bir yol yürüdükten sonra bir

"evliya"ya (mezar) varıyor, bütün içtenliğiyle namaz kılmaya, dua okumaya başlıyor (*Mir Aman, 1962*).

Bu olaylardan sonra her iki eserde de, padişahların dünyaya gelen oğullarının dünyalık işleri hakkında söz ediliyor. Fakat bundan sonraki hadiseler, her eserde de farklı farklıdır.

Önceden de belirttiğimiz gibi, bazı bilim adamlarının Kerem ile Aslı destanındaki olay örgüsünün İran, Irak, Hindistan gibi ülkelerde yayılmış olduğu şeklindeki fikirlerine ve bununla birlikte destandaki olay örgüsünün "Dört Derviş"ten önce de mevcut olduğu görüşüne dayanacak olursak, o zaman bu eserin, çekirdeğini çok daha önceki devirlerden alıp getirdiğini gösterir.

Göroğlu eposu, "Şahsenem ile Garip", "Sayat ile Hemra", "Hüylukga ile Hemra", "Neccep Oğlan gibi birtakım halk destanları ile birlikte bir konumda "Kerem ile Aslı" destanı da olay örgüsü, düşünce içeriği, konusu, edebi ustalığı açısından Türkmen halk edebiyatında uygun bir mevkiye oturan, bütünüyle bir folklor eseridir.

İçerik bakımından akraba dilli (Türk) halklar arasında uzun asırlardan beri muhafaza edilip gelmekte olan Kerem ile Aslı destanının olay örgüsünü her halk kendi edebî eseri olarak büyük bir özen içinde korumuştur. Bu eserin Gürcülerin, bazı Kafkas halklarının, Harezm Özbeklerinin arasında meşhur olduğu noktasında ilgi çekici bilgiler vardır.

Destanın baş kahramanı müslüman yiğidi Kerem, hristiyan kızı Aslı'yı seviyor; ama birbiriyle çatışan bu dinlerin temsilcileri olan bu iki gencin anne ve babaları, onların kavuşmalarına bir engel teşkil ediyorlar. Buna sebep her iki kesimin inançlarıdır.

Karşılaştıkları ilk günlerde, önceki adlarıyla yani "Mahmut" ve "Zöhre" şeklinde anılan, ancak daha sonra yeni ad olarak "Kerem" ile "Aslı" adları kullanılan gençlerin adlarındaki bu farklılık, "Tahir ile Zühre" destanındaki "Zöhre"yi, Kerem

ile Aslı destanındaki Şehr-i Gürcan ülkesinin padişahı "Kerem Han"ı hatırlatması bakımından dikkat çekicidir.

Kerem, birbirlerine duydukları sevgiyi isbat etmek amacıyla her ikisinin de aynı dine inanmaları (yani müslüman veya hristiyan dinlerinden herhangi birisinde karar kılmaları) konusundaki teklifini ortaya atıyor:

"El-ele bereli, şâhre baralı

Kazıdan ,molladan habar alalı

Her din kabul bolsa sona baralı

Ya sen musulman bol, ya men ermeni."

(*TMEE, Kayıt No: 335:7*)

Neticede hristiyan kızı Aslı, kolaylıkla ve tereddüt etmeden müslümanlığı kabul ediyor. Bu, sevgi gücünün her şeyden üstün olduğunu, bu nazik ve kutsal duygu için dinî farklılığın bir rolünün olmadığını göstermek üzere halk muhayyilesinin ürettiği bir metod olmalıdır.

H.G.Köroğlu'nun da tespit ettiği gibi, böyle bir olgunun Azerbaycan sahasında yüze çıkması mümkün görünmemektedir. Çünkü bu coğrafyada İslâm, özellikle Şilik derin bir kök salmıştır. Ama Türkmenler arasında böyle değildir. Bilinen şu ki, devlet yöneticilerinin ve din adamlarının gayretlerine rağmen, bazı objektif sebepler yüzünden din, Türkmen halkı arasında pek o kadar da tesir gösterememiştir. İşte bu mesele de, anlatıcı tarafından destana en iyi şekilde işlenmiştir. (*Köroğlu, 1967*) Böylelikle gençlerin kendi geleceklerini kendi iradeleriyle çizmek şeklindeki davranışları, destanın olay örgüsünde yerel bir motif olarak ifadesini bulmaktadır.

Bir şahın oğlu olmasına rağmen babasının imkânlarından faydalanmayan Kerem, sevdiği kızı sürekli yaya olarak arıyor. O, karakteri gereği ahlaki yönden temiz bir kahramandır. Destan kahramanlarında genellikle şahit olduğumuz "İki sevgilisi olma" olgusuna Kerem'de rastlamıyoruz.

Bunu onun:

"Men özge canım berem Aslı'm üstüne

Özge yarı söymen, söyem Aslı'm..."

(*TMEE, Kayıt No: 571:79*) şeklindeki sözleri göstermektedir.

Kerem yaşadığı devirde hüküm süren kibirli insanların karakterlerini tiksintiyle vurgulayarak, çağından nefretle söz etmektedir:

"Haram bolsun çarhı-zamana

Barı dağlar gark bolupdır dumana."

Yiğit şehzade Kerem'in yaşadığı devir hakkında bu sözleri söyleyebilmesi, onun nasıl bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Hiç bir şey, dünyalık mal onu ilgilendirmiyor; en sonunda bu dünyanın boş olduğunu, insanın ne kadar yaşarsa yaşasın sonuçta vedalaşmak zorunda kalacağını canı yamışlık içinde ifade ediyor:

"Kerem ay dar, hiç kim galmaz dünyâde

Bir gör şeydim Aslı hanı, aman hey."

(*TMEE, Kayıt: 335:22*)

Bununla birlikte, genelde aşk destanlarının kahramanlarında görüldüğü üzere Kerem'de de olaylar karşısında mücadele etmek yaklaşımı pek hissedilmiyor. O, şefkatli ve yufka yürekli bir kahramandır. Aslı'yı aramak için çeşitli memleketleri dolaşırken, yolda vefat eden yol arkadaşını geleneklere göre defnediyor, ağlamaktan gözleri kör olan babasının gözlerinin açılmasını Allah'tan niyaz ediyor:

"Kadın gudrat sen, cahan aperin

Atamın gözüne şıpa ber, Alla(h)..") (*TMEE, Kayıt:335:39*)

Kerem, destanda beklenmedik bir şekilde ölmesine rağmen olayların devamında yeniden diriltiliyor. Halk, bu sevgili kahramanını böylesi ağır ve mutsuz bir akıbetle bırakmak istememiştir. Bunun için de, bir şekilde, bir yolunu bularak başkahramanı ile yeniden görüşmek istemiş ve bu arzusunu destanda beyan etmiştir. Elbette ki bu, gençleri sev girilen muradına erdirmek isteyen halkın soylu arzusudur. Bu yönüyle "Kerem" tiplemesi Doğu edebiyatında ısrar ve kararlılığın, kalıcılığın sembolü olarak kullanılmıştır. Tanınmış Türk şairi Nazım Hikmet'in "Kerem gibi" adlı şiirinde "Kerem", şu dizelerde dile getiriliyor:

"Kerem yalı yana yana,
Sen y anıtlaşan , men yanmasam
Biz yanmasak
Onda kimler dozer canı"
(*Hikmet, 1989*)

Kerem ile Aslı destanının ikinci temel kahramanı, Kerem'in sevgilisi Aslı'dır. Destanda belirtildiğine göre, Aslı, bir yerde Ermeni kızı, bir yerde Gürcü kızıdır. Aslı ile ilk defa bağda karşılaştığında, Kerem'in:

"Ey, huri kızı, söyle aslın neresi?"

şeklindeki sorusu üzerine Aslı: "Ey şehzade, aslım Ermeni, ben Kara Melek'in kızıyım, "şeklinde cevap veriyor. Aslı'nın soyu hakkında şu örnekleri de verebiliriz:

"Atası Gürcüdür, gizi Ermeni"
"Atası Gürcüdür, gizi melektir"
"Ermenidir menin soyum
Salara bermezler moyum."
"Sen olup sen Ermenin aşığı"
"Birisı Ermeni, biri müslüman"

(*TMEE, Kayıt, 335: 34, 44, 33, 3, 26, 34*)

Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, Aslı'nın anne ve babasının hangi millete mensup olduğunu ilk bakışta tespit edebilmek zordur. Bu destanın diğer Türk halklarındaki varyantlarına dayanılarak, onların "Ermeni" olduğuna hükmetmenin en doğru yaklaşım olacağını düşünüyoruz. Türkmen varyantındaki değişikliğin, destanı icra edenlerin ellerine geçirdikleri nüshalarda böyle bir karışıklığın bulunmasından kaynaklandığı muhtemeldir.

Aslı alçakgönüllü, sevgi dolu, vefakâr bir karaktere sahiptir. Başka bir dine mensup yiğidinin sevgisi uğruna onun dinini bile kabul edecek kadar fedakârdır. Ama olayların devamında onun ilk başlardaki bu özelliği gevşemektedir. Babasının kendisini uzun yıllar aşık olduğu yigitten kaçırıp uzaklaştırmasına rıza göstermiştir. Ancak yine de bu süre içerisindeki ayrılık, anne ve babasının çeşitli hileleri Kerem'e duyduğu sevgiyi söndürüyor. Aslı Kerem'i bütün yüreğiyle seviyor, ona adadığı namus ve iffetini koruyor:

"Kerem can, minnet bilers men
Namısım-arım senindir.
Sana sadağa bolar men
Dinim-imanım senindir."
(*TMEE, 292:72*)

Olaylar karşısındaki dayanıklılığı nedeniyle Aslı, destanlardaki "yiğit kızlar"ı hatırlatıyor. Kerem yanıp kül olduktan sonra, onun küllerini defnedip, kendisi de, mezarının başında bir bekçi gibi 40 yıl ömür geçiriyor. Allah, Kerem'i dirilttiği gibi, kerametli şahsiyetlerin kudretiyle Aslı'ya da gençliğini geri veriyor. Neticede iki insanın birbirlerine besledikleri sevgi, ölümü yeniyor. Yeri geldiği için belirtmeliyiz ki, bu iki kahramanın ölüp dirilmeleri ve gençliklerine yeniden kavuşmaları Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan varyantlarında yer almamaktadır. Bu varyantlarda olaylar, Aslı ile Kerem'in ölümleriyle birlikte tamamlanmaktadır.

Türkiyeli bilginler, olayları böyle trajik sona eren destanları "kara sevda destanları" olarak adlandırmaktadırlar. Destanın Türkmenistan varyantının mutlu şekilde tamamlanması, toplumda insanoğlunun rolüne ve gücüne inanmak, onu sevmek ve hürmet duymak gibi "humanistik" fikirlerin hep yaşatıldığını göstermektedir.

Kerem ile Aslı destanında "adaletli ve şefkatli han" tipini, Ziyat Şah, Hünkâr Padişah ve Mahmut Han'ın şahsiyetlerinde görmek mümkündür. Yurdunu barış içinde idare eden evlâtsiz bir padişah tipini canlandıran Kerem'in babası Ziyat, bir evlât sahibi olmak dileğiyle İmam Rıza'ya sesleniyor:

"Men Ziyada der d-i gamga mübtela
Perzent üçin başa salmışam govga
Arzımı eşitgil, ya imam Rıza
Men bendâge ogul-züryat gerekdir."
(*TMEE*, 335:3)

H. G. Kör oğlu, Türkmenistan varyantında Ziyat Şah'in evlât dilemek maksadıyla "Şah-ı Merdan" a seslenmek yerine Meşhet'teki imam Rıza" ya (3) müracaat etmesini, İslâm dünyasının hepsine mahsus bir hadise olmadığı şeklinde değerlendirerek, bunun geleneksel olarak Şi'ilerin bir geleneği olduğunu vurgulamıştır. H.G. Köroğlu'nun bu görüşü bir bakıma doğrudur. Diğer taraftan, bize göre, destandaki vakaların Azerbaycan coğrafyasında geçmesi neticesinde destanı üreten yazar veya icra edici ozanın, kahramanların hareketlerini gerektiği yerde o coğrafyanın gelenek-göreneklerine ve yerel şartlarına uygun şekilde değiştirmiş olması mümkündür. Aslında İmam Rıza'ya müracaat etmek, ondan himmet dilemek gibi durumlar Türkmen şairlerinin ürettikleri eserlerde de görülüyor. (Sünnî olmasına rağmen, YA.) Mahtumkulu'nun "Seyran içinde" adlı şiirinde imam Rıza'nın adı geçiyor:

"Gözel pirler, gözel pirler
Çekdiler bu yolda zarlar
imam Rıza, şıhı pirler
Nice gözel can içinde."
(*Mahtumkulu*, 1950)

Ozan sanatçı Sayılı Nobatniyaz da, "Yara Meni " adlı şiirinde İmam Rıza'dan söz ediyor:

"İlaylıktan geldi seza
Ölümmeze bolduk rıza
Masat'daki imam Rıza
Özün yetir yara meni."
(*Nobatniyaz*, 1963)

Rivayete göre, Nobatniyaz, Aşgabat'tan Man (Merv)'ya gitmekte iken yolda eşkiyalarla karşılaşılıyor. Eşkiyaların soygunundan kurtulmak için şair, İmam Rıza'ya şiirle seslenip bu şiiri de türkü şeklinde söylüyor. Türkünün bitmesiyle birlikte eşkiyalar, şairi serbest bırakıyorlar.

Kerem ile Aslı destanından anlaşıldığına göre, Ziyat Şah, İmam Rıza'ya yüz sürdükten sonra bir oğul sahibi oluyor. Ziyat Han biricik oğlunun başka bir dine mensup bir kızı sevmesine ilk önceleleri karşı çıkmış olsa da, evlâdına duyduğu sevgi bu düşüncesini bastırıyor. Kara Melek'i bizzat evine çağırıp izzet-ikram gösteriyor ve arkasından onun evine dünürlüğe giderek kızını oğluna istiyor. Yoksa o, Kara Melek'in kızını zorlayarak da alabilirdi. Ama buna kalkışmamış, müslüman geleneklerini uygulamış ve insanlık göstermiştir.

Destandaki Mahmut Han ve Hünkâr Padişah da baş kahramanların hareketlerini destekleyen, gerektiğinde onlara yardım eden tiplerdir. Hatta ilk görüşte aşık olduğu Aslı ile evleneceği düğününe ozan kılığında gelen Kerem'in gerçek aşığın kendisi olduğunu beyan etmesi üzerine Mahmut Han, onun "gerçek aşık" olup olmadığını anlamak için, "ey bahşı, benim için birkaç kıta söyle" diyor. Kerem'in bülbül gibi şakıyıp:

"Eşitgil, Mahmut han, menin arzımı
El götergil, nazlı yarımın menin.
Bir ah ursam, alem yanar oduma
El götergil, nazlı yarımın menin."
(TMEE, 335:19)

demesiyle birlikte Mahmut Han, onun ayaklarına kapanıyor ve bağışlanmasını istiyor.

Kerem ile Aslı destanındaki şahıslardan Aslı'nın babası Kara Melek türlü oyunlarla gençlerin ilişkisine karşı çıkan, hilekâr, kötü huylu, katı yürekli bir insan tipidir. O, destanın başından sonuna kadar kaçırıp durduğu kızını müslüman bir genç vermek istemiyerek, hatta düğün günü kızı için büyümlü bir gelinlik diktirip Kerem'in yanmasına sebep oluyor.

Destandaki "Nerkes", "Sarigül", "Aslı Gelin", "Kerem'in dostu" gibi şahıslar da gençlerin sevgisini destekleyen, yeri geldiğinde yardımı olan tiplerdir.

Kerem ile Aslı destanında müzik sanatı ve vatan duygusuna büyük bir yer verilmiştir. Baş kahraman sevgisini saz vasıtasıyla beyan etmektedir. Aslı'nın düğününe geldiğinde orta yerde saz çalptürkü okuyan Ali adlı bir ozanı gören Kerem, ona: "Böyle bağda özge bilbil yar olmaz." türküsünü söylüyor. Kerem Aslı'yı ararken bir bezirgana rastlıyor. Kendisini yurduna götürmek isteyen bezirgana yalvaran Kerem, ona bir türkü söylüyor. Ancak bezirgan, "eğer gerçek aşık isen dua eyle de şu dağ açılsın, yol versin, ben de seni azat edeyim" diyor. Neticede Kerem önlerinde kararip duran yüce dağa saz ve söz ile sesleniyor:

"Senin akça garın bardır
Menin ahı-zarım bardır.
Uzak yerde yarım bardır
Bir yol ber, asalın dağlar."
(TMEE, 335:23)

Tahir ile Zühre destanında "Tahir'in yalvar-

masıyla dağın yarıklığı gibi, Kerem'in bu feryadı ve saz-söz kudretiyle dağdan bir yol açılıyor. Ayrıca Kerem saz-söz yardımıyla gökyüzündeki turları yere konduruyor. Buna benzer misaller destanda pek çoktur. Bu ise sebepsiz değildir. Çünkü saz ve söz, insan hayatında çok büyük rol oynuyor.

Aslı ile Kerem destanında belirli bir ölçüde Türkmenlerin geçmiş hayatına mahsus ayrıntılar, gelenek-görenekler, millî özellikler en özgün ifadelerini bulmuştur. Gençlerin birbirlerini sevdiklerini duyan ana-babaların "tuz - taam" tadıp dü-nür oluşları, Kerem'in genellikle at ile yolculuk etmesi (Türkiye ve Azerbaycan varyantlarında ya ya yürümektedir), kız ile yiğidin beraberliğini gören akrabalarının namus davası güderek yiğidi vurmaları, Türkmenlerin geleneksel hayatında en gerekli vasıta olan deve veya kervanla karşılaşması; Bunların yanı sıra çorba, peynir, külçe (tereyağlı çörek) gibi yiyecek-içecek adlarının, gelin-kızların süsleri olan çeyizlerin, kırmızı veya keteni gibi giyecek adlarının yer alması bu destanın millî özgünlüklerini göstermektedir.

Kerem ile Aslı destanı idea-konu çerçevesi bakımından "Şahsenem ile Garip", "S ay at ile Hemra", "Hüylukga ile Hemra", "Necep Oğlan" gibi halk destanlarına belli bir ölçüde yakındır. Bu destanlara mahsus olan erkin sevgi, karşılıklı vefa duygusu, halkı ve vatani sevmek, ana-babaya hürmet göstermek., gibi pek çok soylu fikir bu gün de önemini korumaktadır. Bu destanların birbirlerine yakın olan unsurlarından birisi de dil ve biçim birliğidir. Kerem ile Aslı destanının dili de halk dilidir.

Yukarıda sözü edilen halk destanlarında bölüm, olay örgüsü, motifler gibi benzerliklerden başka da şiir kısımlarında da pek çok beraberliklerle karşılaşılıyor. Şahsenem ile Garip'teki 7 dörtlükten ibaret "Diysem Öldürürler Diymesem Ölem" şiiri Aslı ile Kerem'de 5 dörtlük olarak yer alıyor. Aslı ile Kerem'deki "Sındı Ney ley in" şiiri, Şahsenem ile Garip'teki "Döndü Ney ley in" ile aynı formadadır. Aslı ile Kerem'deki "Ya Sen Musul-

man Bol, Ya men Ermeni", "Durnam", "Sag Elimden Sol Elime Alın- çam", "Aslı Hanın Cerenidir, Bu Ceren", "Gül Gırmızı Geyinipdir", "Gördün mi"... gibi şiirler ise Sayat ile Hemra'daki "Ermenidir Ermeni", "Dumanın", "Durnam", "Sag Elimden Sol Elime Salınçam", "Öz İlimin Cerenidir Bu Ceren", "Yar Gırmızı Geyinipdir", "Menin Yarımı Gördünüz mi"... şiirlerini hatırlatıyor. Sadece bunlar da değil, Aslı ile Kerem'deki "Sonam Geldi mi" şiiri Necip Oğlan'daki "Sonam Geldi mi" şiiriyle benzerlikler göstermektedir. Bunlardan başka da, Aslı ile Kerem'deki "Dağlar" şiirine benzer bir şiire Zühre ile Tahir'de de rastlıyoruz.

Aslı Kerem'deki "Senin Gözlerin Gözlerin" şiirine benzeyen bir şiir Nobatniyaz Sayılı şairin eserleri arasında da vardır.

SONUÇ

Yukarıda temas edilen örnekler, Türkmen halk destanlarının birbirinden önce veya sonra üretildiklerine bakılmaksızın, bunların birbirlerine be-

lirli ölçülerde tesir ettiklerini ve Kerem ile Aslı destanının bir halk destanı olduğunu gösteren önemli işaretlerdir.

Olay örgüsü kardeş Türk halkları arasında geniş şekilde yayılan Kerem ile Aslı destanında "temiz sevgi" teması, bu yol ile de halkların karşılıklı dostluğu, vatan ve saza-söze duyulan hürmet gibi pek çok soylu ayrıntı sık sık ortaya konulmaktadır. Bu sebeple bu halk destanı millî gelişmeye ve medenî zenginleşmeye uygun fikirleri öne sürmesi, olayları ilgi çekici ve ustalıkla beyan etmesi gibi özellikleriyle günümüze kadar ulaşabilmiş bir folklor eseridir.

NOT: Bu makalenin Türkmen Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne çevirisi, Araştırma Görevlisi Yusuf AKGÜL tarafından yapılmıştır.

Kendisine samimî teşekkürlerimi sunarım.

Amangül DURDIYEVA

AÇIKLAMALAR:

1- Kerem ile Aslı destanına ait Türkmenistan Millî Elyazmaları Ensütüsü (TMEE) ndeki materyallerin dökümü aşağıya çıkarılmıştır:

A-) Taşbasma nüshalar: Kayıt No: 316, Kayıt No: 335, Kayıt No: 365, Kayıt No: 3839 dosyalar.

B-) Elyazmanüşhalar: Kayıt No: 292, Kayıt No: 571, Kayıt No: 628 Kayıt No: 728, Kayı No: 736, Kayıt No: 1042, Kayıt No: 6149, Kayıt No: 7034.

2- Baymuhammet Garriyev'in bildirdiğine göre, bilgin İ.Kunoş'un, "Türkmen destanları Azerbaycanlılara (Azerbaycan Türkleri, Y.A.) ve oradan da Anadolu'daki boylara (Anadolu Türklerine Y.A.) kadar ulaşmıştır" şeklindeki görüşü, SSCB İlimler Akademisi tarafından da kesin ve resmî bir şekilde makul görülüp 1929 yılında Leningrat'ta yayımlanan "Türkmenistan" adlı 3 ciltlik kitapda yer aldı. Bakınız: Türkmeniya, SSCB İ.A. Neşri, Cilt: I, Leningrat, 1929, sah: 167.

3- İmam Rıza: Musa Kâzım¹ in oğlu, Ebul Hasan Ali... Şî'lerin 8. imamı. 770 yılında Medine'de dünyaya geldi. Halife Memun'un devrinde, 817-818 yıllarında zehirlenip öldürüldü. Mezarı İran'ın Meşhed şehrinde. Unvanı "Rıza" olduğu için, İmam Rıza veya imam Ali Musa Rıza olarak tanınıyor

KAYNAKLAR

- ALİZADE, G, (1936); **Aşugi, Tom: I, II**, Baku.
- ARASLI, Hamit, (1960); **Aşugskoye Tvorçestvo**, Bakü
- ARŞARUNI, A.M. ve VELTMAN, S.A, (1930); **Epos Sovetskogo Vostoka, Turkmenskaya Cjenskaya Poeziya**, Moskva.
- BAŞGÖZ, İlhan, (1973); Dastan, "**Ash-Kerem**", Hazırlayan: Tagi Teymüroğlu Salehov, Baku.
- BAYMIRADOV, Amanmurat, (1982); **Türkmen Folklor Poeziyasının Tarihi Evolyutsiyası**, Aşgabat, "İlim".
- BAYMIRADOV, Amanmırat., (1986); **Hayvanlar Hakkındaki Türkmen Erttekileri**, Aşgabat, "İlim".
- BERTELS, Ye, E, (1944); Literatura Proşloye Turkmeskogo Nar oda, **Sovet Edebiyatı Jurnalı**, No:9-10
- DURDIYEVA, Amangül, (1965), **Ash-Kerem**, Aşgabat, "Türkmenistan"
- DURDIYEVA Amangül; (1981); **Görogh Eposında Fantastika**, Aşgabat
- DURDIYEVA Amangül, (1985); **Türkmen Folklorunda Sanavaçlar ve Yanılmaçlar Janrlarının Ayratınlıkları**, Aşgabat.
- ELÇİN, Şükrü Murat, (1949); **Kerem ile Ash Hikayesi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- ESER-I, (1960); **Türkmen Aydından**, Aşgabat.
- ESER-H, (1976); **Türkmen Folklorı Hazirki Zamanda, Tom:I**, Aşgabat, "İlim".
- EAKİ TEYRAN, (1965); **Şeyh San'an**, Moskva, İzdo "Nauka" Glavnaya Redaksiya Vostochnoy
- GARABAYEV, H, (1967); **Edebiyat ve Sungat Gazeti**, No:19(792).
- GARRIYEV, B. A; (1943); **Ash-Kerem**, Aşgabat, BTDN.
- GARRIYEV, B. A, (1945); **Ash-Kerem Halk Romanı**, Sovet Edebiyatı Jurnalı, No: 3
- GARRIYEVA, A, (1990); **Türkmen Halk Görogh Eposının Poetik Sisteması**, Aşgabat, "İlim".
- GUTLIYEVA, S, (1981); **Türkmen Halk Destanı Necep Oğlan**, Aşgabat.
- HALMUHAMMEDOV, S, (1984); **Türkmen Erttekilerinde Halk Satir asının Çeper Türkleri**, Aşgabat.
- HALMUHAMMEDOV, Ş, (1989); **Türkmen Erttekilerinde Durnuklu Çeperçilik Dep-leri**, Aşgabat.
- HİKMET, Nazım, (1989); **Goşgılar**, Aşgabat, "Türkmenistan".
- İBRAGİMOV, C, (1962); **Feodalniye Gosudarstva na Territorii Azerbayd cana v XV Veke**, Baku.
- KEKİLOV, A, (1957); **Mollanepes (ömrü ve Dörediciliği)II-III. Bölmüler**, Aşgabat, "İlim".
- KİÇİGULOVA, P, (1978); **Görogh Hakkında Sohbet**, Aşgabat.
- KÖROĞLU, H.G, (1956); **Destannıy Epos Turkmenskogo Naroda**, Trudı İYAL, Vıp:1 Aşgabat, "İlim"
- KÖROĞLU, H.G; (1967), **Türkmen Halk Dörediciliği Boyunca Oçerk**, Destanlar, Aşgabat, "İlim"
- MAHTUMKULU, (1950); **Magtımguılı, Sayılan Eserler**, Aşgabat, "TIA'nın Neşriyatı".
- MEHMETİYAZOV, Babuş, (1979); **Görogh Eposı ve Onun Hazirki Zaman Yagdayı**, Aşgabat.
- MEHMETİYAZOV, Babuş, (1989); **Görogh Eposının Döreyişi Hakkında**, Aşgabat.
- MEHMETİYAZOV, Babuş, (1992); **Türkmen Gahrımançılık Eposı Göroghı**, Aşgabat.

- MİR AMAN, (1962); **Dört dervüş**, Aşgabat, TDN
- PETRUŞEVSKIY, İ.P, (1949); **Gosudarstva Azerbaycana v XV Veke Sb, Statey ob İstorii Azerbaycana**, Baku.
- POTSELUYEVSKI, A.P, (1928); **Stihot- vorray Ritm Geoklenskih Narodmh Pesen**, Aşgabat.
- ROSLYAKOV, A, (1962); **Türkmen Halkının Gelip Çıkışı**, Aşgabat.
- SAKALI, MA, (1956); **Türkmenkiy Skazoçmy Epos**, Aşgabat.
- SALEHOV, Tagi Teymüroğlu, (1973); **Dastan, "Aşlı-Kerem"**, Bakü.
- ŞATSKAYA, O j, (1934); **Motivı Cjenskoy Doli v Turkmentskoy Lirike**, Moskva, Sovetskiy Folklor.
- SAYILI NOBATNİYAZ, (1963); **Mercen Daneler**, Aşgabat, "Türkmenistan".
- TAHMASİB, M.H, (1967); **O Naşem Dostoy-nom Tvorçestve**, Edebiyat ve İnde e Senet, Baku.
- TMEE, Türkmenistan Milli Elyazmalar Enstitüsünde (TMEE) saklı material- lerin kayıt ve numaraları.
- TOĞRUL, Mehmet, (1973); **Dastan, "Aşlı-Kerem"**, Hazırlayan:Tagi Teymüroğlu Salehov, Baku.
- TÜRKMENBAŞI, Saparmurat, (1993); **Mugalımlar Gazeti**, 5 Mayıs
- VELİYEV3, (1980); **Stavropol Türkmenlerinin Destanları**, Aşgabat, "İlm"
- VELİYEV, B, (1983); **Türkmen Halk Poesiyası**, Aşgabat, "İlm".

THE VARIANTS OF "KEREM AND ASLI" EPIC, THEIR FOLKLORIC CHARACTERISTICS AND PLACE IN TURKISH FOLK LİTERATÜRE

Prof. Dr. Amangül DURDIYEVA

Türkmen National Institute of Manuscripts
Head of Folklore Department

ABSTRACT

The epic "Kerem and Aslı" being an anonymous work has undergone centuries long process of evolving, development, spreading and change in the common Turkish culture and has been the subject of long-lasting interest for scientists from Türkmenistan, Azerbaijan and Turkey; in this framework very important and worthy of note results related to the epic with other common epics have been discovered.

in spite of negative conditions the efforts of Türkmen scientists concerning epics and actually "Kerem and Aslı" are worth of every appraisal.

There are a lot of materials related to "Kerem and Aslı" at the National Center of Manuscripts which was established after Türkmenistan got independence. The last comparative - scientific text of the epic published in 1943 and 1965 using temporary manuscripts and lithographies was prepared and published by A. Durdiyeva in 1998.

The epic narrates immortal love of two young people named Kerem and Aslı and the difficulties they encounter for the sake of their love. While it was spreading out in different geographical areas, it had continued its stage of change and evolution by absorbing local characteristics of Turkish communities that lived in those areas. At this point, there are some differences between Türkmen, Azerbaijan and Turkish variants of the epic. Indirectly, the epic had become an original folklore work that shows conception of the world of communities which lived in different geographical areas.

The epic of "Kerem and Aslı" keeps alive a lot of components like innocent love which forms basic structure of Turkish culture, friendship of communities, loyalty to justice, devotion, continuation of race, being loyal to lover, to give importance to music and conversation, tolerance to different beliefs, protecting lovers, learning traditions and customs... etc. Also it carries lots of details that belong to the Eastern Literatures in its structure. Due to all these facts it had ensured important contribution to our social life and our literature.

Key Words:

Kerem and Aslı, Tradition of Epic, Regional Interpretation,
Unity of Turkish Culture

ВАРИАНТЫ ЭПОСА «КЕРЕМ И АСЛЫ», ИХ ФОЛЬКЛОРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И МЕСТО В НАРОДНОЙ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Проф. Амангуль Дурдыева

Туркменистанский Институт Национальных Рукописей
Заведующий Отделом Фольклора

РЕЗЮМЕ

Эпос «Керем и Аслы», который является народным произведением и веками проходит процесс образования, развития, распространения и изменения в общей тюркской культуре долгое время занимал умы ученых Туркменистана, Азербайджана и Турции. В этой связи были обнаружены очень важные и заслуживающие внимания результаты касательно вышеуказанного и других общих эпосов.

Несмотря на неблагоприятные условия всяческие усилия туркменских ученых в области народных эпосов, и в частности эпоса «Керем и Аслы», заслуживают признания.

В созданном после приобретения Туркменистаном независимости Национальном Институте Рукописей находится много материалов по эпосу «Керем и Аслы». Последний сравнительно-научный текст эпоса, изданного в 1943 и 1965 годах при использовании существующих рукописных образцов и литографий был опубликован А. Дурдыевой в 1998 году.

При распространении эпоса о бессмертной любви двух молодых влюбленных и препятствий, которые встают на их пути, в различные места проживания тюркоязычных народов, эпос продолжал своё изменение и развитие, вбирая в себя местные особенности этих народов. В этой связи наблюдаются некоторые различия между туркменистанским, азербайджанским и турецким вариантами. Следовательно эпос принял форму уникального фольклорного произведения, который отражает мировоззрение народов, на территории которых он распространился.

Эпос «Керем и Аслы», продолжающий в себе множество особенностей, которые являются основой тюркской культуры, как чистая любовь, дружба народов, приверженность к справедливости, самопожертвование, продолжение рода, верность любимой(любимому), ценить слово и музыку, терпимость к различным верованиям, защищать близких, знание традиций и обычаев, а также несущий в себе многие особенности восточной литературы, внес большую лепту в нашу общественную жизнь и литературу.

Ключевые слова:

«Керем и Аслы», традиция эпоса, территориальная интерпретация, единство тюркской культуры

ÖYKÜ YAPISI VE ÖYKÜ YAPISININ OKUDUĞUNU ANLAMA ÖĞRETİMİNDE KULLANILMASI

Dr.Rüya Güzel ÖZMEN

*Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi
Özel Eğitim Bölümü Öğretim Görevlisi*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; İlköğretim öğrencilerine, metin okuma - anlama becerisini kazandırmak için kurgusal metin türlerinden olan, öykülerdeki bilgi birimlerinin ve ilişkilerinin nasıl düzenleneceğini ve okuduğunu anlama öğretimi yaparken soruların nasıl hazırlanacağını açıklamaktır.

Çalışmada öykü yapısı kavramı tanımlanmıştır. Stein ve Glenn'in öykü yapısı, bu yapıya göre hazırlanan öykülerden örnekler verilerek açıklanmıştır. Ayrıca, öykü yapısından okuduğunu anlama öğretiminde nasıl yararlanılacağı üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak, öğretmenlerin okuduğunu anlama öğretimi plânlarken sunacağı öyküyü anlamayı sağlayacak bilgi birimleri ve ilişkilerini analiz ederek, öğretim amaçlarını oluşturmaları önerilmiştir. Ayrıca Türkçe kitaplarında yapılandırılmış öykülere yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Öykü Yapısı, Öykü Grameri, Okuduğunu Anlama.

GİRİŞ

Çocuklar küçük yaşlarından itibaren yetişkinlerden dinledikleri öyküler ve masallarla büyürler. İlköğretim yıllarında da bu yaşantıları, öykü ve masalları okuyarak sürer. Çocukların okudukları öyküleri anlamaları, öyküyü oluşturan bilgi birimlerini ve bu birimler arasında kurulan ilişkileri anlamalarına bağlıdır (Stein ve Glenn, 1979; ~Wolman, 1991). Ancak geleneksel yöntemle yapılan okuduğunu anlama öğretiminde metni anlamayı sağlayacak önemli bilgi birimleri ve ilişkileri gözden kaçırılmaktadır. Ayrıca metinlerin düzenli bir yapıya sahip olmaması, metni oluşturan bilgi birimleri ve ilişkilerinin belirlenmesini de zorlaştırmaktadır. Geleneksel yöntemle yapılan okuduğunu anlama öğretimi, öğretmenin okuma parçasıyla ilgili sınıfa soru sorup, öğrencilerin cevaplandırması şeklinde yürütülmektedir. Türkçe kitaplarındaki metinleri anlamayı ölçen sorular incelendiğinde, bu soruların metinlerdeki bilgi birimlerinin bir kısmını ölçmeye yönelik olduğu gözlenmektedir. Soruların metindeki önemli bilgi birimlerini ölçmediği ve bilgi birimleri arasındaki ilişkilerin kurulmasına yönelik olmadığı görülmektedir. Kutlu (1999), İlköğretim okullarındaki Türkçe ders kitaplarındaki okuma parçalarına dayalı olarak hazırlanmış soruları incelemek için yapmış olduğu araştırmada, Türkçe kitaplarında bulunan metinlerdeki bilgileri hatırlamayı ölçen

soruların, parçanın özünü anlamaya ve parçada verilmek istenen düşünceleri birbiriyle ilişkilendirmeye yönelik olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla öğretmenler anlama öğretiminde, metnin bir bütün halinde anlaşılmasını sağlayacak bilgi birimleri ve ilişkileri üzerinde duramamaktadırlar. Bu durum öğrencilerin metni bir bütün halinde anlayamamalarına neden olmaktadır.

Örnek olması amacıyla, İlköğretim 2. sınıf Türkçe kitabından bir öykü ve anlama soruları ele alınmış (MEB, 1995), aynı öykü için yukarıda açıklanmaya çalışılan anlama öğretimine ilişkin, bilgi birimleri ve ilişkilerini içeren yöneltmesi gereken sorular düzenlenmeye çalışılmıştır (Tablo: 1).

Kınalı Kuzu

Dedesi Ahmet'e minik bir kuzu aldı. Annesi de onun sırtını kınaladı. Kuzunun adı kınalı kuzu oldu. Ahmet, kuzusunu kırlarda, çayırda otlatıyordu. Ona şeker, üzüm yedirdiyordu. Kınalı kuzu Ahmet'e çok alıştı. Ahmet nereye gitse o da peşinden koşuyordu.

Pazartesi günü Ahmet okula gitti. Ders başlamıştı. Öğretmen güzel bir masal anlatıyordu. Çocuklar sessizce dinliyorlardı. O sırada kapıdan "tak tak" diye bir ses işitildi. Herkes kapıya baktı.

Kapı açıldı. Bir de ne görsünler? Ahmet' in kınalı kuzu'su değilmi?

Tablo: 1 — Anlama Soruları

Türkçe kitabında yer alan anlama soruları

1. Ahmet'e kuzuyu kim aldı?
2. Ona niçin kınalı kuzu dediler?
3. Ahmet ile kuzu neler yaptılar?
4. Kuzu, okula hangi gün geldi?
5. Kuzu, okulda ne zamana kadar kaldı?

Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sorulan anlama soruları

1. Dedesi Ahmet'e ne aldı?
2. Kuzuya neden kınalı kuzu ismini taktılar?
3. Ahmet Kuzusuyla neler yaptı?
4. Kınalı kuzu Ahmet'e alışınca ne yaptı?
5. Ahmet kuzuyu bırakıp okula gidince ne oldu?
6. Kuzu okula gidince çocuklar ne yaptılar?

Kuzu:

-Me, me, me. diye Ahmet'in yanına koştu. Bütün çocuklar katıla katıla güldüler. Öğretmen de çok güldü.

O gün kınalı kuzu akşama kadar okulda kaldı. Çocuklar onu çok sevdiler.

Bu öyküde hayvanlara iyi davranınca, onların da insanları sevdiği, kısaca hayvan sevgisi işlenmektedir. Bu öyküyü anlamayı sağlayacak önemli bilgi birimleri ve ilişkileri, Ahmet'e bir kuzu alınması, kuzuya isim verilmesi, Ahmet'in kuzusuyla yaptıkları böylece kuzunun Ahmet'e alışması ve bunun üzerine okula Ahmet'in peşinden gitmesi, kuzu okula gidince çocukların kuzuyla davranış biçimleri şeklinde özetlenebilir.

Türkçe kitabında yer alan soruları öğrenciler sırasıyla aşağıdaki gibi cevaplayacaklardır.

1-Dedesı 2-Annesı kuzunun sırtını kınaladığı için 3-Ahmet kuzusunu kırlarda otlattı, ona şeker, üzüm yedirdi. 4-Pazartesi günü 5-Akşama kadar.

Bu cevapların öyküde işlenmek istenen fikri temsil etmediği, öyküyü bütün olarak anlamayı sağlayacak bilgi birimleri ve ilişkilerini içermediği görülmektedir. Türkçe kitabında yer alan 1.4. ve 5. soru incelendiğinde bu soruların metni anlamayı sağlayacak önemli bilgi birimlerini ölçmeye yönelik olmadığı görülmektedir. Bu sorular metindeki bazı detayları ölçmeye yöneliktir. Ayrıca tüm sorular bilgi birimleri arasında ilişki kurmaya yönelik değildir.

Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre yöneltilen soruları öğrenciler sırasıyla aşağıdaki gibi cevaplayacaklardır.

1.-Kuzu 2-Annesı kuzunun sırtını kınaladığı için 3-Ahmet kuzusunu kırlarda otlattı, ona şeker, üzüm yedirdi 5-Kuzu, Ahmet nereye gitse peşinden koştu 6-Ahmet okula gidince, kuzu okula geldi 7-Kuzu okula gelince, çocuklar onu sevdiler

Bu cevapların, öyküde işlenmek istenen fikri temsil ettiği, öyküyü bütün olarak anlamayı sağ-

yayacak bilgi birimleri ve ilişkilerini içerdiği görülmektedir.

Öğrencilerin metni bir bütün halinde anlaması için metni anlamayı sağlayacak bilgi birimleri ve ilişkilerin belirlenmesi gerekir. Metni anlamayı sağlayacak bilgi birimlerinin ve bu birimler arası ilişkilerin belirlenmesi okunacak metnin analizi ile sağlanır. Bir metni analiz etmenin en önemli şartı bir analiz sisteminin seçilmesidir. Kurgusal metinlerde en çok kullanılan ve önerilen analiz birimi önermedir (*Stein ve Glenn, 1979*). Önerme, bir savı öne süren ya da bir durumu dile getiren genellikle bildiri tipinde olan bir cümledir (*Grünberg ve Onart, 1976*). Ancak metin, önermeler şeklinde analiz edildiğinde önermeler arasındaki bağlantı gözden kaçırılmaktadır. Bunun yanı sıra bilgi türleri ve birimler arasında var olan ilişki metin türlerine göre farklılaşmaktadır. Bu nedenlerle analizler metin türleri dikkate alınarak yapılmalıdır. Kurgusal metin türlerinden olan öykünün analizinde bilgi birimlerinin belirlenmesi ve birimler arası ilişkilerin açıklanmasında öykü yapıları kullanılır (*Stein ve Glenn, 1979*). Geliştirilmiş öykü yapıları, sözcük ve cümleden daha büyük olan metni anlamayı sağlayacak bilgi birimlerinin ve ilişkilerinin incelenip analiz edilmesinde yardımcı olur (*Whaley, 1981*).

Bu çalışmanın birinci bölümünde öykü yapısı kavramı ve Stein ve Glenn'in öykü yapısı açıklanmıştır. İkinci bölümde ise öykü yapısından okuduğunu anlama öğretiminde nasıl yararlanacağıyla ilgili araştırmalara ve önerilere yer verilmiştir.

ÖYKÜ YAPISI NEDİR?

Batı toplumunda geçmişten günümüze kadar anlatılan masallar ve halk hikâyelerini inceleyen araştırmacılar, bellekte öyküye ilişkin bir şema oluştuğunu varsayarak, bu şemaya uygun öykü yapılarını belirlemişlerdir (*Stein ve Glenn, 1979; Gersten ve Dimino, 1990*). Öykü şeması, bir öy-

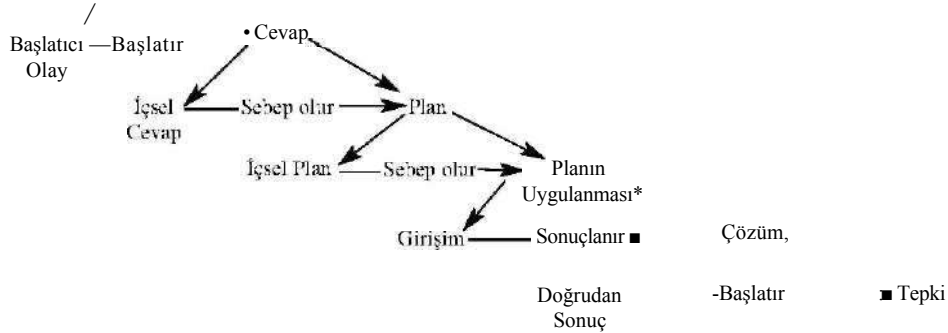
künün bölümlerinin ve bu bölümler arasındaki ilişkilerin zihinsel olarak temsil edilmesidir (Mandler ve Johnson, 1977; Stein ve Glenn, 1979; Whaley, 1981; Lehr, 1987). Öykü yapısı ise insan zihninde oluşan öykü şemasına göre bir öykünün temel unsurlarını ve bu unsurlar arasındaki ilişkiyi tanımlayıp açıklayan kurallardır (Stein ve Glenn, 1979; Whaley, 1981; Sadow, 1982; Marshall, 1983; Lehr, 1987).

Okuyucunun öykü metninden bilgiyi alıp kodlarken, tahminlerde bulunurken, belleğe kaydederken ve bilgiyi hatırlarken kullandıkları zihinsel işlemi tanımlamak ve insan belleğinde idealleştirilmiş öykü unsurlarını incelemek amacıyla yapılan araştırmalar, dört öykü yapısını kabul etmektedir. (Schmitt ve O'Brien, 1986). Bunlar; Mandler ve Johnson, Rumelhart, Stein ve Glenn ile Thorndyke'in öykü yapılarıdır. Bu yapılardaki unsurlar birbirleriyle çok az farklılık göstermektedir. Öykü yapılarında ortak olan özellikler şu şekilde özetlenebilir;

- 1- Öyküler bir tema ve konudan oluşur.
- 2- Konu bir ya da bir dizi bölümü içerir.
- 3- Öyküde olayın geçtiği yer, zaman ve kahraman tanımlamalarının bulunduğu bir dekor bölümü ve birbiriyle ilişkili bir dizi olayın yer aldığı bölümler bulunur.
- 4- Bölümleri oluşturan ilişkili olaylar ise;

,Öykü.

Dekor —Neden olur :*»-Bölüm

Şekil 1. Stein ve Glenn'in öykü yapısında kategoriler ve kategoriler arasındaki ilişkiler.

a) Bir amacı ya da problemi ortaya koyan, başlatıcı olayı veya eylemi,

b) Amaca ulaşmak yada problemi çözmek için yapılan girişimleri,

c) Amaca ulaşılması ya da problemin çözümü ve

d) Karakterlerin olaya tepkisinden oluşur (Marshall, 1983; Morrow, 1985; Schmitt ve O'Brien, 1986; Gersten ve Dimino, 1990).

Öykü yapıları, birbirleriyle benzerlik göstermekle birlikte, Stein ve Glenn'in öykü yapısı unsurlarında kullanılan bilgi türleri diğer yapılara göre genişletilmiş ve unsurlar arasındaki ilişki türleri de tanımlanmıştır. Stein ve Glenn, 50 den fazla fabl'ı ve çocuk öyküsünü analiz ederek öykü yapısını oluşturmuşlardır. Bu nedenle bu öykü yapısı, çok sayıda öyküyü açıklayabilecek niteliktedir. Bu bölümde Stein ve Glenn'in öykü yapısı açıklanacak ve bu öykü yapısına göre yazılan öykülerden örnekler verilecektir.

STEİN VE GLENN'İN ÖYKÜ YAPISI

Stein ve Glenn, öyküleri analiz ederken öykülerin hiyerarşik kategoriler ağı ve bu kategoriler arasında mevcut bulunan mantıksal ilişkiler yo-

luyla tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Stein ve Glenn, kategorilerle öykü yapısındaki unsurları, kategori ağıyla da, bu unsurlar arasında var olduğu sayılan mantıksal bir sırayı tanımlamaktadırlar. Kategoriler arasındaki ilişkiler ise, bir kategorinin, bir sonraki kategorinin ortaya çıkışını ne kadar etkilediği yada mantıksal olarak ne kadar önce geldiğini belirtmektedirler. Şekil-1; Stein ve Glenn'in öykü yapısında bulunan kategorileri ve kategoriler arası ilişkileri göstermektedir.

Stein ve Glenn'e göre öyküler; öyküdeki olayın geçeceği fiziksel ve zamansal bağlam ile öykünün kahramanını tanıtan bir dekor bölümü ve bölüm sisteminden oluşur. Bölüm sistemi, dekor bölümü dışında bütün öyküyü birleştirir ve birbiriyle ilişki içine sokar. Bir bölüm sistemi bir veya daha fazla bölümden meydana gelebilir. Bir bölüm, bir karakteri etkileyen başlatıcı bir olayı, karakterin bu olaylara verdiği içsel cevapları, karakterin hedefi ile ilgili olarak yaptığı girişimi ve bu girişimden kaynaklanan sonuçları ve bu sonuca verilen tepkileri içerir.

Stein ve Glenn'in öykü yapısında, **Dekor** bölümünde verilen bilgi türü durumsaldır. Yani karakterlerin veya mekanların durumunu veya alışkanlık halindeki etkinliklerini betimler. Dekor bölümündeki ifadeler bilgiler, durumlar ve etkinlikler olarak tanımlanabilir. Dekor bölümünde çok sayıda durumlar veya etkinlikler yer alabilir. Paylaşılan Çiçek öyküsünde (Ek:1) dekor bölümündeki "Anneler günü olması, Ömer'in annesine çiçek almak istemesi, çiçeği alması, annesine çiçeği vereceği için çok sevinçli olması" ifadelerinde durum betimlenmektedir. Horoz Şekerleri öyküsünde (Ek: 2) dekor bölümündeki "Oya'nın her teneffüs arkadaşlarıyla okulun bahçesine çıkıp oynaması" ifadesinde alışkanlık şeklinde bir etkinlik betimlenmektedir. Hasta Anneanne öyküsünde (Ek: 3) dekor bölümünde Sevim Teyze'yi tanımlamak için kullanılan ifadelerde durum, "Sevim Teyzenin her pazartesi iğne yaptırmak için evden

çıkması" ifadesinde ise alışkanlık şeklinde bir etkinlik betimlenmektedir. Ayrıca dekor bölümünde yer alması gereken diğer bir ifade ise öyküdeki olayın geçtiği zamanın tanımlanmasıdır. Bundan sonra da öyküde olacak olay tanımlanan zaman sürecinde geçer. *Hasta Anneanne* öyküsünde olay, pazartesi günü *Horoz Şekerleri* öyküsünde olay, teneffüs saatinde Paylaşılan Çiçek öyküsünde ise olay, anneler gününde geçmektedir.

Stein ve Glenn'in öykü yapısında, tek bir bölüm içinde bir başlatıcı olayla başlayan ve bir çözüm ile sonuçlanan nedensel olaylar zinciri yer alır. Bölüm içinde yer alan unsurlar birbirlerine nedensel olarak bağlıdır. Bölümdeki **başlatıcı olay** unsurunun ana işlevi bir içsel cevaba yol açmasıdır. Bu başlatıcı olay bir doğal olay, bir eylem veya bir içsel olay olabilir. Doğal olay fiziksel çevrede meydana gelen bir değişikliktir ve genellikle bir canlı tarafından yapılmaz. Bu tür olaylara örnek olarak şu cümle verilebilir. "Baca çatırdamaya ve çatının üstüne düşmeye başladı". Buradaki olay bir canlı tarafından yapılmamıştır ve karakterin içsel bir plan belirlemesine yol açar (*Stein ve Glenn, 1979*). Öyküdeki kişilerde bir içsel cevaba yol açan, kahraman veya öyküdeki diğer kişiler tarafından gerçekleştirilen bir eylem de başlatıcı olay sayılır. *Horoz Şekerleri* öyküsünde Oya'nın horoz şeker satan satıcıyı görmesi *Balığın Ölümü* (Ek-4) öyküsünde Oğuz'un annesinin Oğuz'a balık alması eylem ifade eden başlatıcı olaylardır. İçsel olaylar da başlatıcı olay sayılabilir. Bunlar açlık, acı yada hastalık gibi fizyolojik durumlarda meydana gelen değişikliklerdir. *Hasta Anneanne* öyküsünde Sevim Teyze'nin iğneciden döndüğünde ter içinde ve yüzünün kıpkırmızı olması, kötü görünmesi içsel olay ifade eden başlatıcı olaydır.

Stein ve Glenn'in öykü yapısındaki başlatıcı olaydan sonra gelen öykü unsuru cevaptır. **Cevap**, içsel cevap ve plandan oluşur. İçsel cevap, başlatıcı olaya bağlı olarak karakterde meydana

gelen ruhsal durumdur. Öyküdeki içsel cevabın karakterin bir sonraki girişimi yapmasına veya planlamasına yönelik harekete geçirici özelliği vardır. İçsel cevaplar duygusal cevaplar, bilişsel tepkiler veya hedefler tarzında ifade edilebilir. Duygusal cevaplar mutluluk, üzüntü ve heyecan gibi ifadeleri içerir. *Paylaşılan Çiçek* öyküsünde Ömer'in, Elifin çiçek alamamasına üzülmeye duygusal cevap ifadesi şeklinde verilmiş içsel cevaptır. İçsel cevap unsurundaki hedef ifadeleri, karakterin arzularını yada emellerini anlatır. *Hasta Anneanne* öyküsünde Çan'ın anneannesinin kötü göründüğünü görünce ona yardım etmek istemesi, *Balığın Ölümü* öyküsünde annesinin Oğuz'a aldığı balığa Oğuz'un iyi bakacağına söz vermesi hedef ifadesi şeklinde verilmiş içsel cevaplardır. İçsel cevap unsurundaki bilişsel tepkiler şeklinde kullanılan ifadeler karakterin başlatıcı olay karşısındaki düşüncelerini anlatır. Bu tür ifadeler çoğunlukla biliyordu, öğrendi, hatırladı, farketti ve düşündü sözcükleriyle biter. *Horoz Şekerleri* öyküsünde Oya'nın horoz şekerlerini görünce annesinin açıkta satılan yiyeceklerle ilgili söylediklerini hatırlaması, bilişsel tepki ifadesi şeklinde verilen içsel cevaptır. İçsel cevap unsuru bu tür ifadelerden birini, ikisini yada üçünü birden içerebilir. Bir çok öykü içsel cevap unsuru içermeyebilir. Bu unsurun öyküde bulunmaması karakterin duygularının, hedeflerinin ve düşüncelerinin meydana gelen başlatıcı olaydan yada başlatıcı olayı izleyen davranıştan çıkarsana bileceğini gösteriyor olabilir. Mandler, Johnson ve Rumelhart, içsel cevap unsuru basit tepki olarak adlandırmışlardır. Bu unsuru başlatıcı olay karşısında kişilerin gösterdiği düşünce, duygu, istek yada amaç tarzında tepkiler olarak tanımlamışlardır (Mandler ve Johnson, 1977; Sadow, 1982).

Cevaptan sonra gelen öykü unsuru, başlatıcı olay karşısında karakterin oluşturduğu içsel cevapla bağlantılı olarak gerçekleştirmek istediği amaçlardır. Stein ve Glenn bu unsuru **plan** olarak

isimlendirmiştir. Plan, içsel plan ve planın uygulanmasından oluşur. İçsel plan unsuru çoğu çocuk öykülerinde bulunmaz. Çünkü çocuk öykülerinde karakterlerin çoğunun sadece bir büyük hedefi vardır ve ona ulaşmak için bir yada iki eylemde bulunurlar. İçsel plan, karakterin hedefe ulaşma sırasında bir güçlüklerle karşılaşacağı ve ona ulaşmak için alt hedefler belirlemesini gerektiren öykülerde görülür. Ekte bulunan öykülerde bu unsura yer verilmemiştir. Karakterin içsel planı, planın uygulanmasına neden olur. Planın uygulanması ise karakterin çözüme ulaşmak için gösterdiği girişimlerle belirlenir.

Girişim, karakterin bir hedefe ulaşmak için gösterdiği gözlenebilir eylem ifadeleridir. Girişim ifadelerinin en büyük işlevi çözüme sebep olması yada yol açmasıdır. Elif çiçek alamayınca, Ömer'in çiçeklerinin yarısını Elife vermesi, Oya'nın horoz şekerlerini görünce dayanamayıp şekerlerden alması, Çan'ın anneannesine yardım etmek için ona su ve kolanya getirmesi, Oğuz'un balığın yemini vermesi ama suyunu değiştirmeyi unutmaması girişim ifadeleri olup karakterlerinin yaptıkları eylemleri gösterir.

Öykülerdeki çözüm unsuru doğrudan sonuç ve tepkiden oluşur. **Doğrudan sonuç** unsurundaki ifadeler, karakterin yaptığı girişim sonucunda hedefine ulaşıp ulaşmadığını veya karakterin girişiminin sonucunda olayda meydana gelen değişikliği ifade eder. Doğrudan Sonuç ifadeleri karakterin bu sonuca vereceği tepkiye yol açar. Doğrudan Sonuç unsurunda doğal olaylar, eylemler, durumlar tarzında ifadeler yer alabilir. *Balığın Ölümü* öyküsünde Oğuz'un balığın suyunu değiştirmeyi unutmaması ve bunun sonucunda balığın ölmesi, *Horoz Şekerleri* öyküsünde Oya'nın horoz şekerini yiyince hastalanması yapılan girişimle olayda meydana gelen değişikliği gösteren, durum bildiren sonuç ifadeleridir. *Paylaşılan Çiçek* öyküsünde Ömer'in çiçeklerinin yarısını Elife verince, Elifin çiçekleri annesine vermesi yapı-

lan girişimle karakterin hedefe ulaştığını gösteren, eylem bildiren sonuç ifadesidir.

Stein ve Glenn'in öykü yapısındaki son unsur tepkidir. **Tepki** unsuru karakterin bir sonuca nasıl tepki verdiğini gösterebildiği gibi bir amaca ulaşmanın öyküde yer alan ikinci bir karakteri de nasıl etkilediğini gösterebilir. Tepkiler duygular, bilişsel tepkiler, eylemler şeklinde ifade edilebilir. *Paylaşılan Çiçek* öyküsünde Elif'in sevincini görünce, Ömer'in çiçeklerini paylaştığı için mutlu olması karakterin bir sonuca verdiği duygusal tepki ifadesidir. *Hasta Anneanne* öyküsünde Çan'ın anneannesinin memnuniyetini görünce yaşlılara yardım etmenin onları sevindirdiğini anlaması, *Horoz Şekerleri* öyküsünde Oya'nın hastalanması sonucunda açıkta satılan yiyeceklerden yememesi gerektiğini öğrenmesi bilişsel tepki tarzında verilmiş ifadelerdir. Tepki unsuru ile içsel cevap unsuru birbirine benzer fakat tepki unsuru içsel cevaptaki olduğu gibi yeni bir planın düşünülmesine yol açmaz. Ekte bulunan öykülerde tepki ifadeleri bir sonuca ulaşmanın nasıl tepkiye yol açtığıyla ilgili olduğu gibi öyküdeki olayla ilgili kişilerin amaçlarını da içermektedir. *Balığın Ölümü* öyküsünde Oğuz'un balığının ölmesi sonucunda evinde beslediği hayvanlara iyi bakmaya karar vermesi karakterin öyküdeki olayla ilgili bir amaç belirlemesini bildiren tepki ifadesidir.

Ekte bulunan öyküler dekor ve bir bölümden oluşmaktadır. Dekor bölümünde öykünün kahramanına, öykünün nerede ve ne zaman geçtiğine yer verilmektedir. Bölüm içinde giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç alt bölüm bulunmaktadır. Giriş bölümünde başlatıcı olaya ve başlatıcı olayla birlikte öyküde bulunan kişi veya kişilerin verdiği içsel cevaba, gelişme bölümünde öyküdeki kişi veya kişilerin yaptığı girişime, sonuç bölümünde de girişimin sonucuna, öyküdeki kişi veya kişilerin olayla ilgili tepkisine yer verilmektedir.

OKUDUĞUNU ANLAMA ÖĞRETİMİNDE ÖYKÜ YAPISINDAN NASIL YARARLANILIR?

Öyküler ilişkili olaylar dizisidir (*Sadow, 1982*). Öykülerdeki olayların anlaşılması için öyküyü oluşturan bilgi birimleri ve arasındaki ilişkilerin kurulması gerekir. Bu nedenle de öykü yapısından, öyküdeki bilgi birimleri ve bu birimlerin birbiriyle ilişkilerinin analiz edilerek anlama sorularının hazırlanmasında ve iyi yapılandırılmış öykülerin oluşturulmasında yararlanılabilir. Böylece okuduğunu anlama öğretimi düzenlenebilir.

Öyküler yapı unsurlarına göre analiz edildiğinde öyküyü oluşturan bilgi birimleri ve ilişkileri belirlenir. Öyküdeki bu bilgi birimlerine göre sorular hazırlanarak öğrencilerin okuduğu öyküyü anlayıp, anlamadığı değerlendirilir. (Eki-2-3-4) Değerlendirmeye göre öğretim amaçları yazılarak, öğretim yapılır. Öğretim amaçlarının öyküdeki bilgi birimleri ve ilişkilerine göre oluşturulması, öğretmenin metindeki detaylar üzerinde durmadan metni anlamayı sağlayacak önemli bilgiler ve ilişkiler üzerinde yoğunlaşmasını sağlar.

Camine, Kinder ve Güzel yaptıkları çalışmalarda öykülerdeki bilgi birimleri ve ilişkilerini öykü yapısından yararlanarak belirleyerek, okuduğunu anlama öğretimini bu bilgi birimleri ve ilişkilerine göre düzenlemişlerdir.

Camine ve Kinder (1985) öğrencilerin kurgusal ve bilgi verici metinleri anlamalarında şema tabanlı öğrenmenin mi üretici öğrenme stratejilerine dayalı öğretimin mi etkili olduğunu araştırmışlardır. Bu araştırmada şema tabanlı öğrenme stratejisinin uygulandığı gruba öğretmenler, öğrencilerin dikkatlerini metinlerin yapısına ve metni anlamayı sağlayacak bilgi birimlerine çeken öykü yapısıyla ilgili dört soru sormuşlardır. Bu sorular sırasıyla, öykü kimin hakkındadır?, kahraman ne yapmaya çalışmaktadır?, bu sırada neler olmaktadır?, öykünün sonunda ne olmaktadır? Bi-

çiminde düzenlenmiştir. Öğretim on oturum sürmüştür. Her oturumda üç öykü kullanılmıştır. Araştırmanın deney sürecinde, öğretmenler her oturumda önce kendileri birinci öyküyü sesli olarak okumuş, sonra öykü yapısı sorularını sormuşlardır. Daha sonra öğrenciler ikinci öyküyü sesli olarak okumuş öğrenciler okurken, öğretmen öykü yapısı sorularını sormuştur. Cevapları kontrol etmiş tüm yanlış cevaplarda öğretmen doğru cevapları söyleyerek model olmuştur. Sonra da sorulara uygun bir biçimde öğrencilerin öyküyü özetlemesi istemiştir. Öğrenciler üçüncü öyküyü sessiz olarak okumuşlar, öğretmen öyküyü okurken bu dört soruyu kendilerine sormalarını istemiştir. Bütün sınıf okumayı bitirince öğretmen, öğrencilere sorular sorarak değerlendirmeyi yapmıştır. Bu çalışmada yapılan son test ve izleme testlerinde öğrencilerin, anlama becerilerinin geliştiği ve bu becerilerini uzun süre sürdürdükleri görülmüştür.

Bu yapılanmaya benzer olarak Güzel (1998), Türkiye'de ilk kez, öykü yapısı unsurlarına göre düzenlenen tek olaylı öykülerin doğrudan öğretim yöntemi ile sunulmasının alt özel sınıftaki öğrencilerin anlamalarına yol açıp açmadığını ve öğretimin kısa ve uzun süredeki etkisinin ne olduğunu araştırmıştır. Bu çalışmada Stein ve Glenn' in öykü yapısına göre hazırlanan tek olaylı öykülerdeki bilgi birimleri ve ilişkileri öykü yapısı unsurlarına göre analiz edilerek, dokuz bilgi birimi oluşturulmuştur. Bu bilgi birimleri ve ilişkilerinin anlaşılıp, anlaşılmadığını ölçmek amacıyla dokuz bildirimden ve 26 sorudan oluşan ölçüt bağımlı ölçü araçları hazırlanmıştır. Ölçü araçları uygulanarak öğrencilerin performans düzeyleri belirlenmiştir. Öğrencilerin performans düzeylerine göre Doğrudan Öğretim Yöntemi doğru cevabı öğretmenin örnekleyerek model olması ve okunan içeriğin artırılarak ipucu verilmesi şeklinde uygulanmıştır. Öğretimde Stein ve Glenn'in öykü yapısına göre düzenlenen farklı içerikte tek olaylı 33 tane öykü kullanılmıştır. Öğretim 33 oturum sürmüştür.

Öğretim sonu ve öğretimden 15 ve 30 gün sonra değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada alt özel sınıflardaki öğrencilerin öykü yapısına göre düzenlenen tek olaylı öyküleri anlamalarında uygulanan doğrudan öğretim yönteminin etkili olduğu, kısa ve uzun süre sonra yapılan izleme testlerinde de öğrencilerin anlamalarını sürdürdüğü belirlenmiştir.

Gerek, Camine ve Kinder gerekse, Güzel'in araştırma sonuçları, öyküdeki bilgi birim ve ilişkilerinin doğrudan öğretimle sunulmasının okuduğunu anlama öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, öykü yapısından öykülerdeki bilgi birimleri ve ilişkilerini belirlemek için yararlanılması okuduğunu anlama öğretiminin düzenlenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca yapılandırılmış öykülerin okutulması bu bilgi birimleri ve ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştıracaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Geleneksel yöntemle yapılan okuduğunu anlama öğretiminde metindeki bilgi birimleri ve ilişkileri belirlenememekte dolayısıyla öğretim bu bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sistemli olarak yapılamamaktadır. Bu nedenle öğrencilerin bağımsız olarak metni anlama becerilerinin gelişmesi uzun sürmektedir. Türkçe kitaplarındaki metinlerin iyi yapılandırılmaması bilgi birimleri ve ilişkilerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Türkçe kitaplarındaki metinlerin ve soruların düzenlenmesi, anlama öğretimi yapılacak metnin bilgi birimleri ve ilişkilerinin öğretmen tarafından belirlenmesi anlama öğretiminin sistemli hale getirilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca öğretmenin metinlerdeki bilgi birimleri ve ilişkileri hakkında bilgi sahibi olması, anlama öğretiminde metni anlamayı sağlayacak noktalar üzerinde yoğunlaşmasına ve bu metinler karmaşık yapıda olsa metni anlamayı sağlayacak ilişkileri analiz etmesine neden olacaktır.

Eki

Paylaşılan Çiçek

O gün Anneler günüydü. Ömer annesine çiçek almak istiyordu. Biraz para biriktirmişti. Çiçekçiye gitti. Annesine çiçek aldı. Annesine çiçek vereceği için çok sevinçliydi.

Çiçekçiye arkadaşı Elif de gelmişti. Elif çiçekçiye parasını uzattı ve çiçek istedi. Ama parası çiçek almaya yetmiyordu. Ömer, Elifin çiçek alamamasına üzülmüştü.

Ömer:

—İstersen bu çiçeklerin yarısını sana verebilirim, dedi. Elif Ömer'e teşekkür ederek teklifini kabul etti. Ömer çiçeklerinin yarısını Elife verdi.

Elif sevinç içinde çiçekleriyle birlikte eve koştu. Annesine çiçekleri verdi. Ömer, Elifin sevincini görünce çok mutlu olmuştu. Paylaşmanın insanı mutlu ettiğini o gün anlamıştı.

Öykü yapısı unsurları	Bilgi birimleri	Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sorulan anlama soruları
Dekor	0 gün Anneler günüydü. Ömer annesine çiçek almak istiyordu. Biraz para biriktirmişti. Çiçekçiye gitti. Annesine çiçek aldı. Annesine çiçek vereceği için çok sevinçliydi.	1 Jiu öyküdeki olay ne zaman geçmektedir? 2.Bu öyküdeki olay nerede geçmektedir? 3JBu öyküde kimler bulunmaktadır.
Başlatıcı olay	Çiçekçiye arkadaşı Elif de gelmişti. Elif çiçekçiye parasını uzattı ve çiçek istedi. Ama parası çiçek almaya yetmiyordu.	4 Elif çiçek almak isteyince ne oldu?
İçsel cevap	Ömer, Elif'in çiçek alamamasına üzülmüştü.	5.Ömer neden üzüldü?
Girişim	Ömer çiçeklerinin yarısını Elif'e verdi.	6.Elif'in çiçek alamamasına üzülünce Ömer ne yaptı?
Doğrudan sonuç	Elif sevinç içinde çiçekleriyle birlikte eve koştu. Annesine çiçekleri verdi.	7. Ömer çiçeklerin yarısını Elife verince, Elif ne yaptı?
Tepki	Ömer Elif'in sevincini görünce paylaşmanın insanı mutlu ettiğini o gün anlamıştı.	8.Ömer, Elifin sevincini görünce neyi anladı?

Ek 2**Horoz Şekerleri**

Oya ilkokula gidiyordu. Oya her teneffüs arkadaşlarıyla okulun bahçesine çıkar oynardı.

Yine bir teneffüs saatiydi. Oya okulun bahçesine çıkmıştı. Bahçede rengârenk horoz şekeri satan bir satıcı gördü. Şekerler çok güzel görünüyordu. Oya, annesinin hep ona "Kızım açıkta satılan yiyecekleri yeme, üzerindeki mikroplar seni hasta eder" dediğini hatırladı.

Oya'nın arkadaşları renkli horoz şekerlerinden almış iştahla yiyorlardı. Oya da dayanamadı bu şekerlerden aldı ve yedi.

Oya eve döndüğünde çok hastalandı. Karnı çok ağrıyordu. Annesi bütün gece onun başında bekledi. Oya annesine horoz şekeri yediğini söyleyemedi. Ama Oya artık açıkta satılan yiyeceklerden yememesi gerektiğini öğrenmişti.

Öykü yapısı unsurları	Bilgi birimleri	Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sorulan anlama soruları
Dekor	Oya ilkokula gidiyordu. Oya her teneffüs arkadaşlarıyla okulun bahçesine çıkar oynardı.	1 Jiu öyküdeki olay nerede geçmektedir? 2 üu öyküdeki olay ne zaman geçmektedir? 3 üu öyküde kimler bulunmaktadır?
Başlatıcı olay	Yine bir teneffüs saatiydi. Oya okulun bahçesine çıkmıştı. Bahçede rengârenk horoz şekeri satan bir satıcı gördü.	4.Oya bahçeye çıkınca ne gördü?
İçsel cevap	Oya, annesinin hep ona "Kızım açıkta satılan yiyecekleri yeme, üzerindeki mikroplar seni hasta eder" dediğini hatırladı.	5.Oya bahçede horoz şekeri satan satıcıyı görünce, annesinin ona ne dediğini hatırladı?
Girişim	Oya dayanamadı bu şekerlerden aldı ve yedi.	6 Arkadaşlarının horoz şekeri yediğini görünce Oya ne yaptı?
Doğrudan sonuç	Oya eve döndüğünde çok hastalandı. Karnı çok ağrıyordu.	7.Şekerler den yiyince Oya'ya ne oldu?
Tepki	Oya artık açıkta satılan yiyeceklerden yememesi gerektiğini öğrenmişti.	8 Jiu öykünün sonunda Oya neyi öğrenmişti?

Ek 3

Hasta Anneanne

Sevim Teyze Canlar'ın evinde kalıyordu. O Çan'ın anneannesiydi. Can anneannesini çok severdi. Sevim Teyze çok yaşlıydı. Evden çıkamıyordu. Sadece pazartesi günleri iğne yaptırmak için evden çıkıyordu.

Yine bir pazartesi günü Sevim Teyze iğneciye gitmişti. İğneciden döndüğünde ter içindeydi. Yüzü kıpkırmızı olmuştu ve çok kötü görünüyordu. Can ona yardım etmek istedi.

Hemen gidip bir bardak su ve kolonya getirdi. Can anneannesine suyu içirdi, kolonyadan eline yüzüne sürdü.

Sevim Teyze şimdi daha iyiydi. Anneanesi Çan'ın saçını okşayarak:

—Çok teşekkür ederim yavrum. Dilerim sana da yaşlandığında böyle yardım eden çocukların olur, dedi. Bu söz Çan'ı çok duygulandırmıştı. Sevgiyle anneannesinin boynuna sarıldı ve onu öptü. Can yaşlılara yardım etmenin onları ne kadar çok sevindirdiğini anlamıştı.

Öykü yapısı unsurları	Bilgi birimleri	Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sorulan anlama soruları
Dekor	Sevim Teyze Canlar'ın evinde kalıyordu. O Çan'ın anneannesiydi. Can anneannesini çok severdi. Sevim Teyze çok yaşlıydı. Evden çıkamıyordu. Sadece pazartesi günleri iğne yaptırmak için evden çıkıyordu.	1.Bu öyküdeki olay nerede geçmektedir? 2 üü öyküde kimler bulunuyor?
Başlatıcı olay	Sevim Teyze iğneciden döndüğünde ter içindeydi. Yüzü kıpkırmızı olmuştu ve çok kötü görünüyordu.	3.Sevim teyze eve döndüğünde nasıl görünüyordu?
İçsel cevap	Can ona yardım etmek istedi.	4.Can anneannesinin kötü göründüğünü görünce ne yapmak istedi?
Girişim	Hemen gidip bir bardak su ve kolonya getirdi. Can anneannesine suyu içirdi, kolonyadan eline yüzüne sürdü.	5.Can anneannesine yardım etmek için neler yaptı?
Doğrudan sonuç	Anneanesi Çan'ın saçını okşayarak "Çok teşekkür ederim yavrum. Dilerim sana da yaşlandığında böyle yardım eden çocukların olur", dedi.	6.Can anneannesine yardım edince anneanesi ona ne dedi?
Tepki	Can yaşlılara yardım etmenin onları ne kadar çok sevindirdiğini anlamıştı.	7. Bu öykünün sonunda Can neyi anlamıştı?

Ek 4

Balığın Ölümü

O gün Oğuz'un doğum günüydü. Annesi Oğuz'a hediye almak için çarşıya çıkmıştı. Oğuz evde annesini sabırsızlıkla bekliyordu. Çünkü doğum günü hediyesini çok merak ediyordu.

Oğuz'un annesi bir akvaryum ile eve döndü. Akvaryumun içinde kırmızı bir balık vardı. Annesi Oğuz'a:

—Sana doğum günü hediyesi bu balığı aldım. Balığının yemini vermeyi, suyunu değiştirmeyi unutmamalısın,

dedi Oğuz da annesine balığına iyi bakacağına söz verdi.

Oğuz balığını çok seviyordu. O her gün balığının yemini veriyordu. Fakat suyunu değiştirmeyi unutuyordu.

Bir gün Oğuz balığının hareket etmediğini gördü. Balığı ölmüştü. Zavallı balık akvaryumun suyu temizlenmediği için zehirlenmişti. Oğuz balığı öldüğü için çok üzülmüştü. Ama artık yapacak bir şey yoktu. O günden sonra Oğuz evinde beslediği hayvanlara iyi bakmaya karar verdi.

Öykü yapısı unsurları	Bilgi birimleri	Bilgi birimleri ve ilişkilerine göre sorulan anlama soruları
Dekor	0 gün Oğuz'un doğum günüydü. Annesi Oğuz'a hediye almak için çarşıya çıkmıştı. Oğuz evde annesini sabırsızlıkla bekliyordu. Çünkü doğum günü hediyesini çok merak ediyordu.	1.Bu öyküdeki olay ne zaman geçmektedir? 2 Bu öyküde kimler bulunuyor?
Başlatıcı olay	Oğuz'un annesi bir akvaryum ile eve döndü. Akvaryumun içinde kırmızı bir balık vardı. Annesi Oğuz'a "Sana doğum günü hediyesi bu balığı aldım. Balığının yemini vermeyi, suyunu değiştirmeyi unutmamalısın" dedi	3. Oğuz'a annesi doğum günü hediyesi olarak ne aldı? 4. Oğuz'a annesi balığı alınca ne dedi?
İçsel cevap	Oğuz da annesine balığına iyi bakacağına söz verdi.	5.Oğuz'a annesi ne söz verdi?
Girişim	Oğuz balığını çok seviyordu. O her gün balığının yemini veriyordu. Fakat suyunu değiştirmeyi unutuyordu.	ö.Oğuz balığına bakmak için ne yaptı?
Doğrudan sonuç	Bir gün Oğuz balığının hareket etmediğini gördü. Balığı ölmüştü.	7.Oğuz balığın suyunu değiştirmeyi unutulunca ne oldu?
Tepki	0 günden sonra Oğuz evinde beslediği hayvanlara iyi bakmaya karar verdi.	9.Bu öykünün sonunda Oğuz neye karar verdi?

KAYNAKLAR

- CARNINE, D. ve KINDER, D , (1985) ; "Teaching Low-Performing Students to Apply Generative and Schema Strategies to Narrative and Expository Material", **Remedial and Special Education**, 6,1: 20-30
- GERSTEN, G. ve DIMINO, J, (1990); "Reading Instruction for At-Risk Students: Implications of Current Research", **OSSC Bulletin**, 33,5 January: 1-33. (ED 315 872)
- GRÜNBERG, T. ve ONART, A, (1976); **Mantık Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, Rüya, (1998); Alt Özel Sınıflardaki Öğrencilerin Sesli Okudukları Öyküyü Anlama Becerisini Kazanmalarında Doğrudan Öğretim Yöntemiyle Sunulan Bireyselleştirilmiş Okuduğunu Anlama Materyalinin Etkililiği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi.
- LEHR, Fran, (1987); "Story Grammar", **The Reading Teacher**, February: 550-552
- KUTLU, Ömer, (1999); "İlköğretim Okullarındaki Türkçe Ders Kitaplarındaki Okuma Parçalarına Dayalı Olarak Hazırlanmış Sorular Üzerine Bir İnceleme", **Eğitim ve Bilim**, 23,111, Ocak: 14-21.
- MANDLER, J.M. ve JOHNSON, N.S. , (1977); Remembrance of Things Parsed: Story Structure and Recall", **Cognitive Psychology**, 9:111-151,
- MARSHALL, Nancy, (1983); "Using Story Grammar to Assess Reading Comprehension", **The Reading Teacher**, March: 616-620
- MEB, (1995); **İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 2** İstanbul: Başarı Yayıncılık.
- MORROW, Lesley Mandel, (1985) ; "Retelling Stories: A Strategy for Improving Young Children's Comprehension, Concept of Story Structure, and Oral Language Complexity", **The Elementary School Journal**, 85, 5, May: 647-661.
- SADOW, Marilyn W. , (1982); "The Use of Story Grammar in the Design of the Questions", **The Reading Teacher**, 35, 5, February: 518-521
- SCHMITT JvI.C. ve O'BRIEN, D.G. , (1986) ; "Story Grammar s: Some Cautions About the Translation of Research into Practice", **Reading Research and Instruction**, 26,1: 1-8
- STEIN, N.L. ve GLENN, C.G. , (1979); "An Analysis of Story Comprehension in Elementary School Children" in R.O. FREEDLE (Ed.), **New Directions in Discourse Processing**, Norwood, New Jersey: Ablex Inc. pp: 53-119
- WHALEY, Jill Fitzgerald, (1981); "Story Grammar s and Reading Instruction", **The Reading Teacher**, April: 762-770
- WOLMAN, Clara, (1991); "Sensitivity to Causal Cohesion in Stories by Children with Mild Mental Retardation, Children with Learning Disabilities, and Children Without Disabilities", **The Journal of Special Education**, 25, 2: 135-154

STORY GRAMMER AND ITS USAGE
İN READING
COMPREHENSION TEACHING

Dr. Rüya Güzel ÖZMEN
Gazi University

ABSTRACT

The aim of this study is to explain how to prepare the questions to be used while teaching reading comprehension and how to order information units and their relationships in the stories which are kinds of fictional texts so that to teach text reading comprehension to pupils in primary education.

in this study the concept of story grammar has been defined, Stein and Glenn's story grammar are explained through sample story written according to this grammar. How story grammar could be used in the teaching of reading comprehension is also highlighted.

As a result, it has been suggested to set the instructional objectives by analysing information units and their relationships while planning teaching reading comprehension. Furthermore, it has been pointed out that structured stories should take place in Turkish reading books.

Key Words:

Story Grammar, Story Structure, Reading Comprehension

STORY GRAMMER AND ITS USAGE
İN READING
COMPREHENSION TEACHING

Dr. Rüya Güzel ÖZMEN
Gazi University

ABSTRACT

The aim of this study is to explain how to prepare the questions to be used while teaching reading comprehension and how to order information units and their relationships in the stories which are kinds of fictional texts so that to teach text reading comprehension to pupils in primary education.

in this study the concept of story grammar has been defined, Stein and Glenn's story grammar are explained through sample story written according to this grammar. How story grammar could be used in the teaching of reading comprehension is also highlighted.

As a result, it has been suggested to set the instructional objectives by analysing information units and their relationships while planning teaching reading comprehension. Furthermore, it has been pointed out that structured stories should take place in Turkish reading books.

Key Words:

Story Grammar, Story Structure, Reading Comprehension

BIUG/EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual index series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are :

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science Journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting Solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowledge and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, individuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Foundation. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Managers.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Türkiye Turkish is the language of the journal. Articles presented in other Turkish dialects may be evaluated after they are translated into Türkiye Turkish if necessary.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

- 1. Title of the Article*
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s). (All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)*
- 3. Abstracts (with key words)*
- 4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.*
- 5. Acknowledgements (if necessary)*
- 6. List of references.*
- 7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)*
- 8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)*

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be capitalised in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary with its title should be written in italics. Within abstract no references and formulae should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar) other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3 cm margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least five thousand and maximum ten thousand words.

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: These can be used for the summary, sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendices (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.

Section Headings : Only the first letters should be in bold capital

Sub-headings : Only the first letter should be in bold capital and writing should continue on the same line after a colon (:).

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered. It should have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well in special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text:

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; First the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Köksoy (1998)

.....Some authors (Bügeçil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned, the name of first author is written for others (etal) is added.

.....Ipekten, et al, (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows :

.....Köprülü (1911: in Çelik 1998)

d. Personal Communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume #, issue # and page numbers should be quoted.

b. For submitted papers at conferences and for symposiums:

The name(s) of author(s), the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s), the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, the city where it was published, number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s), the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected/fair copies in diskets and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS:

Bülg Dergisi Editörlüğü

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Caddesi, 10. sok. No: 30

06430 Bahçe Üvler, Ankara-Türkiye

Te: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail : Bitig @ [yesevi.edu.tr](mailto:bitig@yesevi.edu.tr)

http : II www.yesevi.edu.tr/bitig

B İ L İ G / YAYIN İLKELERİ

Biligbahar, yaz,sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
 - Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
 - Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmak;
- tır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. **Bilicfde** yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
 - Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
 - Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşmalı olarak yaptırılacak araştırma,
 - Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar,
- olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının **Bilicfde** yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayının organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Biliç'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, önerisi ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Biliç'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi**ne **Yardım** Vakfı'na devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı **Yayın Kurulu'nun** önerisi üzerine **Yönetim Kurulu'nca** belirlenir.

YAZIM DİLİ

Biliçin yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile Türkiye Türkçesi'ne aktarıldıktan sonra değerlendirilir.

Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1) Başlık
- 2) Yazar ad(ı) ve adres(ler)i
{Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde}
- 3) Özet *{anahtar kelimeler eklenerek}*
- 4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar., gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** *{veya sonuçlar ve tartışmalar}* bölümüyle son bulmalıdır.

- 5) Katkı belirtme *{gerekiyor ise}*
- 6) Kaynaklar Dizini
- 7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet (Türkçe özetle olduğu gibi)
- 8) Rusça başlık ve Rusça Özet *{Türkçe özetle olduğu gibi}*

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve **bold** olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde *{özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu}* yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin başlığı ve metin kısmı italik karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelge ve eşitlik numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıklı ve 10 punto *{Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri üe}* yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok onbin civarında kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda **ana**, **ara** ve **alt** başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür *{varsa}*, kaynakça, ekler *{varsa}*'den oluşmaktadır. ANA BAŞLIKLAR BÜYÜK HARFLERLE YAZILMALIDIR.

Ara Başlıklar: Yalnız Birinci Harfleri Büyük Bold harfle yazılmalıdır.

Alt Başlıklar: Yalnız birinci harfleri büyük bold harflerle yazılmalı ve hemen başlık sonunda iki nokta üst üste konularak yazıya aynı satırdan devam edilmelidir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. **Şekil** ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (*yüksek kontrastlı*) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numalarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... *Köksoy (1998)*

... *Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)*

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... *İpekten vd. (1975)*

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...*Köprülü (1911; Çelik. 1998'den)*

d) Kişisel görüşmelere metin içinde *-soyadı ve tarih belirtilerek-* değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(Zar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no {sayı no}, sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör (ter), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(îar)ı, tarih, kitabın adı *{ilk harfleri büyük}*, yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar *ad{lar}*ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no *{varsa}*, sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere *-yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak-* hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi Editörlüğü
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler/ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

http: // www.yesevi.edu.tr/bilij

*bİHg'*DEN DUYURU

Türk Dünyasının Sosyal Bilimler Dergisi olan *bilig*, uluslararası standartlara uygun, hakemli bir dergidir. Bu sayıdan itibaren *bilig*, hem ABD'deki **Cambridge Scientific Abstracts**'ın Sociological Abstracts **Managing Editörlüğü** tarafından hem de İngiltere'deki **London School of Economics**'in **International Bibliography of Social Sciences (IBSS)** tarafından düzenli olarak taranmaktadır. Böylece *bilig*, tam anlamıyla uluslararası bir bilim dergisi hüviyetine kavuşmuştur.

Yılda 4 defa (kış, ilkbahar, yaz, sonbahar) yayımlanan ve 2000 adet basılan her sayının yurt içi ve yurt dışındaki okurlarımıza ulaştırılması, hem zaman almakta hem de büyük bir masrafa yol açmaktadır. Bu sayıdan itibaren *bilig i*, bilişim teknolojilerinden yararlanarak, basılı bir yayın olmanın yanında bir elektronik dergi olarak da sunuyoruz.

Amacımız Türk Dünyasına hizmet olduğu için elektronik *bilig* aboneliği ücretsiz olarak gerçekleştirilecektir. Ancak *biligfi* daha güzele, en güzele eriştirebilmek için dergimiz hakkında abonelerimizin görüş ve önerilerini bir "geri bildirim" (feed back) sistemi ile öğrenmek istiyoruz. Bu nedenle ücretsiz *bilig* abonesi olan okuyucularımızdan, *biligfm* yeni bir sayısı ellerine geçtiğinde, bir önceki sayı hakkındaki görüşlerini: <http://www.yesevi.edu.tr/bilig> adresimizdeki BİLİG MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU'nu doldurarak online veya faksla bildirmelerini rica ediyoruz. Formlardaki bilgiler istatistiksel olarak değerlendirilecek, gönderenlerin isimleri gizli tutulacak, tek tek açıklama yapılmayacaktır.

Dergi ile ilgili daha fazla bilgi için web adresimizi ziyaret edebilir veya uyarı ve öneriler için bilig@yesevi.edu.tr adresine elektronik olarak mesaj iletebilirsiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Adres:

bilig Editörlüğü

Taşkent Caddesi,

10.Sokak No.30

06490

Bahçelievler / ANKARA

TÜRKİYE

Tel:+90312 215 22 06

BİLİĞ MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU

Değerlendirme Sayı Bilig 10-Sonbahar 1999		İçindekilere Göre Makale Sıra No:								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sizce bu makale, dayandığı materyal yönünden, alanında bir boşluk dolduracak yeni gözlem ve verilere dayalı, özgün bir bilimsel çalışmanın ürünü müdür?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sizce bu makale, daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları değerlendiren, eleştiren ve konu hakkında yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme yazısı mıdır?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
~Bu makaleye benzer makalelerin Bilig'de yayımlanmasını istiyor veya Türk Dünyası için yararlı buluyor musunuz?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu sayıdaki makaleleri, sizce en değerli olanına 10 puan, en az değerdekine 1 puan vererek, değerlendirir misiniz?	SAF	D	J	J	J	J	J	J	J	J
	SDF									
	SFD	K	K	K	K	K	K	K	K	K
Ekleme istediğiniz başka görüş, öneri ve eleştirileriniz varsa lütfen yazınız.										

BİLİĞ ABONE BİLGİ FORMU

ADI	
SOYADI	
MESLEĞİ	
EGITIM DURUMU	
ADRES	
ŞEHİR	
ÜLKE	
TELEFON	
FAX	
E-MAIL	

bilig

1999 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ- İLKBAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 8-9-10-11)

bilig

1999 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES : 8-9-10-11)

- ADIGÜZEL, M.Sani /Yaz, S. 10 ; s. 115-142.
Avusturyalı Türkolog Herbert Jansky'nin "Lehrbuch der Türldschen sprache" Adh Eserine Eleştirel Bir Yaklaşım.
A Critical Approach to "Lehrbuch Der Türkischensprache" By Austrian Türkolog ist Herbert Jansky. /Summer, Vol.10;pp.115-142.
- AKALIN, Nazir. /Yaz, S. 10 ; s. 103-114.
Namık Kemal'in Tiyatro Anlayışı.
Namık Kemal's Opinions on Theatre. /Summer, Vol.10;pp.103-114.
- AKGÜL, Yusuf. / Kış, S. 8 ; s. 47- 64.
Hoca Ahmet Yese vi'nin Hazar Ötesi Türkmenleri ne Tesiri ve Bu Çerçeve de Bazı Tespitler.
Some Notes About Influence ofKhoja Ahmad Yasawi on Türkmen. / Winter, Vol. 8; pp. 47-64.
- AKSOYAK, İ. Hakk. /Kış, S. 8 ; s. 99-104.
Hafız Divanı'ndald İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi
Influence ofCouplet in Hafız's Divan to Turkish World Literatüre. / Winter, Vol. 8; pp. 99-104
- ALPEREN, Alta. / Güz, S. 11 ; s.67-84
Bir Türk ve Alman Masalının Karşılaştırılması "Ağlayan Nar İle Gülen Ayva" ve "Ak Yılan".
The Comparison ofa Turkish Fairy Tale "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva" And a German One "Ak Yılan". /Autumn, Vol. 11 ; pp.67-84
- ANNAMUHAMMEDOV, Muhammetnazar. /Yaz, S. 10; s. 81- 92
Malıumkulu'nun Edebi Şahsiyetinde İkinci Tabaka ve Yesevi Düşüncesi.
The Second Level of Mahtumkulu's Literary Personality and Yesevi Thought
/Summer, Vol. 10 ; pp. 81-92.
- ATANİYAZOV, Soltanşa. /Yaz, S.10 ; s. 1- 32.
Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği.
Past, Present and Future ofTurkoman Tribes and Their Spread. /Summer, Vol. 10 ; pp. 1-32.
- BACIK, Gökhan. /Yaz, S. 10 ; s. 33- 48.
Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Rus Yayılmacılığı.
An Es say on The Last Attempt of Imperialism: Russian Expansion in Central Asia
. /Summer, Vol 10; pp. 33-48.
- BAL, İdris. / Kış, S. 8 ; s. 65- 76.
Türk Cumhuriyetlerinde İslam Kimliği'nin Dünü, Bugünü ve Türkiye İle İlişkileri
İslamic identity in Turkish Republics in the Past and Today and Its Impact on Relations Between Turkey and Turkish Republics. / Winter, Vol. 8; pp.65-76.

- BİLKAN, AH Fuat / Kış, S. 8 ; s. 105-112.
"B abur 'ün Risale-i Validiyye Tercümesi" Adlı Eseri.
Babur's Work of "Risale-i Validiyye Tercümesi". /Winter, Vol.8; pp. 105-112.
- BÖREKÇİ, Muhsine /Kış S. 8 ; s. 77- 84.
Gösteren-Gösterilen İlişkisi Açısından Türkçe'nin Görünümü Üzerine Bir Deneme.
An Es say About Turkish According to the Relation Between Signifier and Signified
..... /Winter, Vol. 8; pp. 77- 84.
- BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz /Yaz, S. 10 ; s. 61- 80..
Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları.
The Historical Situation ofBulgarian Turks and The Turkey's Policy on Bulgarian Turks
..... /Summer, Vol.10; pp. 61-80
- CAFOĞLU, Zuhul /Bahar, S. 9; s. 147-159.
Eğitimde Yeni Değerlere Doğru
Transformational Movements on Education. /Spring, Vol. 9; pp. 147-159
- CANSIZ, İsmail / Güz S. 11 ; s.55-66.
Dede Korkut Hikayelerine Göre Türklerde Tören Geleneği ve Tören Çeşitleri
Types and Traditions Of Turkish Ceremonies in Dede Korkut Stories
..... /Autumn, Vol. 11 ; pp.55-66
- ÇOLAKOĞLU, Selçuk / Kış S. 8 ; s. 13- 26.
Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya
Central Asia in the Period of Sino-Soviet Alliance (1950-1963)..... /Winter, Vol. 8; pp.13- 26.
- DELIÖMEROĞLU, Yakup / Bahar, S. 9 ; s.19-28.
Kazakistan'ın Etnik Yapısının Bazı Demografik, Politik ve Sosyopsikolojik Görüntüleri
Some Demographical, Political and Sociopsychological Aspects ofthe Ethnical Structure ofKazakhstan
..... / Spring, Vol. 9; pp.19-28.
- DİKKAYA, Mehmet / Bahar S. 9 ; s. 1-18
Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler
Economic Relations Between Turkey and Other Turkish Republics. /Spring, Vol. 9 ; pp.1-18
..... / Güz, S. 11 ; s.1-30
Türk Cumhuriyetlerinde Yabancı Yatırımların Sektörel ve Ülkeler Arası Dağılımı
Sectoral and Country -to-Country Distribution of Foreign Investments in Turkish Republics
..... /Autumn, Vol. 11 ; pp.1-30
- DURDIYEVA, Amangül / Güz, S. 11 ; s.85-104.
Kerem İle Aslı Destanlarının Varyantları, Folklor Özellikleri ve Türk Halk Edebiyatındaki Yeri
The Variants of "Kerem and Aslı " Epic, Their Folkloric Characteristics and Place in Turkish Folk Literature
/Autumn, Vol. 11; pp.85-104
- ERGAN, Nevin Güngör. / Kış, S. 8; s. 27- 46.
Siyasetnamelerimizde Çizilen " Devlet Adamı " Portresinin Temel Özellikleri
"Stateman" Designed by Our Political Manuals. /Winter, Vol. 8; pp. 27-46.
- KARTAL, Ahmet / Güz, S. 11 ; s.31-54
Farsça'da Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatı'nda "Türk" Kavramı İle İlgili Unsurlar
Turkish Words in Persian and the Element s Related to the Concept of "Türk" in Persian Literature
..... /Autumn, Vol. 11 ; pp.31-54

- KILIÇ, Remzi /Bahar, S. 9 ; s. 115-132./
Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler
Reasons Behind the Irakeyn Expedition (1533-1535) of Kanuni Sultan Süleyman to South and Southeastern Anatolia. /Spring ,Vol. 9; pp. 115-132.
. /Yaz, S. 10 ; s. 49- 60.
Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması
Solidarity Between The Ottoman Sultan Murad The Third and The Uzbek Sovereign Abdullah Khan The Second
/Summer, Vol.10; pp.49-60.
- KOÇİN, Abdulhakim /Yaz, S. 10 ; s. 93-102.
Feridüddin Attar'ın Pend namesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaiî 'nin Bustan-ı Nasayihî ile Karşılaştırılması
The influence of Feridüddin Attar's Pendname on Turkish Literature and Its Comparison with Zaiî's Bustan-ı Nasayih. /Summer,Vol. 10; pp. 93-102.
- KÖKSOY, Mümin / Kış, S. 8 ; s. 1-12.
Uluslararası Bilimsel Dergiler ve Bilig
International Scientific Journals and Bilig /Winter, Vol. 8; pp.1-12.
- KORKMAZ , Ramazan /Bahar, S. 9 ; s. 53- 64.
Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kaostan Düzene Ev/Anne ve Çevre/Dünya İzleği
"From Chaos to Cosmos Theme of Home/Mother and Environment World in Chingiz Aitmatov's Novels" . . .
/Spring , Vol. 9 ; pp. 53-64.
- MERT, Hamdi / Kış, S. 8 ; s. 125-141.
Musa Carullah Bigiyef - Hayatı, Mücadelesi ve Fikirleri
Musa Carullah Bigiyef' - His Life, Struggle and Thoughts. /Winter, Vol. 8; pp.125-141
- ORUÇ, Şerif / Güz, S. 11 ; s.67-84
Bir Türk ve Alman Masalının Karşılaştırılması Ağlayan Nar İle Gülen Ayva " ve " Ak Yılan "
The Comparison of a Turkish Fairy Tale "Ağlayan Nar İle Gülen Ayva " And a German One " Ak Yılan" .
. /Autumn, Vol. 11; pp.67-84
- ÖÇAL, Şamil /Bahar, S. 9 ; s. 133-146.
Kemal Paşazade'nin Eserlerinde Akıl ve Aklın Önemi
Importance of Human Intellect as Observed in the Works of Kemal Pashazade
. /Spring, Vol. 9; pp. 133-146.
- ÖNAL, M. Naci /Kış, S. 8 ; s. 85- 98.
Dobruca'daki Tatar Türklerinde Nevruz Geleneği
Newrooz Tradition of Tatar Turks in Dobruca...../ Winter, Vol. 8; pp-85- 98.
- ÖZMEN, Rüya Güzel / Güz, S. 11 ; s.105-119.
Öykü Yapısı ve Öykü Yapısının Okuduğunu Anlama Öğretiminde Kullanılması
Story Grammar and Its Usage in Reading Comprehension Teaching
. /Autumn, Vol. 11; pp.105-119
- SARIHANOV , Mehmetdurdı /Bahar, s. S. 9 ; 29- 52.
Türkmen'in Temel Yolu ya da Damga Alfabe Hakkında
Fundamental Way ofTurkmens or On Damga-Alphabet. /Spring , Vol. 9 ; pp. 29-52.

- SARIKOYUNCU, AH. / Kış, S. 8 ; s. 113-124.
Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation Upon Women Rights in Turcs. / Winter, Vol. 8; pp-113 -124.
- SAVAŞ, AH İbrahim. /Bahar, S. 9 ; s. 87-114.
Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler
Traditions of Repon Writings Submitted Rulers With Particular Re fer ene e to XVIII. Century Ottoman. Periods
..... /Spring, Vol. 9; pp. 87-114.
- YILMAZ, AH. /Bahar, S. 9 ; s. 65- 86.
Ahmed-i Yesevi, Yunus Emre ve Haa Bektaş-ı Veli'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük
Entirety in Islamic Lines of Ahmad-i Yasawi, Yunus Emre and Haji Bektash-ı Wali
...../Spring, Vol. 9; pp. 65-86

bilig

1999 MAKALE ADI DİZİNİ KIŞ- İLKBAHAR-YAZ-GÜZ (SAYILAR : 8-9-10-11)

bilig

1999 INDEX OF ARTICLES WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN (VOLUMES : 8-9-10-11)

Ahmed-i Yesevi, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük.—Bahar, S. 9 ; s. 65- 86. /Ali YILMAZ
Entirety in Islamic Lines of Ahmad-i Yasawi, Yunus Emre and Haji Bektash-ı Wali.—Spring, Vol. 9 ; pp. 65-86. /Ali YILMAZ

Avusturyalı Türkolog Herbert Jansky'nin "Lehrbuch der Türkischen sprache" Adlı Eserine Eleştirel Bir Yaklaşım.—Yaz, S. 10 ; s. 115-142. / M.Sani ADIGÜZEL
A Critical Approach to "Lehrbuch Der Türkischensprache" By Austrian Turkologist Herbert Jansky. — Summer, Vol. 10 ; pp.115-142.-. /M.Sani ADIGÜZEL

"B abur 'ün Risale-i Validiyye Tercümesi" Adlı Eseri.—Kış, S. 8 ; s. 105-112. /AHFuat BİLKAN
Babur's Work of "Risale-i Validiyye Tercümesi" .—Winter, Vol.8; pp.105-112. /Ali Fuat BİLKAN,

Bir Türk ve Alman Masalının Karşılaştırılması "Ağlayan Nar İle Gülen Ayva" ve "Ak Yılan".—Güz, S. 11; s.67-84. / Altan ALPEREN, Şerif ORUÇ
The Comparison of a Turkish Fairy Tale "Ağlayan Nar İle Gülen Ayva" And a German One "Ak Yılan". — Autumn, Vol. 11; pp.67-84. /Altan ALPEREN, Şerif ORUÇ

Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kaostan Düzene Ev/Anne ve Çevre/Dünya İzlegi.— Bahar S. 9 ; s. 53-64. / Ramazan KORKMAZ.
"From Chaos to Cosmos Theme of Home/Mother and Environment World in Chingiz Aitmatov's Novels" . , Vol. 9 ; pp. 53-64. /Ramazan KORKMAZ.

Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya .—Kış S. 8 ; s. 13- 26. / Selçuk ÇOLAKOĞLU
Central Asia in the Period of Sino-Soviet Alliance (1950-1963).— Winter, Vol. 8; pp.13- 26. /Selçuk ÇOLAKOĞLU

Dede Korkut Hikayelerine Göre Türklerde Tören Geleneği ve Tören Çeşitleri.— Güz, S. 11 ; s.55-66. /İsmail CANSIZ.
Types and Traditions Of Turkish Ceremonies In Dede Korkut Stories .—Autumn, Vol. 11 ; pp.55-66. /İsmail CANSIZ.

Dobruca'daki Tatar Türklerinde Nevruz Geleneği .—Kış, S. 8 s. 85-98. . . . /M. Naci ÖNAL.
Newrooz Tradition of Tatar Turks in Dobruca.—Winter,Vol. 8; pp.85- 98. . . . /M. Naci ÖNAL.

Eğitimde Yeni Değerlere Doğru.— Bahar, S. 9; s. 147-159. / Zuhaf CAFOĞLU.
Transformational Movements on Education.—Spring, Vol. 9;pp. 147-159 /Zuhaf CAFOGLU.

Farsça'da Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatı'nda "Türk" Kavramı İle İlgili Unsurlar.— Güz, S. 11 ; s31-54. / Ahmet KARTAL
Words in Persian and the Elements Related to the Concept of "Türk" in Persian Literature.-Autumn, Vol. 11 pp.31-54. /Ahmet KARTAL

Feridüddin Attar'ın Pendnamesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifi'nin Bustan-ı Nasayih ile Karşılaştırılması.—. Yaz, S. 10 ; s. 93-102. / Ab dul ha ki in KOÇİN
The Influence of Feridüddin Attar's Pendname on Turkish Literature and its Comparison with Zaifi's Bustan-ı Nasayih .—*Summer.Vol.10 ; pp. 93-102.* /*Abdulahkim KOÇİN*

Gösteren-Gösterilen İlişkisi Açısından Türkçe'nin Görünümü Üzerine Bir Deneme.—.Kış S. 8 ; s. 77- 84. /Muhsine BÖREKÇİ.
An Essay About Turkish According to the Relation Between Signifier and Signified.—*Winter, Vol. 8; pp. 77-84.* /*Muhsine BÖREKÇİ.*

Hafız Divanı'ndaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi.—.Kış, S. 8 ; s. 99-104. / İ. Hakkı AKSOYAK.
Influence of Couplet in Hafız's Divan to Turkish World Literature.— *Winter, Vol. 8; pp. 99-104.* // *Hakkı AKSOYAK.*

Hoca Ahmet Yesevi'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçeve de Bazı Tespitler.— Kış, S. 8 ; s. 47- 64. /Yusuf AKGÜL.
Some Notes About Influence of Khoja Ahmad Yasawi on Türkmén.— *Winter, Vol. 8; pp. 47-6.* /*Yusuf AKGÜL.*

Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler.—. Bahar, S. 9 ; s. 115-132. / Remzi KILIÇ.
Reasons Behind the Irakeyn Expedition (1533-1535) of Kanuni Sultan Süleyman to South and South-eastern Anatolia.—*Spring, Vol. 9 ; pp. 115-132.* /*Remzi KILIÇ.*

Kazakistan'ın Etnik Yapısının Bazı Demografik, Politik ve Sosyopsikolojik Görüntüleri.— Bahar, S. 9 ; s.19-28. / Yakup DELİÖMEROĞLU.
Some Demographical, Political and Sociopsychological Aspects of the Ethnical Structure of Kazakhstan.— *Spring, Vol. 9; pp.19-28.* / *Yakup DELİÖMEROĞLU.*

Kemal Paşazade'nin Eserlerinde Akıl ve Aklın Önemi.—. Bahar, S. 9 ; s. 133-146. / Şamil ÖÇAL.
Importance of Human Intellect as Observed in the Works of Kemal Pashazade.—*Spring, Vol. 9 ; pp. 133-14.* /*Şamil ÖÇAL.*

Kerem ile Ash Destanlarının Varyantları, Folklor Özellikleri ve Türk Halk Edebiyatındaki Yeri.—. Güz, S. 11 ; s.85-104. / Amangül DURDIYEVA
The Variants of "Kerem and Aslı " Epic, Their Folkloric Characteristics and Place in Turkish Folk Literature.— *Autumn, Vol. 11; pp.85-104.* /*Amangül DURDIYEVA*

Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler .—. Bahar, S. 9 ; s. 87-114.—. /Ah İbrahim SAVAŞ
Traditions of Report Writings Submitted Rulers With Particular Reference to XVIII. Century Ottoman Periods.—/ *Vol. 9 ;pp. 87-114.* /*Ali İbrahim SAVAŞ*

Mahtumkulu'nun Edebi Şahsiyetinde İkinci Tabaka ve Yesevi Düşüncesi.—.Yaz, S.10;s.81- 92. / Muhammetnazar ANNAMUHAMMEDOV
The Second Level of Mahtumkulu's Literary Personality and Yesevi Thought-. *Summer, Vol. 10; pp. 81-92.* / *Muhammetnazar ANNAMUHAMMEDOV*

Musa Carullah Bigiyef - Hayatı, Mücadelesi ve Fikirleri.—. Kış, S. 8 ; s. 125-141. /Hamdi MERT.
Musa Carullah Bigiyef- His Life, Struggle and Thoughts.—*Winter, Vol. 8; pp.125-141.* /*Hamdi MERT.*

Namık Kemal'in Tiyatro Anlayışı.—. Yaz, S. 10 ; s. 103-114. /Nazir AKALIN
Namık Kemal's Opinions on Theatre.— *Summer, Vol. 10 ; pp. 103-114.* /*Nazir AKALIN*

Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması.—. Yaz, S. 10 ; s. 49- 60. / Remzi KILIÇ.
Solidarity Between The Ottoman Sultan Murad The Third and The Uzbek Sovereign Abdullah Khan The Second.—
Summer, Vol.10 pp.49-60. /Remzi KILIÇ.

Öykü Yapısı ve Öykü Yapısının Okuduğunu Anlama Öğretiminde Kullanılması.—.Güz,
S. 11 ; s.105-119. / Rüya Güzel ÖZMEN.
Story Grammar and Its Usage in Reading Comprehension Teaching.—Autumn, Vol. 11;
pp.105-119. /Rüya Güzel ÖZMEN.

Siyasetnamelerimizde Çizilen " Devlet Adamı " Portresinin Temel Özellikleri.—. Kış,
S. 8; s. 27- 46. /Nevin Güngör ERGAN
Stateman" Designed by Our Political Manuals.—Winter, Vol.8
pp 27-46. /Nevin Güngör ERGAN

Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Rus Yayılmacılığı. —.Yaz,
S. 10 ; s. 33- 48. /Gökhan BACIK
An Essay on The Last Attempt of Imperialism: Russian Expansion in Central Asia.—Summer, Vol.10;
pp. 33-48. /Gökhan BACIK

Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları.
.Yaz , S. 10 ; s. 61- 80. /Meşkure Yümez BÖRKLÜ.
The Historical Situation of Bulgarian Turks and The Turkey's Policy on Bulgarian Turks.—Summer, Vol.10 ; pp.
61-80. /Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ.

Türk Cumhuriyetlerinde İslam Kimliği'nin Dünü, Bugünü ve Türkiye İle İlişkileri.—. Kış,
S. 8 ; s. 65- 76. / İdris BAL
Islamic Identity in Turkish Republics in the Post and Today and Its Impact on Relations Between Turkey and
Turkish Republics.—. Winter, Vol. 8; pp.65-76. /İdris BAL.

Türk Cumhuriyetlerinde Yabancı Yatırımların Sektör el ve Ülkeler Arası Dağılımı.—. Güz, S. 11 ;
s.1-30. / Mehmet DİKKAYA
Sectoral and Country -to-Country Distribution of Foreign Investments in Turkish Republics .-Autumn, Vol. 11;
pp.1-30. /Mehmet DİKKAYA

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler.—. Bahar S. 9 ;
s. 1-18. / Mehmet DİKKAYA .
Economic Relations Between Turkey and Other Turkish Republics.—Spring, Vol. 9;
pp.1-18. /Mehmet DİKKAYA .

Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme.—.Kış, S. 8 ;
s. 113-124. /AliSARIKOYUNCU,.
AnEvaluation Upon WomenRights inTurcs.—Winter, Vol. 8;pp.U3 -124 . . . /Ali SARIKOYUNCU

Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği.—.Yaz, S. 10 ;
s. 1- 32. / Soltanşa ATANIYAZOV.
Past, Present and Future of Turkoman Tribes and Their Spread.—Summer, Vol.10 ;
pp. 1-3. /Soltanşa ATANIYAZOV.

Türkmen'in Temel Yolu ya da Damga Alfabe Hakkında.—. Bahar, s. S. 9 ;
29-52. /Mehmetdurdı SARIHANOV
Fundamental Way ofTurkmens or On Damga-Alphabet.—Spring, Vol. 9;
pp. 29-52. /Mehmetdurdı SARIHANOV

Uluslararası Bilimsel Dergiler ve Bilig .— Kış, S. 8 ; s. 1-12. /KÖKSOY, Mümin.
International Scientific Journals and Bilig.—Winter, Vol. 8 ; pp.1-12. /KÖKSOY, Mümin.